ADIM ŞEYH SAİT

İlhami Aras

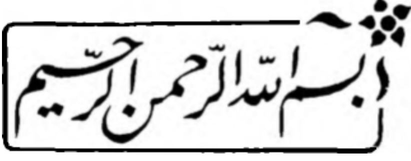
ADIM ŞEYH SAİT

İlhami Aras

Benim ölümüm Allah ve Din içinse Darağacında asılmama perva etmem.

ŞEYH SAİT

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

İlke Yayınları: 1 Tarih Dizisi : 1

Tasarım ve içdüzen

Kapak hazırlık

Dizgi

Baskı

1. Basım

İlke Yayıncılık Salkım Ofset İlke Dizgi

Yıldızlar Matbaacılık Ocak 1992/ İstanbul

ADIM ŞEYH SAİD

İlhami Aras

Selman-ı Pâk cad. No: 162/4 Ü sküdar/İstanbul Tel: 341 15 88 P.K. 117
Üsküdar/İstanbul

***"Ben bu hareketin ne önündeyim ne de arkasında;
herkes gibi içindeyim."***

Şeyh Said

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Tarihi yalnızca bir olaylar bütünü olarak algılamak topluma hiçbir yarar sağlamaz. Önemli olan o olaylar bütününü etraflıca değerlendirebilmek ve yaşanılan zaman için gerekli dersi çıkarabilmektir. Ancak tarih, resmi ideolojilerin kıskacında ise bunu başarabilmek oldukça çetin bir uğraştır.

Çünkü tarih denetim altındadır. Belgelere ulaşmak her zaman mümkün değildir.

Şeyh Said olayı da ulaşılamayan tarihlerden biridir. Olaylarla ilgili dosyalar T.B.M.M. arşivi içinde 'Tasnif Dışı' ibaresi ile kapalıdır. Genelkurmay belgelerine ulaşmak ise mümkün değildir.

Olayı araştırmada yazılı belgelerin yorumlanmasından öteye geçilmiyorsa gerçeklere ulaşmak imkansız gibidir. Yine de Şeyh Said olayı konusunda mevcut bilgi ve belgelere, hakkaniyet ölçüsü ile bakan kişi bütün gerçekleri görebilecektir. Ulaşılabilen belge ve bilgilere dayananılarak değerli araştırmacı İlhami Aras'ın kaleme aldığı bu eserde, Şeyh Said hareketini ve Şark İstiklal Mahkemelerinin tutumlarını görmek imkanını bulacaksınız.

Yayınevimiz sizleri bu türden eserleriyle aydınlatmaya devam edecektir.

Saygılarımızla

BİRKAÇ SÖZ

Tarihin akışı içinde yığınla olay olur ve geçer. Üzerine geçmişin perdeleri çekilir. Bu geçmiş perdelerini aralamak olayları bütün netliğiyle ortaya koyar mı koyamaz mı bilinmez. Bu konu tamamen belgelerin bilgilerin yeterliliğiyle ölçülebilir. Şeyh Said hareketi de böyle bir yeterlilikle yoruma kavuşabilecek olaylardan biridir.

Olayın esas şahsiyeti olan Şeyh Said Efendi başından sonuna kararlı bir kişilik sergilemektedir. Ancak, amacı ve düşünceleri bakımından kararlılığını etrafının da uyguladığını söylemek biraz iyimserlik olacaktır.Çünkü Şeyh Said hareketi içinde, herkes Şeyhin gölgesine sığınarak kendi bildiğini yapmıştır.

Hareketin doğuda olmasının kökenleri kimi tarihçilere göre bir raslantı, kimilerine göre de îslami duyarlığın bir tezahürüdür. Burada Cumhuriyet öncesi Osmanlı'nın doğu politikası üzerinde biraz durmak gerekecektir.

Doğu Anadolu'da Rus desteğini her dönemde bulan Ermenilerin bölgedeki etkinliklerini kırmak ve Kürt aşiretlerinin devletle elele vermelerini sağlamak için bir birlik gerekiyordu ki, bu birliği II. Abdülhamit'in kurdurduğu Hamidiye Alayları yerine getirmiştir. 1890 yılında kurulan alaylar Aşiretlerden oluşuyor ve aşiret reisleri doğal askeri liderler olarak devletten de maddi destek buluyorlardı. Bu alaylar 1. Dünya savaşında da Ruslara karşı bir siper olmuşlardır. Hamidiye Alayları müslüman halka zulüm yaparak dağlara çıkan Ermeni komitacılarına karşı bir set görevi üstlenmiştir. 2. Meşrutiyetle kaldırılan Alaylar birer milis birlikleri halinde Ormanlı sonrasında da dağ saldırılarına karşı koymuşlardır.

Bölgede Ermeni etnik gruplarının saldırılarıyla beraber Ormanlı sonrasında Doğu Anadolu aşiretleri bir kararsızlık içinde göründüler. İslam birliğinin yerini Milliyetçi akımlar aldığından kendi düşüncelerine göre varolmaları gündeme gelmişti. Ancak Şeyh Said bir Kürt ayrımcısı olarak durmamaktadır. O'nun kafasında dolaşan fikir Ermenilere karşı doğunun müslüman kimliğinin korunmasıdır. Ancak bunun için ne gibi bir yol takip edilecektir? Bu soruya cevap aranırken 13 şubat 1925 tarihine geliniyordu. Piran Köyü'nde bir düğün yemeğinde silahlar patlamıştır. Ve böylece bir hareket kendiliğinden akışa geçmiştir. Her aşiret kendi başına buyruk olarak dağılmıştır. Bu harekette yabancı parmağı da aranmış ama İsmet İnönü'nün de hatıralarında doğruladığı gibi hiçbir zaman bu tür bir işaret bulunamamıştır. Olay doğal bir akış ile gelişmiş ve doğal bir akışla son *bulmuştur.*

Şeyh Said'in İstiklal Mahkemesi karşısında söylediği iki ifade konu hakkında kendisinin tavrını ortaya koymaktadır ki bunlar:

a- Hadise bizim irademiz dışına kaçtı kader bizi sürükledi

b-Ben bu hareketin ne önündeyim ne arkasındayım, herkes gibi içindeyim.

Düşünülmüş ve tasarlanmış bir hareket varsa, ki mevcut bilgiler belgeler bu tür bir tasarının varlığını doğrular biçimdedir. Bu tasarılar fiiliyata dökülmeden, olaylar gelişmiştir. Bunun üzerine Şeyh Said'in tutumu birleştirici bir dini lider kimliği ile öncü konumda olmaktır. Ancak, herkes gibi içindeyim derken birleştirici kimliğini kimsenin kaale almadığını vurgulamaktadır adeta.. Yine de hareket içindeki Kürt eğilimlerini bir kenara atmak da doğru olamaz çünkü hareketin içinde Kürt aşiretleri vardır.

Ayrıca olayların gelişmesi ve sonunda Şeyh Said'in bizzat bacanağı Binbaşı Kasım Bey tarafından yakalattırılması düşündürücüdür. Denilebilir ki Şeyh Said kendi yapmak istediklerinin dışında gelişen olaylarla bir sürüklenme içine girmiştir.

Bu sürüklenmede neler olmuştur? Hangi aşamalardan geçilmiştir? Ve hareket nasıl önlenmiştir? İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılamalar ve sonuçlan nelerdir? Bütün bunları bu kitapta diğer eser ve kaynakları da gözden geçirerek olduğu gibi göreceğiz.

17.7.91 ¡Ankara İlhami Aras

1. Bölüm PANORAMA

Lozan Antlaşması'nın ardından dış politika bakımından ülke içinde geçici bir durulma yaşanıyordu. Ancak, Lozan'ın çözülmeden bıraktığı yığınla problem, bu durulmanın bulanıklığa döneceği günleri beklemekteydi. Problemler arasında en önemlileri Musul Meselesi, karşılıklı mübadele, Ormanlı borçları gibi siyasal ve ekonomik konular

sayılabilir. Bütün bunlar yine masa başında çözümlenebilecek miydi? Aslında diplomatik bir başarı sayılamayan Lozan gibi, bunların da ikinci bir Lozan ile çözülebileceği mümkün görünmüyordu. Lozan'da cephede kazanılmış zaferler masanın tozlarına gömülmüş, deyim yerindeyse yokolmuştu. Böylece bizim olan bir çok hak, elimizden alınıp (ve elimizle verilip) hakkı olmayan başkalarına sunulmuştu. Lozan'da çözümlenmeyen bu problemler için batı alemi 1. dünya savaşı öncesine benzer bir emperyalist yaklaşım ile vargücünü gösteriyordu.

Musul meselesi ile ilgili olarak 1924 yılında İstanbul'da Türk-İngiliz konferansı düzenlendi. Bu konferans hiç bir sonuç almamadan dağıldı. Meselenin çözümü de Cemiyet-i Ak-vam'a bırakılmıştı. Burada bütün amaç, Musul halkının hangi tarafı tercih ettiğine dayandırılıyordu. Oysa Musul halkı kendisini Osmanlı'dan ve Ormanlı sonrası Türkiye'den ayrı düşünmüyorlardı. Konuya çıkarları açısından en çok el atan İngiltere ise Musul halkının Türkiye ile birleşmek istemediğini ispata uğraşıyordu. Şeyh Sait üzerine yazılan yığınla eserde bu mevcut tablodan dolayı, hareket üzerinde İngiliz gölgesi aranmış durmuştur.

Diğer taraftan o sıralar, Yunanistan ile Ormanlı borçlarının taksimi ve ödenmesi meseleleri etrafında kümelenen Avrupa finans çevreleri yapılan kıyamdan olumsuz etkilendiklerini vurguluyorlardı. Her ne olursa olsun hareket başlayınca gerek Ingiltere ve gerekse Avrupa finans çevreleri bir ür-kü içine girmişlerdi. Çünkü İslam ekseninde oluşacak bir uyanış ister Türk kökenli ister Kürt kökenli olsun, Ormanlı sonrası kurulan dengeleri alaşağı etmeye yetecekti diye düşünüyorlardı.

1924 Türkiyesi'nde iç politikada bir kaos ortamından söz edilebilir. Çünkü Milli mücadelede yapılan beraberlik yavaş yavaş dağılıyordu. Mustafa Kemal ile birlikte çalışanlar, başta Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Ce-besoy gibi ünlü askeri kişilikler Kemalist

yeniliklerle beraber yolların da ayrıldığını hissediyorlardı. Böylece birlik safından muhalefet safına geçiyorlardı.

Düşmana karşı yapılan direnişteki ortaklık, kazanılan zaferin ardından oluşan ve oluşmaya devam eden uygulamalarla bozulmuştu. İngiliz araştırmacı İrfan Orga'nın de belirttiği gibi "Mustafa Kemal yeni devletin tamamen başka bir çizgide şekillenmesini" istiyordu. Ve O, bu amaca ulaşmak için herşeyi denemek gerektiği düşüncesindeydi.

1924'ten önce Halk Partisi içinde beliren muhalefet grupları Cumhuriyet sonrasında ve özellikle halifeliğin de kaldırılmasından sonra başka unsurların da katılımı ile genişlemeye başladı.

Mustafa Kemal de bütün muhalefeti toplu olarak görebilmek için, Halk Partisi içindeki muhalefet grubunun partiden ayrılıp diğer muhalefet elemanlarını da kendisine çekerek başka bir partinin oluşumuna imkan sağladı. Böylelikle 1 Kasım 1924'te Büyük Millet Meclisi yeni toplantı devresine başlarken, muhalefetin hükümete karşı açık bir tavrı varmış gibi bir hava doğmuştu. Sonuç : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıydı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıyla birlikte yeralan muhalefeti şöyle özetleyebiliriz:

1- Kemalist inkilaba yöntemler bakımından muhalif olanlar (Rauf Orbay ve etrafı)

2- Yeni sistemin ittihat ve Terakki tarafından geliştirilmesini düşünenler. (İsmail Canbolat Bey ve etrafı)

3- Batı çizgisi bir sistem yerine İslam birliği ve Hilafet savunucuları (Lütfi Fikri Bey ve arkadaşları)

4- Muhalefeti İslam ideali çerçevesinde Kürt Cemaatinin desteğiyle yürütenler (Seyyid Abdülkadir ve Kürt Teali Cemiyeti)

5- Mevcut tablodaki batılı akışa karşı muhalefeti destekleyenler.

(Doğu illerindeki Nakşi-Kadiri Meşayihleri)

MUHALEFET BASINI

İç Politikada muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından önce İstanbul'da, Halk Partisi'nin *tek parti iktidarına* karşı harekete geçmişti. Bunların içinde geniş bir yelpaze ve çeşitlilik göze çarpıyordu. Hüseyin Cahit Yalçın (Tanin), Velid Ebuzziya (Tevhid-i Efkar) Ahmet Emin Yalman (Vatan) Eşref Edip (Sebilürreşad). Ne gariptir ki Şeyh Said hareketinden sonra İstiklal Mankemesi, bu harekete basının da sebep olduğunu öne sürecek ve bunların sesini kesmek için elinden geleni yapacaktı. 1925 tarihli bir ara kararla , Diyarbakır Şark İstiklal Mahkemesi, Sebülürreşat, Tevhidi Efkar, Son Telgraf gibi gazeteler hakkında soruşturma açmış ve böylece Eşref Edip, Velid Ebuziyya, Abdülkadir Kemal, Fevzi Lütfi, Sadri Ertem gibi basın şahsiyetleri mahkeme önüne çıkmışlardır. Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin gazetesinde açtığı kampanya ile Halk Partisi'nin şahsi idaresine başkaldırıyordu. İstiklal Harbi sonrasında artık sivil bir yönetime geçilmelidir tezini savunuyordu. Buna karşılık Halk Partisi'nin; "biz yeni savaştan çıktık, millet zihniyet bakımından hala geri"?! henüz normal bir hükümet kurulamaz deyip, hiç de inandırıcı olmayan bir savunma ile

karşılık verdiği gözleniyordu. Yine de Hüseyin Cahit Yalçının muhalefeti hükümete karşı, halk üzerinde bir şüphe ve bekleyiş uyandırmıştı.

Ahmet Emin Yalman, Vatan gazetesindeki muhalefetiyle, Kemalist İnkilabın uygulanış yöntemine zıtlık gösterip Rauf Orbay ile birleşiyorlardı.

Bu muhalefetlerin dışında, mevcut oluşuma yaptıkları eleştiriyi Türk toplumunun inanç ve düşünce temeline oturtan seslerin başında da Eşref Edip geliyordu. Bu bakımdan Sebilürreşad, milletin özünü yansıtan tek muhalif sesti denilebilir. Kısacası Hüseyin Cahit Yalçın ittihatçı, Ahmet Emin Yalman Rauf Orbay kanadıyla, Eşref Edip ise İslamcı bir muhalefet birliği içindeydiler.

Halk Partisi ise çıkışları ne olursa olsun, hiçbir muhalefeti hoş görmüyordu. Basının üzerine daha kolay gidebilmek için, Şeyh Said'e hareketin muhalif basın sayesinde daha erken başladığını da söyletmişlerdi.

KÜRT İSTİKLAL HAREKETİ

Batıdaki milliyetçilik akımlarıyla beraber, 1.Dünya Sa-vaşı'nın ardından Osmanlı'nın dağılmasıyla Kürt bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Sultan H. Abdülhamit özellikle Doğu üzerinde etkili olabilecek Ermeni ayrımcılığına karşı ve kökü Rusya'ya dayalı Hristiyan Ermeni azınlığına alternatif olarak usta bir siyaset izleyip doğudaki aşiretlere tam bir destek sağlamıştır. Ancak, Osmanlı'nın dağılışıyla beraber bu destek de çöktü ve yerini bir kargaşa aldı.

Buna rağmen Ermeni'lerin kendilerine ait bir devlet peşinde olmalarının karşısında Kürt aydınları, mevcut bağımsızlığı korumak için bir araya

geldiler ve sonuçta Kürt Teali Cemiyeti oluştu. Birliğin merkezi İstanbul'da şubeleri Diyarbakır, Elazığ ve Bitliste bulunuyordu.

Ancak, cemiyetin gayesi kendi başına bir birlik oluşturmak değil, İngiltere mandası altında bir ayrı bütünlük oluşturmaktı. Bu konu 1919 yılında Paris'te yapılan Barış Konfe-ransı'nda gündeme geldi. Aslında bu konferans Osmanlı'nın çöküşünün tasdikiydi. Ermeni liderlerinden Bağos Paşa, konferansa Ermeni isteklerini 13 Şubat 1919'da iletti. Bu istekler, Van, Diyarbakır, Bitlis, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kozan ve Adana'nın kendilerine verilmesiydi.

Ne ilginçtir ki konferansa Kürt isteklerini ileten Osman-

lı'nın bir eski bürokratıydı. Bu bürokrat, eski Hariciye Nazırlarından Sait Paşa'nın oğlu ve eski büyükelçi Kürt Şerif Paşa idi. Şerif Paşa ile Ermeni Bağos Paşa anlaşarak 20 Aralık 1920 ' de ortak bir muhtıra yayınladılar:

Ermeni ve Kürt Milletlerinin yetkili temsilcileri olan biz-ler, üstün ırka mensup, çıkarları ortak, resmi ve gayrıresmi hükümetleri kendilerine bunca zulm etmiş bulunan Türk boyunduruğundan tamamen sıyrılarak, bağımsızlıklarından başka bir gaye ve maksat gütmeyen iki milletin hedeflerini sulh konferansına sunar ve bundan onur duyarız.

Milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin çizmeleri konusundaki ilkelere dayanarak, büyük devletlerden birinin koruması altında bağımsız bir Ermenistan ve Kürt Devletinin kurulmasını ve bütün büyük devletlerin milletlerimizin hedef ve isteklerini kabullenerek, bize teknik yardım yapmalarını, Barış Konferansından isteme konusunda fikir birliğine vardık.

Toprakların paylaşması konusuna gelince daha önce sunduğumuz muhtıralarda belirttiğimiz sınırların çizilmesi sorununun da konferansın iyi niyet ve adalet duygularına bırakırız. Çünkü, verilecek kararın adaletine yürekten inanıyoruz." (1)

Bu muhtıra Ormanlı Meclis-i Mebusanında büyük bir tepki ile karşılandı. Fransa'daki Journal D'orient gazetesine konuyla ilgili görüşünü bildiren Kürt Teali Cemiyeti lideri Seyyid Abdülkadir Efendi hakkında soruşturma açıldı. Sey-yid Abdülkadir Efendi ise gazetede yer alan demecinin sahte olduğunu belirtti.

Ormanlı Kürtleri bu anlaşmayı büyük bir nefret ile kınadılar. Aşiret reisleri, Fransız yüksek komiserliğine yolladıkları telgraflarla Şerif Paşa'yı protestoya tuttular.

Vakit gazetesinde 22 aralık 1920 tarihinde yayınlanan ortak bir bildiri ile de Şerif Paşa kınanıyordu. Bildiriye imza

(1) İttihat ve Terakki ve Kürtler, Naci Kutlay, Koral-Fırat Yay. İst. 1991 s. 122 koyanlar arasında Bediüzzaman Said-i Nursi de bulunuyordu. Bildiri şöyleydi:

"Dörtbuçuk asırdan beri İslam'ın fedekar ve cesur taraftarı olarak yaşamış ve dini geleneklere bağlılığı gaye bilmiş olan Kürtler, daha beşyüzbin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatıralarını anarken, Islamiyetin zararına olarak tarihi ve hayati düşmanımız ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine muhalif hareket edemezler, böylece Kürt milli vicdanı bu gibi anlaşmaları imzalayanları tanımadığını beyan eder..." (2)

Bu bildirinin ardından Şerif Paşa, Vakit gazetesine hemen bir telgraf çekip kürt delegeliğini bıraktığını bildiriyordu. Bütün bunların ötesinde Ormanlı Hükümeti gelişen hareketlerden rahatsızlık duyuyordu. 10 Temmuz 1919 günü hükümet ileri gelenleriyle, Seyyid Abdülkadir Efendi'nin de içinde bulunduğu kürt liderleriyle bir görüşme yapıldı.

Seyyid Abdülkadir Efendi ve beraberindeki heyet, Damat Ferid kabinesini Doğu Yöresini Ermenilere peşkeş çekmekle suçluyordu. Damat Ferid kabinesi ise bir Kürt devleti idealinde bulunmakla itham ettikleri Kürt heyetine tavırlarını koyuyorlardı. En sonunda İstanbul'da bu şekilde yankısını bulan Paris ve Londra konferansları Kürdistan konusunda bir işe yaramadan dağılmıştı.

ŞEYH SAİD HAREKETİ ÖNCESİ BİR AYAKLANMA

Musul Meselesi için Cemiyet-i Akvam'a (Birleşmiş Milletler) gidilmesi önerilirken, 1921 yılı Mart'ında Koçgiri bölgesinde bir aşiret ayaklanması başladı, bu ayaklanma Nurettin Paşa tarafından sert bir şekilde 17 Haziran'da bastırıldı. Daha sonra Nasturi ayaklanması geliyordu. 12 Eylül 1924 tarihindeki Nasturi ayaklanması sırasında Cemiyet-i Ak-vam'da Musul meselesi görüşülüyordu.

(2) Avni Doğan, Hatıralar, fotokopi Metin.

20 Şubat 1922 tarihinde Amiral Bristol, A.B.D. Dışişleri Bakanlığı’na bir rapor gönderdi. Bu raporda Bristol; *"Daha önceki yazılarımda belirttiğim gibi, Kürt meselesi dikkati celbedici bir konumdadır. Ingilizler Kürdistanı denetim altına almak için Kürtleri Türklere karşı kullanmak*

isteyeceklerdir. Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirmek için Türkler de aynı yola başvuracaklardır." (3)

Bu yazının ekinde Amiral Bristol, askeri ateşeliğin şu raporunu da iletiyordu:

"....Kürtler bir lider bulamamışlardır. Şerif Pasa'nın kendi ülkesinden aldığı bir yetki yoktur. Kürtler siyası ve askeri liderlikten yoksundurlar." (4)

Londra ve San Remo'da Kültlerin geleceği üzerine planlar yürütülürken Ankara'daki hükümet, Koçgiri'de meydana gelen ayaklanmaya gözlerini çevirmişti.

Koçgiri Sivas'ta yerleşik bir aşiretin ismiydi (5). Yaklaşık 40 bin kişiden oluşan bu aşiretin içinde iki isim öne çıkıyordu. Bunlar Koçgiri'li Mustafa Paşa'nın oğlu Alişan Bey ile Ümraniye bucak müdürü Haydar Beydi. Peki bu aşiretin temel olduğu olaylar nasıl gelişmişti?

Kürdistan Teali Cemiyeti, Mustafa Paşa'nın oğlu Alişan Beyi, Dersime örgütlenme için göndermişti. Alişan Bey, Der-sim’de Baytar Nuri Bey ile Kürt Teali Cemiyeti'nin şubesini oluşturdu. Ancak, doğuda bu örgütlenmeler olurken Mustafa Kemal de aldığı istihbaratlarla bunların tümünden haberdardı. Konuyu Ankara lehine çözmek düşüncesiyle Alişan Bey ile dönemin Sivas Valisi Reşid Paşa aracılığıyla bir görüşme yaptı. Bu görüşmenin ardından Alişan Bey kendisine önerilen Sivas Milletvekilliğini ortak bir hareketin içinde yer alamayacağını düşünerek kabul etmemişti. Bunu Baytar Nuri ile de görüşmüş ve aynı karara varmıştı.

(3) ABD. Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları Orhan Duru, Milliyet yay. İst. 1978 s. 160-161

(4) a.g.e. s. 160-161

(5) İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921 Gnkur. Yay. Ank. 1974 s. 260

Bağımsız bir Kürt birliği için Baytar Nuri'nin muhtemelen 1921 yılında Kürt Aşiret reisleriyle bir toplantı düzenlediği bir haber olarak Kürtler arasında yayılıyordu. Amaç, Ormanlı sonrası durumun vehametini ileri sürerek bir başkaldırı ile bağımsız bir birliğin oluşumuna zemin hazırlamaktı.

İlk silahlar böylece patlamıştı. Ayaklanma Zara'dan Refahiye'ye yayıldı. Mustafa Kemal'in önerisiyle, Koçgiri Aşiret Reisi Alişan Bey Refahiye Kaymakam Vekilliğine getirilir!. Alişan beyin kardeşi Haydar Bey de Ümraniye Bucak Müdürlüğüne getirilmiştir.

Aslında Aşiretin bu iki kilit adamının özellikle ayaklanma sırasında önemli mevkilere getirilmesi bugün bile bir gariplik hissi uyandırmaktadır. Sonuçta her iki kilit adam, Aşiretlere yardımlarını sürdürmüşler ve ayaklanma daha da yayılmıştı. Böylece Ankara'nın doğu üzerinde daha geniş bir etkinlik uygulayabilmesine imkân doğmuştu. Dönemin Genelkurmayına Nurettin Paşa tarafından hazırlanan isyan bastırma planı derhal sunulur. Nurettin Paşa komutasına destek kuvvet olarak Giresun Alayı da verilir. Hazırlanan ordu 11 Nisan 1921 günü Koçgiri Aşireti'nin üzerine yürür. Meydana gelen çarpışmaların ardından 17 Haziran 1921 tarihinde ayaklanma bastırılır. Alişan ve Haydar beyler tutuklanmışlardır.

NURETTİN PAŞA'NIN DUYURUSU

Nurettin Paşa konuyla ilgili olarak kamuoyuna bir duyuru yapmıştır: *"Koçgiri reislerinden ve Ümraniye (Koçgiri yöresinin bağlı olduğu ilçe)*

olayı sorumlularından Azamet ve Kardeşleri Bahri ile Sabit beyler ve Karacaviran bucağının en acımasız eşkiya reislerinden Filiçbeyli Hamu, ve Zara ile Nakiri'nin kardeşi oğlu Naki ve Ali'nin kardeşi Haydarın yakınlarından Pehlivan ile onun yakın adamı Hüseyin ve Refahiye isyancılarından Aşir ile beraber 159 eşkiya ölü olarak ele geçirilmiştir.

Eşkiya reislerinden meşhur Ali'nin ve onlara muhbirlik görevi gören Koçgirizade Haydar Bey ve maktûl Aziz'in arkadaşlarından Şerefiye eşkiyası İbrahim ve Reislerden Felik Ali'nin babası ve üç kardeşi ile oğlu ve Şeyh Kasım namındaki casusla 113 kişi ölü olarak ele geçmişlerdir.

Olayın tertipleyicilerinden ve başkanlarından olup, ayaklanma esnasında Ümraniye bucak müdürü olan Koçgirili Mustafa Paşazade Haydar Bey ve reislerden Naki'nin kardeşi İzzet ile Hasan Bey ve adamlarından Genco ile 56 eşkiya teslim olmuşlardır.

200 Adet çeşitli tüfekle birçok cephane ve 118 beygir, birçok koyun ve hayvana el konulmuş, 207 asker kaçağı yakalanmıştır. (6)

İmza: Nurettin Paşa Merkez Ordu Komutanı

Oysa konuyla ilgili meclis görüşmelerine göre Merkez Ordusu'nun kendilerini yokedeceğini düşünen binlerce Kürt ailesi canlarını kurtarmak için köylerini bırakıp dağlara kaçmışlar, dağlarda yakalananlar isyancılıktan tutuklanmış, boş kalan köyler yakılıp, yıkılmıştı. Ortaya çıkan tablo; toplam 132 köyün haritadan silinmesiydi.

Bu duruma dönemin Sivas Valisi Ebubekir Nazım Tepey-ran da şahit olmuş, anılarında bunları anlatmıştır. Nurettin Paşa'nın ayaklanmayı bu şekilde bastırması Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni karıştırmıştı.

T.B.M.M. KOÇGİRİ GİZLİ GÖRÜŞMELERİ

3 Ekim 1921 günü gizli oturumda Koçgiri olaylarıyla ilgili 107 imzalı bir önerge verilir. Önerge sahibi Erzincan Milletvekili Emin beydir. Konuyla ilgili söz alan Emin Bey şunları söyler:

EMİN BEY (ERZİNCAN): Efendim gizli görüşmeyi biz istedik. Sebebi de defalarla görmüş ve Ümraniye'den oradan

(6) Koçgiri Halk Hareketi Komal Yay. Ank. 1979

geçmiş bir arkadaşınızım. Ben Koçgiri hadiselerini tamamen takip etmiş bir arkadaşınızım. Oradaki durumu incelemek için memleketin gerek siyasi hayatında ve gerekse orduda dahi umumi heyet zannedileceği için gizli görüşme talep ettik. Bundan dolayı teklif etmiştim. Çünki orada öyle bir mezalim icra edilmiştir ki, tüyleri ürpertir. Çünki efendiler, memlekette yapılan bütün felaket ve mezalim Büyük Millet Meclisi namına yapılmıştır. Bunu izah etmek zannedersem hariçte aksi tesir yapar. Gizli görüşme teklifimiz bundan tezahür etmiştir. Haricin bilmesi lazım gelmez. Hariç bilse de ecnebi devletlerinin bilmesi lazım gelmez. (7)

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey de önerge sahibi Emin Beyin aksine açık görüşme yapılmasını istiyordu:

"*... Bu gibi mühim meseleleri saklamaya lüzum görmüyorum. Bütün dünya bilmelidir ki, biz memleketimize sahibiz. Bir iki seneden beri bu zulümler samimi gayret ve faaliyetlerimizi sıfıra indirmiştir. Bilelim ki verdiğimiz yetkileri suistimâl edenler vardır. Böyle zulümler gizli kalmamalı herşey bilinmelidir. Açıktan olmasına taraftarım."* (8)

Ateşli konuşmalarıyla tanınan diğer bir Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey de gizli oturuma karşı çıkıp:

".. *Gizli görüşme bir memlekette ecnebiye karşı siyasette yapılır. Memleketimizde yapılan mezalimi aleme karşı ilan etmeliyiz. Herkes duymalı... Mesele gayet mühimdir. Bütün dünya bilmelidir. Herkes duymalıdır. Çünkü efendiler, memlekette yapılan bütün felaketler, bütün zulümler, bütün kötülükler bunların milletten saklanmasından doğmaktadır. "* (9)

Bu konuşmaların ardından Konya Milletvekili Musa Kazım Efendi ile Trabzon milletvekili Hüsrev Bey konuştuktan sonra Dahiliye Vekili Refet Paşa (İZMİR) söz alarak kürsüye gelir:

(7) T.B.M M. Gizli Celse Zabıtları Cilt 2 s.248

(8) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Cilt 2

(9) T.B.M .M. Gizli Celse Zabıtları Cilt 2

"Ortada fenalık ve kabahat yoktur diyen yoktur. Bir tetkik heyeti göndermelidir. Bu tetkik heyeti orada suçluların fenalarını ayırmalıdır. Ve bunların yakasına adalet pençesini yapıştırmalı diyoruz." (10)

Mecliste bu tartışmalar gün boyu sürer. Ertesi gün celsesinde Erzincan Milletvekili Emin Bey durumu özetleyen bir konuşma yapar ki, aynen vermek mühim bazı noktalara temas ettiğinden yerinde olacaktır:

EMİN BEY (ERZİNCAN): Efendim bendeniz, Ümraniye vakaları nasıl oldu ve nasıl gelişti ve yapılan zulümler nedir? Bunları birer birer

açıklayacağım.

Yalnız evvela Hakkı Hami beyin mantıksız sözlerine cevap vereceğim. Hakkı Hami Bey diyorlar ki: Esasen asilerden olup da dağa firar edenler hakkında tecil muamelesi yapılmıştır. Halbuki diğer yakalananlar yani hükümete itaat ederek yardım edenleri de vardır. Bunlar da yakalanmış hapsedilmiştir. Bunlar hükümete itaat ettiklerinden tecil edilebilirler. Fakat dağda gezenler affedilemez. Sonra dağda gezenlerin evleri yanmıştır. Kadınların ırzlarına tasallut edilmiştir. Şimdi bu hapsedilenleri asmıyacak ve affedilenleri hapsetmiyecek olursak bir daha birşey yapmıyacaklarına kâni olmak doğru değildir.

Şimdi gazete meselesine gelelim: Bendeniz, başlangıcında ve nihayetinde bulundum efendim. Ümraniye meselesi şu surette ortaya çıkmıştır. Karacaören nahiyesinde öteden beri maruf olan onsekiz ile yirmi kişi eşkiyalık ettiklerinden dolayı birkaç defa mahkûm olmuşlardır. Bunlar hükümet defterinde kayıtlı oldukları halde, hükümetin zafından yararlanarak bu onsekiz kişi tekrar eşkiyalığa çıkarlar. Bizim havali arkadaşlarınca malûm olan Alişir namındaki habis, kendine mevki temin etmek ve daha doğrusu bir kuyruk kapmak arzusu ile iltica etmiş, onlardan birçok para almış olan Türkler de iltica etmiş, bizden birçok istifadeler etmişlerdir. Bu herifin öteden beri takip ettiği yol budur. Alişir bu adi eş-

(10) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Cilt 2

kiyalığa siyasi bir yön vererek bundan istifade etmek emeliyle, kendisi de içinde olarak meydana atılmıştır. Fakat kalemi ile atılmıştır. Bu şekaveti adiyeyi Sivas vilayeti kat'iyyen bildiğinden dolayı İzzet beyi göndermiştir. Bu zat, Jandarma Tabur komutanıdır. Oraya yeterli kuvvet ile gelmiştir. Gerçi İzzet Bey, hükümete ondan dolayı çok teşekkür ederim. Çünkü

zavallı, kurt postu toplamakla meşgûl olmuştur. Bu adi eşkiyalıkta bulunan bu onsekiz kişilik şaki güruhu, bir silah için bile canını feda ettiğinden, tabii üç, beş jandarmanın elinden silahları almış ve bu vak'adan telaşa düşen İzzet Bey, Haydar beye gelerek müracaat etmiş ve bu vasıta ile silahlar alınarak Jandarmalara iade olunmuştur. Haydar Bey de o vakit Nahiye müdürü idi. Bu şakilerin takip edilememesi kendilerini daha ziyade şımartarak birtakım çapulcu adamlar da bunlara iltihak etmiş ve adetleri gittikçe büyümüştür ve öyle zannediyorum ki her nerede bir şaki zuhur edip de tamamiyle takip edilmeyecek olursa ve hükümet onun için menfaat gösterirse, o şakinin arkadaşları kuvvet bulurlar. Bunlar da bu sefer öylece güç kazanmışlardır. Bu sefer Hükümet Halis Beyin tahtı idaresinde kuvvet göndermiş ise de kendisi vefat ettiğinden ve Cenabı Hak bize "Üzkûru Mevtâküm bil hayr." buyurmamış olsaydı Halis beyin kim olduğunu söylerdim. Fakat söylemiyeceğim. Binaenaleyh ölmüş bir adamın hakkında birşey söylemek istemiyorum. Şimdi Tortum kaymakamlığına tayin olunan o zamanki Jandarma Kaymakamı Umraniye'de Haydar beyin konağına gitmiştir. Alay, Ümraniye'de muhtelif yollarda kırkar, ellişer, yirmibeşer olmak üzere taksim edilmiş. Ben bunu gözümle gördüm. Martın üçünde oradan geçtim. Ben gelmeden evvel Zara Kaymakamıyle, Tortum Kaymakamı Şakir Bey ve merhum Halis Bey, Haydar beyin konağına gitmiş. Akşam üzeri keyif esnasında elini cebine sokup bir kağıt çıkarmışlar ve demişler ki, sizin ferman-ı idamınız benim elimdedir. Bu söylendiği zaman, Dersimden de daima Koçgi-ri'ye gelen giden olurdu.

Nitekim Erzincan'dan bir ağa konağında misafir oluyor. Burada misafirlik tarzı ile Dersimlilerden de bir çokları mevcut iken işte sizin fermanı idamınız; sizi Ermenilere benzetirim ve sizi tamamiyle imha ederim. İstemezsem size bir-şey olmaz, dediğini ifade ediyorum. Orada görüşmüşler vak’a olmadığına kani olmuşlar ve daha uzun görüşerek kalkmışlar gitmişler. Fakat, bunu söylemesinden dolayı, Kürtlerin ekserisinde tabii, bir galeyan başlamış ve bizi Ermenilere benzetmek ne

demektir demişler ve Ümraniye'ye bir saat mesafede Hacer köyünde ikame ettikleri askerle erattan bir kaç kişi âdi münakaşa yaparlar. Bu adi münakaşa üzerine asker şevki yapılır. Askerler de gider, burada umumi bir mesele olur. Mesele bir genel şekil oluyor. Burada ehemmiyetli bir vaka oluyor. Ve Halis bey burada şehit oluyor. Komutanlardan da askerden de ölen oluyor. Bu şehadet olur olmaz Sivas Valisi Cemal Bey, meseleyi iyice kavrıyarak ve büyük bir faaliyet gösteren ve bütün arkadaşlarımızın pek çok tanıdığı Temyiz Mahkemesi azasından Şefik beyi nasihat için gönderir. Tabii askere vuku bulan tecavüzler, asker ölmesi, adam ölmesi filan buraya akseder. Ve Nurettin Paşa 'ya verilen emir, meselesini, tahkik et diye Vali daha evvel Şefik beyi gönderir. Şefik Bey bir zat ile beraber bunların içine gider. Lazım gelen nasihati yapar ve hükümetin teklifini götürür ve aşiretindeki silahların hükümete teslimi ve asker firarilerinin de tamamen teslimi ve daha hatırımda kalmayan birkaç şeyi söyler. Peki derler. Asilerin dördü orada imiş. Yakalayıp Şefik beye teslim edilir. Paranın büyük bir kısmı verilir. Hatta Haydar Bey ve Alişan beylerin mühim bir yekûn tutan ve bunu taksitler itibariyle verilmesi icabedi-yor iken onu bile Şefik beye tamamen havale ediyorlar ve makbuz almıyorlar.

Bunları göndermekle beraber meseleyi de tamamiyle yazıyor. Fakat maalesef o sırada Cemal Bey meseleyi Cemal Paşaya söylüyor. Ve diyorki mesele bitmiştir. Bir askerin göreceği iş kalmamıştır ve size düşecek vazife kalmamıştır. Nurettin Paşa da Müdafaayı Milîiyeye yazıyor. Ve Şefik Bey de Cemal beye yazıyor. Cemal Bey de Nurettin Paşa Müdafai Milliyeye ne tarzda yazmış ise dört gün sonra Cemal Bey de mesele kalmamıştır diye ve yine dört gün sonra cevap alıyor.

Şimdi rica ederim, Asi diyoruz ve üzerine askeri kuvvet gönderiyoruz. Onlar hükümetin bütün tekliflerini kabul etmiş oluyorlar. Nurettin Paşa'nın tabirince ben bunları çember içine aldıktan sonra, hükümetin tekliflerini daha inceleyeceğim diyerek, çember içine aldım diyor ve tuttuğunu

öldürmeye, ırzlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim, hanginiz bu facia karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler. Ve böyle birşeye maruz kaldığınızda rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu suretle beş milyon, onsekiz milyon liralık servet mahvolmuştur. Bu paraları ta-mamile gitmiştir. Ben isbata hazırım. Otuzbin hayvanı Osman Paşa götürmüştür. Refahiye'de bir arkadaşım vardır. Onu şahit tutarak yirmi sene evvel buraya yerleşmiş, sığınmış birinin servetine göz dikilerek karısı cebren alınmış ve sen Alevisin diyerekten herif mal ve mülkü yağma edildikten sonra öldürülmüştür. Efendiler; dünyanın hangi tarafında böyle bir hareket görülmüştür ki babasını bir evladın elinde bir ip, diğer evladın elinde bir ip olarak çektirilerek tam altı saat zarfında bu suretle feciane öldürülmüştür? Rica ederim Efendi sen bu vaziyet karşısında asi olmaz mısın? Eğer asilik varsa ve bu ise işte Ümraniye (Koçgiri) hadisesi... (11)

Peki bunları yapanlar kimlerdir? Emin Bey konuşmasına devamla açıklamalarını sürdürüyor:

*"Nurettin Paşa'nın emri ile buraya gelen sorumsuz Osman Ağa kuvvetleridir. Elbette Nurettin Paşaya Cemal Paşa tarafından mesele ihtâr edilmiştir. Netice olarak bu gibi olaylara meydan vermeyiz diye cevap almışlardır. Evet efendiler burada "Anket Parlamenter" istiyor musunuz? Evet ben de buna taraftarım. Ne faydaki siz bunu yaparsanız bir tane Koçgirili asamıyacaksmız. Efendiler hükümet bizden daha acizdir." (*12).

Yukarıdaki tartışmaların etrafında 5 Ekim 1921 günü de devam eden konuşmalarda kürsüye gelen Konya Milletvekili Vehbi Bey:

(11) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Cilt 2 s.269

(12) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Cilt 2 s.270

"Şimdi efendiler burada bir mesele var. Hükümet ekser zamanda başıboşluk eder, cezası lâzım gelenleri tutamayınca sen bu köye yakınsın, sen de bu köyden su içmişsin, sen de bu tarladan geçmişsin diyerek eline geçeni cezalandırmakla hükümetin ikazı lazım gelir. Fakat cinayet edenlere karşı, cinayet etmeyenleri muhafaza hükümetin vazifesi iken bilakis önüne geçeni her kim ise yakmış, yıkmış, mahvetmiş" sözlerinin ardından olay yerine bir inceleme heyeti gönderilmesini teklif eder.

Dersim Milletvekili Mustafa (DURAK) Bey ise konuşmasında kimi olaylardan örnekler vermiştir:

"Müftü efendinin buyurdukları gibi, kadınların ırzına geçilmiş, herifin oğlu öldürülmüş, karısının ırzına geçilmiştir. Beş yaşındaki kızının ırzına geçilmek için kesilmiştir. Söylesin Müftü Efendi, verilen vesikayı gidiniz görünüz, kulağı kesilip fenalık yapılmıştır."

Bu konuşmaların yapıldığı celseye başkanlık eden Mustafa Kemal Paşa idi. Kendisi olaylar hakkında ve Nurettin Paşa ile ilgili görüşünü belirtmek için şunları söylemiştir:

"Efendiler, mevzusu konu edilen zat bir kumandan olduğu için, Heyet-i Vekileye ne derece alakadar ise Başkumandanı da o derece alakâdar eder. Bu hususta bir söz söylemeden evvel şu noktayı hatırlatmak isterim ki Heyet-i Vekile kanaatlerine ait kanunda bir nokta vardır. Bu nokta zannederim ki, ilk defa olarak meclise intikâl etmiş bulunmaktadır.

Efendiler, ihtilaf dahiliye vekili ile ordu kumanda vazifesiyle muvazzaf bir şahıs hakkında karar vermek Erkan-ı Harbiye reisiyle bana aittir. Nurettin Paşa diğer ordu kumandanları gibi bir ordu kumandanıdır. Fakat

pek nazik zamanlar tesadüf eden bazı hadisattan dolayı ordu kumandanları içerdeki asayişi ıslaha çalışmaktadır. Asayişi dahiliyeden kaide olarak sorumlu, Dahiliye vekaletidir. Fakat isyanlar için elbetteki askeri kuvvetlere askeri araçlara ihtiyaç zaruridir.

Nurettin Paşanın merkez mıntıkasında bu işe müdahale etmesi de bu sebepten neşet etmiştir. Nurettin Paşanın gayri kanuni ef'al ve harekâtta bulunduğuna dair ihbaratta... Ben kendi tarikimle bunları tetkike kıyam eltim. Buna mukabil bazı kanaatler de hasıl eltim. Tebdiline dair ben de kanaat hasıl olmamıştır. Aynı zamanda Genel Kurmay reisinin mevzu bahsetmesi üzerine ihtilafı fikirler husule geldi. Diğer taraftan memul edildiği cihetle asayişin teminine muaffak olamadığından Nurettin Paşa'nın azlini teklif etti. Tabi bu biz de de verilecek olan bir emirle yapılabilirdi. Arzeltiğim gibi bittabi bizim tarafımızdan gereken yapılacaktır. (13)

Meclis oturum başkanı Mustafa Kemal'in konuşmasının ardından verilen önerge kabul edilerek, bir soruşturma heyetinin teşkiline karar verilir. Soruşturma heyetinin verdiği kararla Nurettin Paşa'nın görevden alınması ve yargılanması istenir. T.B.M. M. heyetin bu kararını onaylar. Nurettin Paşa görevinden azledilir, Ankara'ya çağrılır. Bunun üzerine Nurettin Paşa Mustafa Kemal'e başvurur.

Mustafa Kemal 16 Ocak 1922 tarihindeki Meclis oturumunda Nurettin Paşayı savunur:

"*... Nurettin Paşa hakkında bir ceza tertip ve tayinini tensip buyurdunuz ve verilmiş olan karar da kendisinin yargılanma altına alınmasına dairdir. Yüce kararınız hükümetçe tamamen ifa edilmiştir. Kendisi işten el çektirilmiştir ve mahkeme sonucunda merkeze celbolunmuştur. Kendileri buraya geldikten sonra Başkumandan sıfatıyla bendenize müracaatı vardır.*

Bendenizde hasıl olan kanaat şudur ki Heyet-i Celilenizce verilmiş olan bu karar biraz ağır bir karar olmuştur."

Bunun üzerine Erzincan Milletvekili Emin Bey şöyle karşılık verir:

"Nurettin Paşa'nın mahkeme altına alınması benim bir takririmle açılan müzakere neticesindedir. Ve muhterem İçişleri Bakanı beyefendiye kayıtsız şartsız itimat edilmesi ve

(13) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Cilt 2 s.287

Nurettin Paşanın kayıtsız şartsız azli ve soruşturma altına alınması ile neticelenmiştir... Şimdi Başkumandanlık makamına soruyorum, bu kadar ağır mıdır?"

Bu karşılıktan sonra Mustafa Kemal:

Bunu adilâne bir surette tadil etmek yine heyeti aliye-lerinin elindedir. Nasıl münasip görürseniz öyle yaparsınız.' (14) demek zorunda kalmıştır.

Takvimler 17 Ocak 1922'yi göstermektedir. Meclis 146. toplantısını yapmaktadır. Bu kış ayının salı günü yapılan celsesinde Nurettin Paşa'nın meclise sunduğu müdafaaname okunur. (Müdafaaname meclis kayıtlarında kayıptır).

Mustafa Kemal; *"Arkadaşlar, tensip buyurursanız, bu kararı incelemeye alırsınız ve yine bu evrakı araştırma komisyonuna havale buyurun, gerektiği kadar bu mesele sorulup araştırılsın"* der.

Tartışmalar sürer ve neticede konunun derinlemesine incelenmesi kararlaştırılır. Bu olay da böylece geçiştirilip kapatılır. (15) Böylece Mustafa Kemal'in savunduğu Nurettin Paşa temize çıkmıştır (16).

Koçgiri ayaklanması 6 Mart 1921 tarihinde başlamıştı. Ayaklanma önderlerinden Haydar ve Alişan beyler 19 Haziran 1921 günü teslim olmuşlardı. Yine önderlerden Baytar

(14) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Cilt 2 s.622-623

(15) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Cilt 2 s.627

(16) Nureddin Paşa, 1873 yılında Bursa'da doğdu. 1893 yılında Harbiyeyi bitirdi. 1897 Osmanlı-Yunan savaşında, 1902'de de Makedonya'da Bulgar çetelerine karşı savaştı. Ayrıca Balkan harbine de katıldı. Sırasıyla Bursa, Bağdat, Aydın ve İzmir valilikleri yaptı. 1919 Urla karışıklığını bastırdı. 1920'de Anadolu Merkez Komutanlığı yaptı. 1922'de 1. Ordu Komutam oldu. 1922'de kaldırılan 1.Ordudan izinli sayıldı. 1924 yılında Yüksek Askeri Şura üyeliği yaptı. 1925 yılında Bursa milletvekilliğinden emekli oldu. 1932 yılında öldü. Bkz. Türk İstiklâl Harbi Komutanlarının Biyografileri Gnkur. Bşk. Yay. Ankara 1989 s.29-31

Nuri, Koçgiri'deki ayaklanmanın Kürt birliğinin oluşumunda bir üst ilerleme olduğunu belirtiyordu. Baytar Nuri'nin düşüncesi resmi tarih tarafından da paralellik kazanmıştır

(17).

Musul meselesinin Lozan'da çözümsüz bırakıldığını yukarıda belirtmiştik. Cemiyet-i Akvam a bırakılan çözüm sırasında Nasturi Cemaatının ayaklanması ile karşılaşıldı. Nas-turi'ler Hakkari civarında

yaşayan Süryani'lerdi. T.B.M. M. ayaklanmayı bastırma görevini Cafer Tayyar Paşaya vermişti. Ayrıca Nasturilerin bastırılmasında Kürt aşiretlerinden da yardım planlanmıştı. O dönemde, yurt içinde bulunan SİMKO lakablı aşiret reisi İsmail Ağa ile görüşüldü. Böylece desteği alınan aşiretler de Nasturilere karşı koydular. Bu karışıklık 28 Eylül 1924 yılında giderildi. Nasturilerin ileri gelenleri Irak'a sığındılar. (18)

İngilizler ise Musul meselesinin acilen Cemiyet-i Ak-vam'da görüşülmesi için 6 Ağustos 1924'de başvuruda bulunmuşlardı. Konuyla ilgili olarak dönemin Genelkurmayı ile Hükümet arasında çeşitli bilgi alışverişleriyle 1924 Ekimine gelinmişti. İşte yakın tarihte üzerinde en çok tartışılan Şeyh Sait olayı da bu zaman diliminde ortaya çıkmıştı. Bu olay önceki ayaklanmaların hiçbirine benzemeyen ve bambaşka özellikler taşıyan bir hareketti.

(17) Türk İstiklâl Harbi. Gnkur. Bşk. Yay. Ankara 1974

(18) Tarihi Hakikatler, İbrahim Arvas, Ankara 1964

2. Bölüm TUTUŞAN KAV

DİKENLİ YOLDA BİR GEZİNTİ

Cumhuriyetin ilanı ile beraber, halifeliğin kaldırılmasının tepkileri ulema üzerinde çok büyük olmuştu. Ancak ortada bir tür gizli suskunluk yaşanıyordu. Çünkü resmi devletin hafiyeleri her tarafta adeta cirit atıyordu. Konumuzu ilgilendirdiğinden dönemin doğu tablosuna bakalım.

Osmanlı'nın itilaf devletlerince yutulmaya çalışılması Sevr ve Mondros anlaşmalarının getirdiği bölünme siyaseti sebebiyle doğuda yalnız ve yalnız İslam kaygısı vardı. Gezinen düşüncelere göre dinin korunmasıyla toprak birliği sağlanırdı. 1919'dan itibaren, İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti ve Cibranlı Miralay Halit Bey, o dönemde doğudaki birçok aşiret ileri gelenleriyle, Şeyh ve ulemalar; toprak bütünlüğünün sağlanmasının yanında, Ankara'dakilerin bundan sonra yapacaklarını bekliyorlardı.

29 Ekim 1923'den sonra Hilafetin ilgası, Cibranlı Halit'le T.B.M.M.'deki muhalefeti sebebiyle görevden alınan Yusuf Ziya beyi haklı çıkarmıştı. Yeni hükümetin geleceğinde yeni bir çizgi ortaya çıkmıştı.

1924 yılı İlkbaharında Bitlis eski milletvekili Yusuf Ziya, Erzurum'a gelip Cibranlı Halit'in evine 1 hafta misafir oldu. Verilen bir kararla aşiretlerin de yardımıyla bu yeni çizgiye ortak bir dur demenin imkânı araştırılacaktı.

Fakat bunun için halkın desteğini alabilmek konusunda bir manevi önder gerekiyordu. Bu önder de bütün doğuda sevilen sayılan Şeyh Sait efendiydi. Yusuf Ziya, Cibranlı Halit'le birlikte verdikleri kararı Şeyh Sait efendiye ulaşıp anlatır. Şeyh Sait'in onayı ile de kendisinden aldığı bir

mektupla beraber bölgedeki aşiretlerin ileri gelenleriyle görüşmelere başlar. Yapılan bu ziyaret ve görüşmelerin tümünden Ankara istihbaratı haber almıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 1924 Ekiminde Pasin depremi sebebiyle geldiği Erzurum'dan Ankara'ya dönerken Cibranlı Halit ile Yusuf Zi-ya'nın tutuklanmalarını emreder.

10 Ekim 1924’de Yusuf Ziya Erzurum'da yakalanır. Bitlis Divan-ı Harb-i Örfiye sevkedilir. Buradaki ifadelerde iki isim öne çıkmıştır. Bunlar Cibranlı Halit Bey ve eniştesi Şeyh Sait efendidir.

20 Aralık 1924 gecesi Erzurum Kolordu Müfrezesi Cib-ranlı Halit beyi gözaltına almıştır. Cibranlı Halit aynı gece Erzurumdan otomobil ile Bitlis Cezaevi'ne gönderilir. Bu zaman diliminde General Kâzım Dirik Bitlis Vali vekaletine atanır. General, Bitlis'de denetimi eline alır. Kendisinin birinci görevi Şeyh Sait Efendi ile Hasanan aşiret önderi Ha-lit'i yakalamaktır. (19)

Ancak, Hasanan Aşireti nüfuslu bir aşiret olduğundan, Halit beyi yakalamak kolay olmayacaktır. General Kazım, önce Hasananlı Halit'in üzerine bir müfreze gönderir. Bu müfrezenin gönderildiği haberini alan Halit Efendi, aşireti toplayıp durumu anlatır. Çatışmaya meydan verilmemesini ister. Müfreze aşiret ileri gelenlerince bir misafir gibi karşılanır. Müfreze Komutanına Hasananlı Halit, hükümete karşı hiçbir kötü niyetlerinin olmadığını bildirir.

Bunun üzerine durum General Kazım beye bildirilir. O da birliğin emre uymasını ancak, bir grup askerin birlikten ayrılıp, Hınıs'ın Köksü bölgesinde 5 ay kadar önce bir yüzbaşı ile altı askerin vurulması olayında adı geçen Zirkanlı Ke-rem'in yakalanarak Bitlis'e getirilmesi talimatını verir.

Bu talimat üzerine askerler Kerem in köyünü kuşatırlar. Kerem ile 50 kişilik etrafı girişilen çatışmadan sonra Hasa-nanlı Halit'in yanına firar ederler. Hasananlı Halit o sırada Bitlis Cezaevinde bulunan Cibranlı Halit'i kurtarmak için Kerem'i- Varto'da Cibranlı Halit'in amcası İsmail'e gönderir. Malazgirt'ten ayrılan bir bölük asker de ardısıra Varto'ya ulaşmışlardır. Kerem daha sonra Şeyh Sait'in Karlıova üzerinden Melekân Köyü ne geçeceğini haber almıştır. Bunun üzerine 30.12.1924 günü Şeyh Said'i karşılamak üzere yola çıkar.

(19) Doğu İlleri ve Varto Tarihi M. Şerif Fırat 1945

Bu aşamada Erzurum Valiliğinin bir emriyle 22 Aralık 1924'de Şeyh Sait Hınıs Karakolu'na götürülmüştür. Kendisine halkı isyana hazırlamak ve Cibranlı Halit ile Yusuf Ziya (Eski Bitlis Milletvekili)'yla işbirliği suçu isnat edilir. Şeyh Sait suçlamaları reddeder. Ortada bir delil olmadığından Hınıs Kaymakamı Maksun Bey, Erzuruma telgraf çekerek Şeyh efendinin masum, iftiraların asılsız olduğunu bildirir ve Şeyh Sait Efendiyi serbest bırakır.

İLK KARAR VE İLK GİRİŞİMLER

Şeyh Sait Hınıs'tan 27 Aralık 1924 tarihinde Kırıkhan köyüne gelir. Zirkanlı Miralay Selim Bey ile bölgenin tüm ileri gelenleri Şeyh efendiyi burada ziyaret ederler. Ziyaret zamanında Şeyh Said’in oğlu Ali Rıza Efendi de Halep'ten Kırıkhan'a gelmiştir.

Şeyh Said burada ilk kararını açıklar. Bu karar Şeriyat-ı Garrayı Ahmediyye için harekete geçmektir. Ancak Varto ve Hınıs bölgelerindeki

aşiretler hükümet safında olduklarından onların katılımı mümkün gözükmüyordu.

Bunun üzerine aşağıdaki mektup yazılır:

"Hormek aşireti reislerinden, Halil, Veli ve Haydar ağalara;

Esselamü Aleyküm ve Rahmelullahi ve Berekatuhi vele-hülhamd. Velminne hidayeti Rabbani ile dini mübini Ahme-diyi kafir olan Mustafa Kemal'in yed-i zulmünden tahlis etmek gazası niyetiyle Suşara hareket edildi. Bu gaza ve Ci-had'ın mezhep ve tarikat tefrik edilmeden, Lâ İlahe İllallah Muhammeden Rasulullah diyen bütün İslam Muvahhidleri üzerine farz olduğundan minelkadim memleketimizde büyük bir gayret ve şecaat sahibi olan müslüman aşiretinizin de Şeriat-ı Garrayı Ahmediyyeye ve bu Cihad-ı Ekbere ittiba edeceğinize itimadım berkemâldir. Ya Eyyühelenser, dinimizi ve namusumuzu bu mülhitlerin elinden kurtaralım. Size istediğiniz yerleri verelim. Bu dinsiz hükümet bizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır. Bunlarla cihad farzdır.

4 Kanuisani 1341 Emirelmücahidin Esseyyid Muhammed Said-i Nakşibendi. (20)

Şeyh Said, oğlu Alirıza Efendi ve beraberindeki bölge ileri gelenleriyle 6 Ocak 1925 günü Kırıkhan köyünden Karlıova ilçesinin Kanıreş köyüne gelip Cibranlı Halit beyin evinde ikinci toplantıyı yapar. Oradan 8 Ocakta Solhan ilçesine bağlı Melekan köyüne gelip, dayısı Şeyh Abdullah ile görüşmüştür.

Melekan Köyü'nde aşağıdaki kararlar alınır:

1. Şeyh Sait, Genç, Hini, Lice, Silvan, Diyarbakır, Ergani bölgelerinin ileri gelenleriyle görüşmeler yapacak ve daha sonra Çapakçur'a dönerek kıyamı başlatacaktır. Daha sonra Diyarbakır'ın denetimi sağlanacaktır.

2. Şeyh Said'in oğlu Alirıza Efendi Melekân köyünden Şeyh Said'in bir fetva suretiyle Solhan, Ömeran, Zikti aşiretlerini gezip, Muş ovasına ve oradaki ilçe halkına durumu bildirecek ve Malazgirtte bir güç birliği yapılıp Muş-Bitlis kontrol altına alınacaktır.

3. Hareket günü Melekanlı Şeyh Abdullah, Solhan, Ömeran gibi aşiretlerle Varto merkezini denetim altına alacaktır.

4. Kıyamdan sonra Gökdereli Şeyh Şerif Efendi, Palu bölgesindeki aşiretlerle Elazığ denetimini sağlayacak ve Zaza aşiretleriyle Erzincana geçilecektir.

Şeyh Said bu kararların ardından büyük bir cemaatle 15.1.1925 günü Darahini vilayet merkezine geldi. Burada halkın kendisine gösterdiği saygı ve sevgi üzerine Vali ve Hükümet erkânı bile Şeyh Efendi ye saygı ziyaretinde bulunmuşlardı.

PİRAN VAAZI VE SONRASI

Takvimler 25.1.1925 gününü göstermektedir. Şeyh Said, Hini Nahiyesinde Salih beyin misafiridir. 5 Şubat 1925 günü buradan ayrılarak Piran köyüne gelir. Piran, Ergani ilçesine bağlı Eğil nahiyesinin bir küçük köyüdür. 13 Şubat 1925 cuma sabahı kalabalık bir kafile ile köye ayak basılır. Heyetin önünde, Heybetli sakalı, mütehakkim gözleri ile dinç bir ihtiyar vardır: Şeyh Sait. Köye yaklaşan kafile tekbir sesleriyle karşılanır. Şeyh Said burada oturan kardeşi Şeyh Abdurra-him tarafından karşılanmıştır.

Piran köyünde kardeşi Şeyh Abdürrahim'in evinde kalan Şeyhi civar köylerden gelenler de akın akın ziyaret ederler. Şeyh Said burada son derece önemli konuşmalar yapar. İstiklal Mahkemesi karşısındaki sorgulamalarında konuşmalarının bir kısmı şöyledir:

"Ben köyde, hükümetin İslam dinine aykırı bazı hareketlerini ele alarak vaaz verdim ve dedim ki;

- Medreseler kapatıldı. Din ve Vakıflar bakanlığı kaldırıldı. Din Mektepleri Milli Eğitime bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, peygamberimize dil uzatmaya cesaret ediyorlar. Ben bugün elimde gelse bizzat dövüşmeye başlar ve dinin yükseltilmesine gayret ederim. "

13 Şubat 1925 günü Şeyh Said'in bulunduğu meclise bir grup asker gelir ve evin içinde aranmakta olan bazı kişilerin bulunduğu, oniarın kendilerine teslim edilmelerini isterler. Şeyh Said, bunları cemaat dağıldıktan sonra ben size teslim ederim şimdi bu yüzden burada kargaşa çıkabilir derse de olanlar olur. Oradaki cemaatle askerler arasında karışıklık çıkar. Bu karışıklık üzerine bütün hareket planları vaktinden önceye dönüşmüştür. Artık bir yıl sonra düşünülen hareket, kader-i İlahi gereği hazırlıksız başlamış, Piran köyünde 13 Şubat 1925 günü silahlar ve tekbir sesleri birbirine karışmıştır (21).

HAREKETİN BÖLGELERİ

1. BÖLGE

Şeyh Said, başlayan karışıklıkla bir çözüm kalmadığını görmüştü. 16 Şubat 1925 te Darahini'den Gence gelerek, Hacı Sadık, Ömer Faro, Çapakçur'un Mıstan, Botan aşiretleriyle 20 Şubat 1925'te Lice merkezi ve çevresini denetime aldırır. Buradan Hini'ye geçilmiştir. Hini'li Salih beyin kuvvetleriyle birlikte Hini boğazından Diyarbakır'a yüründü. On bin kişilik bir kuvvet oluşturulmuştu. Hini boğazından geçerken Şeyh Said, kardeşi Abdürrahim'in yanına önemli bir kuvvet vererek kendisini Elazığ/Maden üzerine sevk etmişti. Şeyh Said kuvvetlerinin Diyarbakır'a doğru yürüdüğünü öğrenen Silvan kuvvetleri önderi Şeyh Şemseddin Efendi de kuvvetlerini 28 Şubat 1925 günü Diyarbakır yakınlarında Şeyh Said kuvvetleriyle birleştirdi. Böylece 20 bine yakın bir birikim oluşmuştu.

Hini boğazında Şeyh Said'ten aynlan Abdürrahim Efendi, 29 Şubat 1925'te Maden'e gelmiş ve oradan Siverek bölgesinde Şeyh Eyyüb efendiyle birleşmişti. Birleşen kuvvetler oradan Erganiye yöneldiler.

Şeyh Said kuvvetlerinin karargâhı 28 şubat günü Diyarbakır’ın kuzeyindeki Tâlâ mevkiine kurulmuştu. Aynı zamanda Viranşehir'de bulunan Milan'lı İbrahim Paşaoğulla-rı'na bir mektup yazıldı. Bütün bunlar olurken, Diyarbakır'da Ordu Müfettişi Kazım Orbay, Vali Cemal Bardakçı, Kolordu Komutanı Mürsel Paşa Diyarbakır'a yapılacak hücumu bekliyorlardı.

Nihayet toplanan kuvvetler 2 Mart 1925'te şehre yürüdü. Dışardaki kuvvetlerin yanısıra şehrin içindeki halktan da destek bulunuyordu. Ancak, planlı ve örgütlü bir birikim olmadığından, her kuvvet başına buyruk hareket etmekteydi. Sonuç başarısızlıktı ve kuvvetler Darahini'ye çekildiler. Darahini'den de Genç, Palu, Çapakçur bölgelerine dağıldılar. Şeyh Said Efendi de beraberindekilerle Çapakçur'a gelmişti.

Burada 27 Mart 1925'te Şeyh Abdullah ile Şeyh Şerif Efendilerin gelmeleri beklenmeye başlandı.

2. BÖLGE

Elazığ ve havalisini denetim altına alan Gökdereli Şeyh Şerif ve cemaatı ile Gökdere, Palu halkının oluşturduğu kuvvetler, Elazığ'a yaklaşıyorlardı. Takvimler 5 Mart 1925'i gösterirken 5. Fırka komutanı Kaymakam Nazım Bey ve askeri birlikler yaklaşan kuvvetleri dağıtmışlardı. Kazım Bey 6 Nisan tarihinde Çapakçur'a yürüdü. Bunun üzerine Şeyh Said ve atlı kuvvetler Solhan'a çekildiler. Çünkü Şeyh Said kan dökülmesini istemiyordu. 8 Nisan 1925 tarihinde Kazım Bey, Çapakçur'u 8. Kolordu müfreze komutanı Saim beye teslim ederek Palu'ya dönmüştü.

3. BÖLGE

Bu bölge, Çapakçur ve Kiği kısımlarını içermektedir. Bölgeyi denetiminde bulunduran Çan Şeyhleri Mustafa ve İbrahim efendiler 17 Şubat 1925 tarihinde Çapakçur ilçe merkezini Çanlı Şeyh Hasan efendiye teslim etmişler ve Siyakâr, Simsor Beyler ve Hasan Began Bey ile diğer Zaza kuvvetleriyle Kiği bölgesinden Simhaçlı Hasan Aşireti, Sancak bucağından Cibranlı Avanioğullarından oluşan iki bine yakın bir kuvvetle 20 Şubat 1925 tarihinde Kiği üzerine yürünmüştür.

Ancak, Kiği'nin Karir bölgesindeki Hormek Aşiret reisi Küçükağaoğlu Mehmet Hulusi ve Kardeşi Ali Kemal bu kuvvetleri- arkadan vurmuşlardır. Hormek aşiretine önceden gönderilen mektup bir işe yaramamış,

Hormekliler kendi bildikleri doğrultuda hareket etmişlerdi. Bu arkadan vurma ile Mustafa ve İbrahim Efendi kuvvetleri geri, Çapakçur'a çekildiler.

Hormek Aşireti'nin devletten yana tutumu çeşitli telgraflarla bizzat devlet tarafından kutlanmıştı. Şimdi bu kutlamalardan birini görelim. Üçüncü ordu Müfettişi Kazım Bey şu telgrafı göndermişti.

DİYARBAKIR

3/3/1341

KİĞİ KAYMAKAMLIĞINA

Aynı zamanda hak ve hakikatle mevkileri bulunan Ki-ği'nin kıymetli mücahitlerine ve özellikle Hormek Aşireti ileri gelenlerine tarafımdan teşekkürat mahsusamın tebliğine delalet-i mahsusalarını rica ederim.

3. Ordu Müfettişi Kazım (22)

4. BÖLGE:

Melekânlı Şeyh Abdullah, Hasananlı Halit, Alirıza Efendi ve Cibran ileri gelenleriyle Solhan, Varto, Malazgirt, Muş havalisinin denetiminden sonra Şeyh Abdullah kuvvetleri Erzurum'a, Hasanlı Halit ve Alirıza ile Bitlise geçecekler, Bitlis'te tutuklu bulunan Cibranlı Halit Bey kurtanlacaktı.

Halit Beyin kurtarılması son derece önemliydi. Çünkü Cibranlı Halit, Aşiretler ve kuvvetler arası birliği sağlayabilecek tek şahsiyetti.

Melekânlı Şeyh Abdullah, Solhan Aşiretinin reisi Mehmet Ali, Girnoslu Hacı Selim, Ömeran ve Meneşkurt aşiretleriyle beraber 29 Şubat tarihinde Şerafettin dağlarından Cibranlıların oturduğu şimdiki Karlıova ilçesinin Hasanova köyüne geldiler. Şeyh Abdullah bu köye gelirken Göynük ovasındaki Cibranlı Kâmil ve Hotto oğlu Mehmet'e gönderdiği haberle Hormek aşiretinin kendilerine olan direnişini kırmalarını bildirmişti.

Hormek aşireti ise bütün kuvvetleriyle Cibranlı Kamil ve Hatto oğullarına karşı koydular. Sonuçsuz çatışmaların ardından Cibranlı Kamil kuvvetleri Başkan bölgesine ulaşıp Şeyh Abdullah kuvvetleriyle birleştiler.

Şeyh Abdullah Hasanova'da hazırlanıp Başkan köyünde Cibranlı Halit'in kardeşleri Selim ve Ahmet Bey kuvvetleriyle Varto yakınlarına ulaştı. Şafak sökerken Varto, kuvvetlerin eline geçmişti. Her taraftan tekbir sesleri geliyordu. Ancak Hormekliler, Şeyh Abdullah'ın kendilerine yaptıkları *"bize katılın"* duyurusunu red ettiler. Baştan beri hükümet safında yer alan Hormek Aşireti aynı tutumunu sürdürmüştü.

Bunu şu iki belgede de görmekteyiz:

I-

Hınıs

14 Mart 1341 (1925)

Varto Hormek Aşireti Rüesasından Ali Ağazade M. Şerif ve Ağaoğlu Veli Ağalara:

13 Mart 1925 tarihli raporunuzu aldım. Hissiyat-ı merdane ve vatanperaneniz şayan-ı teşekkürdür. Makamata derhal arzedildi. Vatan hainlerinin layık oldukları cezayı görecekleri zaman artık birkaç gün meselesidir. Metanetinizden hepimiz eminiz. Cesaret, gayret ve fedakârlığınız gün gibi aşikârdır. 13 Mart 1341'de size gönderilmek üzere Ali Haydar Bey'e dört sandık cephane verilmiştir. Bugün de Ali Haydar Bey ve Çarek aşiretinden ikiyüz kişi ve Jandarmalarla Varto Kaymakam Vekili, Arpaderesi'ne (Hınıs ile Varto arasında bir geçit) gönderilmiştir. Onlarla irtibat tesis ederek gece gündüz arslanlar gibi asilerin üzerine hücum edip dünyayı başlarına dar ve zindan ettiniz.

Sizin zahiriniz hem Cenab-ı Allah ve hem de kuvvetli ve şevketlü hükümeti cumhuriyetimizdir. İkigüne kadar Hınıs'a piyade alayları ve topçu batarayaları geliyor. Topların ateş saçan mermileri, asilerin kalplerini parça parça edecek, müthiş gürültüleri altında ezildiğini ve can çekiştiklerini göreceksiniz. Azmüsebat baisi felâh ve saadettir.

Size son diyeceğim sebat ve metanettir. Alacağımız emir ve talimatı ayrıca yazarız. Haberleşmemiz eksik olmasın. Asilerin ileri gelenlerinin isimlerini tesbil ediniz ve yaptıkları alçaklığı iyice tahkik ediniz.

Cümlenin gözlerinden öper, muvaffakiyetler temenni ede rim efendim.

Hınıs Müfreze Kumandanı Kaymakam Osman (23)

II- Talimatname

Hınıs

14 Mart 1341

1. Mıntıkamızın Çarek aşiretinden toplanan atlı ve piyade mevcudiyle burada bulunan Hormek ve Lolan aşiretleri ağavatiyle, şimdi Arpaderesi'ne hareket edilecektir.

2. Bu müfrezenin vazifesi: Ussatın Varto'dan Hınıs istikametine doğru muhtemel olan taarruzunu def etmek ve us-satın arkasında kalan Hormek ve Lolan aşiretleriyle irtibat tesis ederek müştereken yapacakları baskınlarda ussatı tepelemek ve istihbarata son derece ehemmiyet vermek ve alacakları haberleri her gün sabah akşam raporla bildireceklerdir.

3. Erzurum, Sarıkamıştan kıtaatı mürettebenin ilk kademesi olan 34 ve 35. alaylarla obüs bataryaları ve süvari kuvvetleri bir iki güne kadar mıntıkamıza dahil olacaklardır.

4. Milli kuvvetlerin bulunduğu mıntıkalarda hükümet aleyhine propaganda yapanlar derdest edilerek Divan ı Harbe gönderilmesi için Hınıs'a sevk edileceklerdir.

5. Her gün Arpaderesinden Varto istikâmetine kuvvetli ve cüretli keşif kolları sevk edilerek ussatın en ufak harekâtı keşif edilecek. Ve ussatın yerli ahaliden sail sıfatıyla göndermesi muhtemel bulunan casuslar behemal derdest edilecektir.

6. Arpaderesi'ndeki müfrezeye İltihak eden silahlı kuvvetler mutlaka Hormek, Lolan, Çarek aşiretlerinden olacak ve başka aşiretlerden kuvvet alınmayacaktır ve kabul edilmeyecektir.

7. *Arpaderesi'nde toplanan milli kuvvetlerimiz, her aşiret efradına kendi rüesası muhabere, emir ve nezaret edecektir. Bu kuvvetler Hınıs Müfreze Kumandanlığı'na bağlı bulunacaklardır.* (24)

14 Mart 1341 Hınıs Müfreze Kumandanı
Kaymakam Osman.

Varto denetime alınalı beş gün olmuştu. Şeyh Abdullah idaresindeki 1000 kişiye yakın bir grup 17 Mart 1925 tarihinde Arpaderesi'ne hareket etti. Jandarma gücüyle burada yapılan müsadereden sonra Kirs adlı köye dönüldü. Arpaderesı cephesinin arkadan kuşatmak için Cibranlı Halit'in kardeşleri Selim ve Ahmet ikiyüze yakın bir birlik ile 19 Mart 1925'te Varto'dan çıktılar.

O zaman içindeyse Muş Vali vekili Sırrı Bey ve 2. Fırka Komutanı'nın aldığı önlemler bölgede etkili olmuştu. Bu tedbirlerin bir ilk örneği olarak Cibranlı Halit ve Eski Milletvekili Yusuf Ziya Bitlis'te idam edildiler.

Cibranlı Halit beyin idamını öğrenen Şeyh Abdullah ve Cibran ileri gelenleri 23 Mart ta yeniden Arpaderesi geçitine yüklenmişti. Ancak sonuç almamadan Kirs köyüne dönüldü. Burada Hormek ve Lolan birlikleri Şeyh Abdullah efendinin kuvvetlerini arkadan ve yandan çevirmişlerdi. Bunun üzerine Şeyh Abdullah, Cibranlı Kasım İsmail Bey ve üçyüz atlı kuvvet, Varto nehrini geçip Şerafettin dağlarına çıktılar. Bu çekilme sırasında Cibranlı Halit beyin amcası Hasan öldürüldü. Varto bölgesi topçu birliği desteğinde yeniden devlet denetimine geçmişti. Hasananlı Halit Bey, Alirıza Efendi,

Kerem Bey ve arkadaşları da kuvvetleriyle beraber Malazgirt Şirvanşah köyüne dönmüşlerdi.

Ayrıca yukarıdan beri sözünü ettiğimiz dört bölgeden ayrılan Şeyh Abdullah, Şeyh Sait, Şeyh Şemseddin, Çan Şeyhleri, Hini'li Salih, Çapakçur beyleri, Cibran ileri gelenleri 3 Nisan 1925'te Solhan ilçesinin Kırvaz köyünde toplanmışlardı. Buradan 24 Nisan 1925'te Muş Ovası Murat köprüsüne gelinmişti. Ancak köprü Askeri pusu altında olduğundan ge-çilemedi. Ve Murat Köprüsünde Cibranlı Binbaşı Kasım, Şeyh Sait, İsmail, Silvanlı Şeyh Şemseddin, Melekanlı Şeyh Abdullah, Çan Şeyhleri İbrahim ve Hasan ve Boğlanlı Hacı Halit, Cibranlı Hatto oğullan Mehmet ve Reşid Efendiler Tabur Komutanına teslim oldular. Tarih 27 Nisan 1925'i gösteriyordu.

Cibranlı Kamil grubu Hormeklilerce yakalanıp 28 Nisan 1925'te Alay Komutanı Galip Bey'e teslim edildi.

Şeyh Sait ve Cemaatı 15 Mayıs 1925 tarihinde bir alay askerle Çapakçur üzerinden Diyarbakır İstiklâl Mahkemesine sevk edildi.

13 Şubat 1341-1925'te patlayan silahlar, 15 Mayıs 1925'te susmuştu. Ancak, Şeyh Sait efendinin yakalandığı Murat köprüsüne gelişinde birinci faktör Cibranlı eski Binbaşı Kasım'dı. Kendisi Mahkemede Şeyh Sait'i yakalatmak için getirdiğini söylemiş ve kendisiyle beraber kardeşlerini ve babasını da idamdan, iltifata yükseltmişti.

Böylece Cumhuriyetin doğu illerinde istediği sistem tam olarak kurulmuştu.

KISA BİR TANIKLIK

Eski Van Milletvekili İbrahim Arvas, Tarihi Hakikatler adını verdiği hatıralarında Şeyh Sait olaylarını şöyle anlatıyor:

"*... İkinci Meclisin içinden yine bir muhalefet partisi tebellür etti. (Terakkiperver Fırka namı altında, Reisi Umumisi Kazım Karabekir Paşa idi. Ve maruf simalarından Rauf*

Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Rüştü Paşa, İsmail Canpolat ve saireden tekarrüp eden bu partinin sözcüleri gelen kanunları şiddetle tenkid eder ve meclis mü-zakeratı sert bir şekilde cereyan ederdi. Bu vaziyet karşısında Meclisin atisinden endişe edenler vardı. Bu meclis bu vaziyette çok yaşayamayacak ve ömrü tabiisini bitiremiyecekti. Fakat Şeyh. Said İsyanının sebeplerinin de Terakkiperverlerin bu sert münakaşalarından ve matbuatın çok acı tenkid-lerinden ileri geldiği kanaatında olanlar çok idi. Kabine azalarından çoğu bu kanaatte idiler.

Recep Peker'in Dahiliye vekaleti zamanında zuhura gelen isyanın sebebi hakikisi şu idi: Şeyh Said evinde yedi sekiz yüz kişi düğüne davetli ve hepsi de silahlı olduğu halde on beş kişilik bir müfreze bir küçük zabıt kumandasında; mahkeme tarafından istenilen bazı adamları köylerinde aramışlar; hepsinin de Şeyh Said'in düğününde olduğunu öğrenmişlerdi. Ve doğru Şeyh Said'in evine gelerek müttehim adamları istemişlerdi. Şeyh Said bunlara hitaben: Siz iki üç gün benim misafirim kalınız bu kalabalık dağıldıktan sonra bunları o zaman size teslim ederim, alıp götürün demiş. Şimdi yedi sekizyüz silahlı insan topluluğu var burada hepsi de birbirinin hısımlarıdır, akrabalarıdır, siz onları zorla götürmeye kalktınız mı korkarım ki bir niza olur ve nahoş bir netice verir, sizden istirham ederim; üç gün sabırlı olun, arzunuz tamamiyle yerine gelir demiş. Küçük zabit hayır ben emir aldım bunları götüreceğim ve beklemem ve hemen neferlerle beraber onların bulunduğu yere gider haydi düşün önüme gideceğiz mahkeme sizi

istiyor der. Onlar da düğün bitsin sonra geliriz; düğünü yarıda bırakmak ayıp olur derler. Münakaşa sonunda müsademeye dönüşür, silahlar patlar her iki taraftan iki yaralı ve ölü düşer.

Kendi evinde asker ve zabit vuruldu diye Şeyh Sait telaşa düşmüş ve yüksek dağ başındaki köyüne çekilmiş bu sefer Şeyh Sait'i götürmeye gelen kuvvetler Şeyh Sait'in adamları arasında müsademe başlamış ölü ve yaralılar düşmüş. Derken iş büyüdü ve isyan da bu surette başlamış oldu. ... Ça-pakçur kazası bütün köyleriyle beraber Şeyh Said'e iltihak etti. ... Başvekil Ali Fethi Bey aynı zamanda Dahiliye Vekaleti idi. İsyan evailinde ihtiyati tedbir olarak bir çok yerlere Divanı Harbi Örfi, koymuşlardı. Fakat vilayetlerden gelen malumat ve müfettişlerin verdiği raporlar Şarkın hiçbir vilayetinde isyandan eser ve emare mevcut olmadığını gösteriyordu. Bunun üzerine heyet-i Vekile toplanmış, evvelce konulan Divanı Harbi Örfiyi kaldırmıştı. Fakat Heyeti Vekilde çıkan ihtilaf şiddetli münakaşalara müncer olmuş ve mevzuun Parti oturumunda müzakere ve münakaşa edilerek bir karara varılmasına lüzum görülmüştü...

Mesele parti grubunda iki gün ve iki gece müzakere ve münakaşa edildi. Bazı katipler beşer altışar defa söz aldılar. Ve saatlerce konuştular. Bunların başında Başvekil Ali Fethi Bey'le Hariciye Vekili İsmet Paşa vardı. İsmet paşa ile diğer üç vekil de bu meyanda idi. O zaman Meclis Reisi bulunan Kazım Özalp de Fethi beyin aleyhinde rey vermişti. Vaziyet gittikçe aydınlanıyor ve tebellür ediyordu.

Ali Fethi Bey, Başvekil ve Dahiliye Vekaleti Vekili idi. Şöyle haykırıyordu: Bütün şark illerinin valilerine; Jandarma alay kumandanlarına ve polis müdürlerine şifre ile isyanın oralarda olup olmadığını sordum. Aldığım cevapların hepsi bu isyanın hiçbir vilayet kaza ve köylerinde emaresi ve asarı bulunmadığı mahiyetindedir. Bu isyan yalnız ve yalnız Şeyh Said ile Çapakçur halkının isyanıdır. Çukurova'dan on sınıf

ihtiyatı silah altına çağırdım. Bunları Çapakçur'a sevk eder ve asileri tedip ederiz. Binaenaleyh ben Allah'a tarihe ve millete karşı elimi haksız yere kana boya-yamam. Seve seve başvekaletten çekilirim. Mukabil tarafta Başvekil namzedi İnönü ise şöyle söylüyordu: Bu isyan âmdır, şamildir ve mürettebdir. Yani bütün şark vilayetlerinin ileri gelen halkı hep bir araya toplanmış müzakere etmiş bu isyana karar vermiştir. Öylece meydana getirmişlerdir. Binaenaleyh "beni iktidara getirirseniz ben İstiklal mahkemeleriyle Divan-ı Harbi Örfileri kurarım; asar, keserim ve sürerim" diyordu.

Biz Şark mebusları birbirimizden sorardık yahu Allah aşkına sizde birşey var mı? Yok vallahi birşey yoktur... Van'da, Mardin'de, Urfa'da Bitlis'de, Muş'ta, Beyazid'de,

Erzurum ve Elaziz de hiçbir isyan emaresi yoktur. Meclis koridorunda Feyzi ve Zülfi beylerin etrafında toplandık. Ve ayakta müzakere yaptık. Bu adam asarım, keserim, sürerim diyor ve gün gibi aşikârdır ki iftira ediyor; keseceği ve asacağı kimseler bizlerin akrabalarımız, kardeşlerimiz, amcaoğul-larımız ve hısımlarımızdir. Öyle ise evvela bizleri burada assınlar ondan sonra ne yaparlarsa yapsınlar ?!! Biz Ali Fethi beye itimad reyi veririz ve İsmet Paşa ya itimad etmeyiz ?!! Ne yaparsa yapsın. Oradakiler hepsi şeref yemini yaptılar. Ve tasnif esnasında altmış üç kırmızı rey İsmet Paşanın aleyhine verdik. Ve yetmiş üç rey de İsmet Paşa'ya itimat edildi. Bu suretle Ali Fethi Bey kabinesi düştü ve İsmet Paşa kabinesi teşekkül etti.

Şark mebusu olup da Şarklı hemşehrilerini arkadan vuran mebusların isimlerini arzedeyim de kendilerini tanısınlar. Muş mebusu İlyas Sami, Urfa mebusu Ali Saib Ursavaş, Mardin mebusu Necip, bunlar doğrudan doğruya Fethi beyin aleyhinde karar verdiler ve hemşehrilerini arkadan hançerlediler. Korkusundan reye iştirak etmeyenler ise, Van mebuslarından

Hakkı ve Münih beylerle Muş mebuslarından Osman Kadri ve Rıza beylerdi. Yusuf Kemal Tengirşek'te Feyzi beye hitaben ben de tamamen sizlerin kanaatindeyim ve kürsüden göstererek (bu adam diyor ki ben asar keser ve sürerim; benim çoluk çocuğum ufaktır, beni assalar onlar perişan kalırlar onun için kusura kalmayın ben rey veremem gideceğim) dedi.

Ali Fethi Bey aleyhinde rey verenlerin içinde Recep Bey: topçu İhsan bey, Celal Bayar Bey (İstiklal harbinin meşhur Galip hocası ?) *ve Refik Koraltan Bey vardı.*

Asıl şayanı dikkat ve ibret olan şey Hariciye Vekili olup da henüz Lozan'dan avdet etmiş ve memleketin dahili vaziyetine vukuf kesbetmemiş olan İsmet İnönü nereden malûmat aldı da isyan âmdır, şamildir, mürettebdir dedi. Başvekil ve Dahiliye Vekaleti vekili Fethi Bey isyanın şark vilayetlerinde mevcut bulunmadığını tahkikat ve tetkikatı neticesinde gruba karşı söyler dururdu. Bu iki zıd nokta-i nazar ortaya atılırken, altmışüç tane şarkın yerli mebusu

Fethi beyi desteklediler. Ve hak ve hakikat bu taraftadır dediler. Fakat korkaklar ve dalkavuklar sayesinde gün gibi aşikâr olan bu iftira maalesef hakikat kılığına girdi ve doğru ve hak olan noktai nazar mağlup edildi. Hadisenin üzerinden otuz sene geçtiği halde Fethi beyin noktaı nazarının hak ve hakikat olduğu tevatüren sabit oldu.

Bu işin neticesi ve kötülüğü safha safha meydana çıkıyordu. Şark mebuslarından İsmet Paşaya itimat edenlerle etmeyenler ve korkudan kaçıp da reye iştirak etmeyenler ve kaçıp da rey vermeyenler de dahil hepsinin bütün akraba ve taal-lukatını kamilen nefyü teb'id ettiler. Ve bir kısmını da İstiklal mahkemelerine sevk ettiler. İftira, tezvir ve tasni kampanyasının bütün makinaları şiddetle çalıştırılıyor; dünyada görülmedik kötülükler ve fenalıklar isnad ediliyor ve hakikatmiş gibi mevki muameleye konulup

cezalandırılıyordu. Hele İstiklal Mahkemesinde Elazizde kelle müzayedesi yapılıyordu. Beşyüz altına bir kelle alınıp satılıyordu. Jurnali hazırlayan serkomiser ile Ali Saib'in çete arkadaşı Askitanlı Paso'nun da fazla olarak elli altını vardı. Bu surette Şark İstiklal Mahkemesi Reisliğinden Ankara'ya dönen Ali Saib Bey altmış bin altınla geldi. Ve netice olarak Şark vilayetlerinde kulplu ve kulpsuz altun kökü kesildi.

Şark İstiklal Mahkemesi müddeiumumisi Süreyya Orge-evren ise Büyükadada merhum bir müşirin fevkalade ziynet-li muhteşem köşkünü satın aldığında Atatürk kendisini çağırttı ve Riyaset-i Cumhur muhasebesinden iki memur da istemiş; Süreyya Orgeevren'in gerek Mebusluktan ve gerekse İstiklal Mahkemesi Müddeiumumiliğinden almış olduğu tahsisatını hesap ettirmiş bütün aldığı tahsisat harcırah dahil köşkün alım fiyatına tekabül etmemiştir. Ve Atatürk Süreyya'ya hitaben (Siz benim şerefimle oynadınız, çaldınız, çırptınız, ulanmaz herif) diyerek kovmuş ve bir tokat da aşk-etmiştir. Müddeiumuminin bir kaç cümle ile şarklılar aleyhindeki zulmü ile kin ve adavetini gösterir misaller arzede-yim: Ne kadar baba oğul mahkumlar varsa evvela babanın gözü önünde oğlunu astırır sonra babayı asardı. Bu hususda babanın feryadı figanları zerre kadar katı kalbine tesir etmezdi. Şark İstiklal Mahkemesi reis ve azalan hepsi de belalarını buldular. Ve her birisi ayrı bir dert ve ızdıraba müptelâ oldu.

Şark illerimizde naklü te'dip işi bir facia oldu. Hele mahkûm olanların bir çok ailelerine kan ağlattılar. On bini mütecaviz olan menkullerden Garp ve Trakya vilayetlerinde binlerce insan sıkıntı ve ıztırab içinde idi. Bazen baba bir vilayete oğlu diğer bir vilayete verilirdi, yanyana gelemiyorlar-dı. Hakikatte kırmızı rey veren biz şark mebuslarından da katmerli intikam alındı. Sürgün olanlardan başka bir kısmı Şark İstiklal Mahkemesine diğer kısmı da Divan-ı Harbi Örfilere sevkedilerek türlü cezalara çarptırıldılar.

Bu hali esef istimal üç sene devam etti ve ateşten gömlek içinde cayır cayır yandılar." (25)

HAREKET İÇİNDE ANKARA TABLOSU

18 Şubat 1925'teki Meclis Celsesinde bir önerge verilmiş, bunun üzerine içişleri bakanı şu açıklamayı yapmıştır.

"Arkadaşlarımızdan birisi Genç Hadisesi hakkında sual sordular. Gençte Şeyh Sait adında bir eşkiya çıktı ortaya. Taraftarlarıyla beraber etrafta yağmacılığa başladı ? Fakat hükümetimizin ciddi tedbirleri neticesinde pek yakında tamamen bastırılacağı tabiidir" (26)

Mustafa Kemal, olayı yakından takip ediyordu. Bu arada İstanbul'da Heybeliada'da istirahat etmekte bulunan (Lozan'dan yeni döndüğünden) Halk Partisi Genel Başkan Vekili ve Eski Başbakan İsmet İnönü'ye hemen Ankara'ya gelmesi tebliğ edildi. Bunun üzerine İnönü 21 şubat 1925 cumartesi günü Ankara'ya vardı. İstasyonda Mustafa Kemal tarafından karşılanan İnönü, beraberce Çankaya'ya giderek durumu incelemeye oturdular.

(25) Tarihi Hakikatler, İbrahim Arvas Ankara, 1964

(26) Şeyh Sait İsyanı Behçet Cemal, Sel Yay. İst. 1955 s.39

Bu sırada Bakanlar kurulu da gerekli tedbirleri görüşüyordu.

İsmet İnönü'nün Ankara'ya çağrılması siyasi havayı derhal karıştırmıştı. İnönü'nün takip edilecek genel politikaya muhalif olduğu bilinen bir

durumdu. 21 şubat 1925 akşamı Başbakan Fethi Okyar, Meclis Başkanı Kazım Özalp, Halk Fırkası Genel Başkan Vekili İsmet İnönü Atatürk'ün başkanlığında Çankaya'da toplandılar ve bu sefer hükümetin görüşü ve düşündüğü tedbirler görüşüldü.

Görüşme sonrasında Bakanlar Kurulu Mustafa Kemal Başkanlığında toplandı. Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şu bilgi verildi:

ANKARA

21 Şubat 1925

Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Ergani vilayetinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen isyan Diyarbakır, Elazığ, Genç vilayetlerine de geçmiş ve genişlemeye müsait görünmüş olduğundan, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari vilayetleriyle Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle Örfi idare ilan edilmiştir ki, Anayasanın 86. maddesi gereğince keyfiyeti yüksek meclisin tasdikine arzeylerim. (27)

Başbakan

Fethi Okyar

23 şubat 1925'te hükümet, durumu ve alınacak önlemleri Halk Partisi meclis grubuna iletti. Meclis grubunda İnönü söz aldı. Yaptığı konuşmada

her zaman olduğu gibi *"mürte-ciler"*in ötedenberi tahrikleri vardır dedi. Sözlerini şöyle bağlamıştı:

"-Bizim görevimiz parti olarak hükümete güvenmek ve bu gibi hadiselere karşı şiddetle hareket eden ve edecek olan hükümete yardımdır."

İnönü'nün arkasından Adalet bakanı Mahmut Esat Boz-kurt, hükümetin getireceği kanun maddesini okudu:

"-Dini alet ittihaz ederek, zihinleri karıştıranlar en az iki sene kürek olmak ve en ağırı idam olmak üzere cezalandırılırlar. " (28)

Parti grubunda söz alanlardan Aydın Milletvekili meşhur doktor Reşit Galip de *"karşı ihtilalciler en sert tedbirlerle yok edilmelidirler"* demişti.

14 şubat 1925 çarşamba günü öğleden sonra Meclis Umumi Heyeti toplandı ve hükümetin açıklamasını dinledi. Başbakan Fethi Okyar durumu şöyle anlatıyordu ki bu açıklama, hükümetin Şeyh Said olayına. bakışını yansıtması bakımından önem taşımaktadır:

"Devlet kuvvetlerine karşı Genç vilayetinde bazı asiler silahla ayaklandıkları için gerek isyan bölgesinde, gerekse de civar bölgelerde hükümet, anayasanın bu husustaki maddesine dayanarak, örfi idare ilan etmiş ve keyfiyeti yüksek meclisimizin tasvibine arz etmiştir. Örfi idare ilanını icap ettiren sebepler hakkında biraz izahat vereyim:

Geçen sene Nasturi harekatı yapılırken, bazı subaylar ecnebi telkinlerine kapılarak cenuba doğru çekilmişlerdi. Kaçanlardan bazısı yakalanarak mahkemeye verilmişlerdi. Bunlarla ilgili bulunan Nakşibendi Şeyhlerinden Said isminde bir zat vardı. Bu adamın bu cürmü işleyenlerle sıkı bir münasebeti olduğu halde, kendisini suçlandırabilecek bir hareketi

görülmediğinden, ifadesi istinabe yoluyla alınmıştı. Bundan kuşkulanan Şeyh sonradan Genç vilayetinde bir dolaşma harekeli yapmış ve hükümetçe muhalif tanınmış unsurlarla sıkı bir münasebete girmiştir.

Bu sırada da Piran köyüne de uğramış ve aynı cereyanları neşre çalışırken, evvelki vak'aya dahil olup da mahiyetinde bulunan iki kaçağın Jandarmalarımız tarafından yakalanmak istenmesi üzerine Şeyh mahiyetine silah kullanmak emri vermiştir ?!! Bu suretle isyan fiilen başlamıştır.

Yalnız Şeyh Said bu harekele başlamazdan evvel birisi Halep'te ve diğeri İstanbul'da bulunan iki oğlunun Hınıs'a dönmelerini beklemiş ve bunların Halep'te ve İstanbul'da temas etmeleri muhtemel olan kimselerden beklediği haberleri aldıktan sonra harekele geçmiştir. Vak'a şubatın 13. günü olmuştur. Şeyh Said harekete geçer geçmez telgraf hatlarını tutmuş ve hükümete karşı resmen isyan etliğini etrafa bildirmiştir. O gece hapishanelere hücum ederek Jandarmalarımızı esir etmiştir. Genç, Çapakçur, Hani ve Palu'da da hükümet konaklarına hücum edilmiş ve Jandarmalarımız esir alınmıştır. Bunun üzerine mahallin kısa zamandan beri askeri amiri olup, civarda bulunan ordu müfettişi General Kazım Orbay, emri altındaki müfrezeleri Kis boğazından Lice'ye gitmek üzere hareket ettirmiş fakat müfreze boğazın işgal edilmiş bulunduğunu görünce boğazı sökmeye muvaffak alamayarak boğazın cenubunda bir köyde ikamete mecbur kalmıştır.

Diğer müfrezeler Piran'dan Hani'ye hareket emrini almışlardır. Bu müfrezeler asileri bozguna uğratarak kaçırmışlardır. Fakat Hani'de bulunan müfreze bir gece ansızın "teslim, teslim" nidası ile köylünün hücumuna maruz kalmışlardır. Bir müddet müdafadan sonra içerden ve dışardan gelen ateş altında kalan müfreze çekilerek Hani'nin cenubunda bir köye gelebilmiştir.

Bu suretle vakanın önem ve ciddiyet kazandığı, civarda bulunan müfrezelerle diğer istifade edilebilir askeri kuvvetlerin yardımıyla isyanın bastırılmasını mümkün göremiyen hükümet daha mühim kuvvetler şevkini kararlaştırmış ve icap eden tedbirleri almıştır. Seferberlik haline getirilecek büyük kuvvetler asilere yakın zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin tedip ve tenkil sillesini indireceklerdir.

Efendiler, asiler bu mıntıkayı elde ettikten sonra dün Elazığ merkezine kadar ilerlemişlerdir. Müfrezelerimiz gece-yarısından, ertesi gün öğleye kadar kahramanca mukavemet etmişlerdir. Fakat her taraftan yardım görmek suretiyle kuvvetlenen asiler karşısında cenupda İzolo köprüsüne kadar çekilmeye mecbur olmuşlardır.

Şimdiye kadar söylediklerim isyanın askeri mahiyetini izah eder. Siyasi mahiyetine gelince bunu anlatmak için asilerin elindeki vesikalardan istifade etmek isterim.

Bir mektuba nazaran güya Türkiye Cumhuriyeti o havalide sekizyüz kişinin katline emir vermiş ve bunlar içerisinde Şeyh Said'de varmış. Bu haberi de para karşılığında elde etmiş. Bundan kurtulmak isteyerek önceden hazırladığı isyanı yapmaya mecbur olmuş. Bu isyanı yapmaktan maksadı da Şeriat'ı teminden ibaretmiş.

Diğer bir vesikada hilafet ve şeriatın Abdülmecidin oğullarından birine verilmesi istenmektedir.

Bundan başka Diyarbakır'da isyanla alakadar olduğu anlaşılan bazı unsurların 19 şubatta hükümet konağı civarında bıraktıkları ve el yazısı ile yazılmış iki beyannamede Gazi'ye, Orduya, Subaylara, Generallere ve memurlara ağız dolusu küfür edilmektedir. (29)

Diğer birinde ise bu hareketin iki senedenberi düşünülmekte olduğu ve Şeyh Said'in gerçek İslam dinini yeniden yaratmak için Allah tarafından memur edildiği yazılıdır.

Diğer taraftan Şeyh Said Kozan eşrafından birine gönderdiği beyannamede 1300 seneden beri Cenabı Hakkın Peygamberimizi göndermekle neşir ve tebliğ ettiği dinimizi imhaya çalışanlara karşı harp ilan ettiğini ve bundan kendisine yardım edilmeyecek olursa cümlenin mahvolacağı yazılmaktadır.

Hükümet, bugün yüksek meclisinize bir kanun teklif edecektir. Bundan başka çok kuvvetli askeri tedbirler alınmış ve

(29) Bu beyannamenin provokasyon olması mümkündür. Çünkü belgedeki imzalar hiçbir zaman yakalanamamıştır. Bir beyannameden çok bir taahhütname olan belge için bakınız belgeler bölümü belge no: 8

bundan evvel heyetinizde okunmuş olan tezkerede zikredilen bölgelerden gayrı görülen lüzûm üzerine dündenberi Malatya'da dahi örfi, idare ilan edilmiştir, örfi idarenin tasdikini ve alınacak tedbirler için lüzumlu askeri masrafların kabu-'ünü yüksek heyetinizden rica ederim. (30)

Başbakan Fethi Okyar'ın bu beyanatından sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Başkanı General Kazım Kara-bekir Paşa da partisi adına şunları söylemişti:

"Hükümetimizin beyanatına nazaran bazı şark vilayetlerimizde idare-i örfiyi mucip haller zuhura gelmiştir. Bu mahdut mütegallibeden harici teşvikatle bazı emellere nail olmak için halkı dini tahrikle izlal ettikleri anlaşılmıştır.

Dini alet ittihaz ederek mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktır.

Hükümetimizin kanuni icraatına biz de bütün mevcudiyetimizle müzahiriz. (31)

Muhalefetin bu demecinin ardından Meclis Örfi İdareyi oy birliği ile onaylamış ve adalet bakanı Mahmut Esat Boz-kurt'un getirdiği teklifle Hiyaneti Vataniye Kanununa aşağıdaki madde eklenmişti:

MADDE I: Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz etmek maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar hain-i vatan addolunur. Dini veya mu-keddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek, şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlal veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müctemian kavli veya tahriri veya fiili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar hain-i vatan addolunur." (32)

(30) Şeyh Sait İsyanı, Behçet Cemal, Sel Yay. İst. 1955 s.46

(31) Ahmet Süreyya, Şeyh Sait İsyanı Dünya Gazetesi 1957 tef. no:14

(32) Şeyh Sait İsyanı Behçet Cemal, Sel Yay. İst. 1955 s.56

Meclisin Toplantısını ilgiyle takip eden Mustafa Kemal gece, Çankaya'da Genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci başkan General Kazım ve İsmet İnönü'yle beraber askerî imha planı belirlemişlerdir. Buna göre isyan bölgesi en kısa zamanda büyük kuvvetlerle sarılacaktır. Harekat

Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır ve Mardin üzerinden sevk edilecek birlikler tarafından yapılacak ve hava kuvvetleri derhal harekete geçecektir.

Muhalefet olarak hükümeti destekleyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinden Erzurum Milletvekili General Rüştü'nün isyanın sebepleri ve isyanı imha üzerinde basına verdiği beyanatı hayli ilginçtir:

"Şark vilayetlerinde Cihan Harbinden doğan muhacirlik ve sefalet aşiret reislerinin baskısı, hükümeti temsil eden vali ve kaymakamların aczi bu hadisenin başlıca amilleridir. Rasgele gönderilen kaymakamların ziyaretlerine gelen aşiret reislerine çok aşağıdan muamele etmeleri hükümet nüfusunu oralarda esaslı surette sağlamlaştıramadı.

Eğer bu vali ve kaymakamlar vazifelerinin ehli insanlar olsaydılar, asiler denilen, gerçekte birkaç çapulcudan başka birşey olmayan bu kötü niyetlilerin maksatları daha evvelden anlaşılabilir ve önlenebilirdi.

Asi kuvvetlerin 7000 kadar tahmin edilmesi tamamen mübalağadır. Şark vilayetlerinin en sarp en ücra yeri olan Genç'de 7000 kişinin iaşe ve iskanına imkan yoktur. Bu kuvvetler arazinin sarplığından istifade eden birkaç yüz atlıdan başka birşey değildir.

Hadisede yabancı parmağı olduğunu zannetmiyorum. Çünkü Genç ve Muş memleketin ortasındadır. Yabancılarla temas etmek maksadı olsaydı, asiler sınıra yakın mesela Za-ho'ya çekilip şimdiye kadar tek bir memurumuzun girmediği aşiretlerle birleşebilirlerdi." (33)

YENİ BİR HÜKÜMET VE İMHA

Bir yandan kararlaştırılan askeri tedbirler yürürlüğe konulurken diğer taraftan ihtilalin imhası için gerekli olan idari ve siyasi tedbirler üzerinde yapılan tartışmalar sürüyordu.

Başbakan Fethi Okyar, hareketi Şark vilayetlerine ait olarak görüyor ve Örfî idare ile durum halledilecektir diye görüşünü belirttikten sonra İsmet İnönü, hareketi bütün bir isyanın bir parçası kabul ediyor ve en sert tedbirlere hemen başvuralım diye konuşuyordu. İsmet İnönü'nün düşündüğü tedbirlerin başında, İstiklal Mahkemelerinin kurulması, Cumhuriyet devrimine aykırı hareket eden gazete ve dergilerin kapatılarak sahiplerinin cezalandırılması geliyordu.

Halk partisi meclis grubu 2 mart 1925 pazartesi günü on iki saat süren grup toplantısında hükümete bir önerge verilmesini kararlaştırmış ve *"Cumhuriyetin en uzak tehlikelerden dahi korunması ve halkın sükûn ve rahatı namına hükümetin kendisine düşen vazifeleri ifada çok azimli ve basiretli olmasını istiyoruz"* şeklinde özetlenen önerge verilmişti. Bunun üzerine Fethi Okyar Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e istifasını verdi.

Hükümetin istifasından sonra, yeni hükümeti kim kuracak düşüncesi doğmuştu. Bu düşüncenin önceden hazırlanmış karşılığı 4 mart 1925’te aşağıya alacağımız iki tezkere ile verilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

İstanbul Mebusu Fethi beyefendi başvekaletten istifa etmişlerdir. İstifayı vaki kabul olunarak yeni heyeti vekilenin teşekkülüne kadar ifayı vazifeye devam etmeleri kendilerin den rica olunmuştur efendim.

3.3.1341 (1925)

Türkiye Reis-i Cumhuru Gazi Mustafa Kemal

Yeni Hükümet şöyle oluşmuştu:

Başbakan: İsmet İnönü

Dışişleri Bakanı: Dr. Tevfik Rüştü Aras (İzmir)

İçişleri Bakanı: Cemil Uybadin (Tekirdağ)

Bayındırlık Bakanı: Süleyman Sırrı (İstanbul)

Maliye Bakanı: Hasan Saka (Trabzon)

Ticaret Bakanı: Ali Cenani (Gaziantep)

Adalet Bakanı: Mahmut Esat Bozkurt (İzmir)

Tarım Bakanı: Sabri (Saruhan)

Milli Savunma Bakanı: Recep Peker (Kütahya)

Deniz Bakanı: İhsan

Milli Eğitim Bakanı: Hamdullah Subhi Tanrıöver (İstanbul) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Dr. Refik Saydam (İstanbul)

İnönü parti grubunda Doğudaki hareketi imha için şu tedbirleri teklif etti: (34)

1. Örfî idare bölgelerindeki suçlar için İstiklâl Mahkemeleri teşkil edilecektir. Örfî idare bölgesi dışında kalan memleket parçalarında işlenen

siyasi ve asayiş suçlarına bakmak üzere de Ankara'da ayrıca ikinci bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. İsyan bölgesindeki İstiklal Mahkemesi kararlan *DERHAL!!,* Ankara İstiklal Mahkemesinin idam kararları ise Meclis tasdikinden sonra yerine getirilecektir.

2. Her türlü teşkilat, tesisat ve neşriyat hükümetin isteği ve Cumhurbaşkanının onayı ile yasaklanabilecektir. Böyle içpolitika ile ilgili yayın yapan gazeteler kapatılabilecek, bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklal Mahkemesinde hesaba çekilecektir.

Parti Meclis grubunda bunların yapılması kararlaştırıldıktan sonra Meclisten güvenoyu istendi.

Meclis yeni hükümete 23 red, 2 çekimser ve 155 kabul ile güvenoyu verdi. Bunun ardından Takrir-i Sükûn Kanunu tasarısı acele ile Meclise sunuldu:

KANUN: İrticaya ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilimum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet reisi cumhurunun tasdikiyle res'en ve idareten men'e mezundur. İşbu Efal erbabını hükümet, İstiklal mahkemesine tevdi edebilir." (35)

Bu maddenin tartışılmasına başlanınca, Kazım Karabe-kir Paşa söz aldı: *"İşte bizim bu kanundan endişemiz bu iki vehim ve zandan mütevelliddir. İsmet Paşa'nın böyle bir zan ve vehmi demek oluyor ki, böyle bir kanun vücuda getirmiştir. Bizim endişemiz böyle elastiki, böyle herşeye cezbedilebi-lir ve istenildiği şekle sokulabilir kanunla hakkı, hürriyeti tahdit etmemek içindir. Bu kanunun kabulüyle memlekette matbuat tamamıyla takyid edilmiş olacaktır."* dedi ve sözlerini *"bilhassa İsmet Paşa*

Hazretlerine şunu arzederim ki yirminci asırda zan ve vehimle millet idare edilmez" diyerek tamamladı.

Daha sonra Milli Savunma Bakanı Recep Peker söz aldı ve şunları söyledi:

"Memleket müdafa kuvvetlerinin her yönden muhafaza ve takviyesine ehemmiyet verilecektir. Dahili siyasette son hadisenin sür'at ve şiddetle itfası temin olunacaktır. Memleket maddi ve manevi fesattan vikaye olunacaktır. Devlet nüfusu teyid ve tersin edilecektir. Ve bunun için seri, müessir, hususi tedbirler alınacaktır. Meclisin müzaheretini rica ve itimatlarınızı isterim."

En son olarak söz alan İsmet İnönü de İstiklal Mahkemelerinin bir vasıta olacağını belirterek hükümete güvenmelerini istemişti. Sonunda kanun, 22 red, 122 kabul ile yürürlüğe konuldu.

İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULMASI

Takrir-i Sükun Kanunu'ndan sonra hükümet, Meclis Genel heyetine şu yazıyı gönderdi:

(36) Şeyh Said İsyanı Ahmet Süreyya Dünya Gazetesi 1957 Tef No: 24

"31 Temmuz 1922 tarihli İstiklal Mahkemeleri kanununun verdiği yetkiye dayanan hükümetimiz, askeri harekat bölgesinde usulüne göre derhal bir İstiklal Mahkemesinin kurularak işe başlamasını zaruri görmekte ve bu mahkemece verilecek idam kararlarının da aynı kanunun 5. maddesi gereğince durumun özelliğine ve acelesi dolayısıyla Yüksek Meclisçe tasdik edilmeksizin derhal yerine getirilmesine mü-*sade ister.*

Bundan başka olağanüstü durum dolayısıyla ilan olunan seferberliğin milletin ve cumhuriyetin emniyetini muhil çeşitli ve irticai propagandaların teşebbüslerin ve hareketlerin bunlara mahsus kanunlara göre yasak edilmeleri ve cezalandırılmaları hususlarının da süratle yerine getirilmesi mak-sadıyle ve aynı tarihli İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun 1. maddesi gereğince idam kararları meclisçe tasdik edilmek ve merkez Ankara olmak üzere yargı bölgesi askeri harekat bölgesi dışındaki vilayetlere şamil olmak üzere derhal ikinci bir İstiklal Mahkemesinin kurulmasına müsade edilmesi teklif ve rica olunur. (36)

Böylece her iki İstiklal Mahkemesi için 7 mart 1925 tarihinde Başkan, savcı ve üye seçilmesine karar verildi.

Diyarbakır'da göreve başlayacak olan Şark İstiklâl Mahkemesi Heyeti şu kişilerden oluşuyordu:

Başkan: Mazhar Müfit Kansu (Denizli)

Savcı: Ahmet Süreyya Orgeevren (Karesi)

Üye: Lütfi Müfit Özdeş (Kırşehir)

Üye: Avni Doğan (Bozok)

Üye: Ali Saib Ursavaş (Urfa)

Mahkeme heyeti konusunda hazırlıklar 1 ay içinde tamamlandı. Heyet başkanı, savcı ve üyeler için birer ford

(36) Şeyh Sait İsyanı Behçet Cemal, Sel Yay. İst. 1955 s.59-60

marka otomobil alındı. Mahkeme evrak ve eşyaları için de bir küçük kamyon tahsis edilmişti. Savcılık kadrosu da şu kişilerden oluşuyordu:

Savcı: Ahmet Süreyya Orgeevren (Karesi)

Savcı Yardımcısı: General Münir Kocaçıtak Başkatip: Lebib Aktan
Katip: Muzaffer Sincaplı Hapishane Müdürü: Üsteğmen Osman Bey
Muhafaza kıt'a komutanı: Teğmen Nazif Savcı Başkomiseri: Şakir

Polislerden: Abdurrahman, Faruk, Tahir adlı kişiler. (37)

Mahkeme heyeti Ankara'dan Adana'ya oradan da trenle 10 Nisan 1925'te Gaziantep'e hareket etti. 12 Nisan 1925'te Heyet Diyarbakır'a ulaştı. 14 Nisan 1925 tarihinde de İstiklal Mahkemesi fiilen görevine başlamıştı.

(37) Şeyh Said İsyanı Ahmet Süreyya Dünya Gazetesi 1957 Tef no:30

3. Bölüm SORGULAR

İLK SORGULAR VE İLK İDAMLAR

16 Nisan 1925 tarihinde Siverek ilçesinden Karabahçeli Şeyh Eyüp Efendi ile Diyarbakırlı Doktor Fuat beyin yargılanmalarına başlandı. Karabahçeli Şeyh Eyüp Efendiye yapılan iddianame, mahiyetindekilerle beraber askerlere karşı koyması idi. Bir de duruşmasında Cumhuriyet Halk Partisine karşıyım demesi idi. Ancak en büyük delil olarak Şeyh Said Efendinin aşağıdaki mektubu kullanılıyordu.

BİTEVFİKİHÎ HUDA

Biraderim Şeyh Abdürrahim ve Azizim İsmail Efendiye. 19 Şaban 1341 tarihli mektubunuzu cuma günü saat dörtte aldım. Şeyh Mehmet Rüştü Efendi'nin mektubu da beraberdi. Bozan ağa ile Şeyh Eyüp Efendinin Karabahçe'ye gelmelerini yazmışsınız. Ve mülakatımıza muntazırdırlar.

Alelre-is-i velayin ziyaretlerinize de gelirdim fakat şark cephesine taze dün Reşif Ağa yüz piyade ile Semaki'ye gönderdim ve bugün de inşaallah Tirkanlı Aşireti gelecekler. Anları da cepheye göndereyim ve Şeyh Tahir'i ve Şeyh Sarraci asker cem'ine gönderdim. Hâlâ gelmediler ve Şeyh Münir Zağbe-rim ve Medyan ve Şark Cephesine gönderdim hâlâ gelmemişler ve Salih Bey ve Mehdi Efendiyi Lice'ye gönderdim, henüz gelmemişler bu gece Lice'dedirler, inşaallah bunlar gelirlerse bu tarafı tertip ettikten sonra tarafınıza gelirim ve bozan Ağa ve Şeyh Eyüp Efendi ile mülakat ederim.

Tamam askerimize sabır ve sebat ve Şeriat-ı Mutahhara ile amel etmekle nasihat eylerim. Mebada askerlerimiz tarafından müslümanlar ve efendiler emval ve ağnamlarını gasp ve garet etmiyeler. Lâkin zahire için size evvelki mektupta yazdım eğer zaruret vuku bulursa bir anbardan bir emin bir muhasip adam eliyle badefter çıkarıp erzak versinler sonra İnşaallahü teala ya aynen veya kıymeten tesviye eyleriz. Mire Sadık Beye ve Mire Hamit Beye ve ekil umeralarına ve Zülfikâr ağanın biraderi Mehmet Reşit Efendi ve Şevki Efendiye ve Mecit Ağaya ve tamamı mücahidini Islamiyelere ve selam ve dua eylerim ve cümlesine Şeriat'ı Muhammediye-den huruc etmemeklerine vasiyet ve nasihat eylerim. İşidü-rüz Cem'an Kelek Ağa, Çermikten gelmiştir. Acaba doğrumudur veyahut esassızdır. Beyan edesiniz. Allah Teala hazretleri, Odabaşı Mahmut Efendi'nin mahdumu Mehmet Eminin keydini kendinin nahrina astıra ve kalbini iman ve şecaati diniye ile memluk ede ve iradei ezeliyesinde hidayet kabul etmek mukadder değilse an karip kahru mahzul eyliye ve İslamı şerrinden emin eyliye ve eğer mümkün ise ba şure bilittifak Alibardakta Türk askerlerine geceleyin savt ve sedasız baskın verseydiniz ve eğer mümkün değilse tehiri sevaptır. Ve askerlerimiz Siverek yolunu muhasara etsinler.

Yevmi Cum'a saat 5 şaban sene 1343

Hadimül Mücahidin Mehmet Sait el Nakşibendi

Şimdi (Sahabanlı Abdülaziz beyden bir mektup aldım. Diyarbekir'in imdadına Siverek tarafından bir kuvvet geliyor acaba doğru mudur yalan mıdır serian işarı / *Mehmet Said* (38)

Bu mektup ile durumu sabit olan Karabahçeli Şeyh Eyüp Efendiye karar verilmiştir: İdam.

Aynı gün Diyarbakırlı Dr. Fuat'ın duruşmasına geçildi. Dr. Fuat Şark İstiklal Mahkemesi Diyarbakır’a gelmeden önce Divan-ı Harbi Örfî tarafından tutuklanan kişiler arasındaydı.

Dr. Fuat, Şeyh Sait kuvvetlerinin 7-8 Mart tarihindeki Diyarbakır hücumlarında Kürt Milli kıyafetlerine bürünerek kışkırtıcılık yapmakla suçlanıyordu. Bundan başka İstanbul Göztepe'de oturan Ferid Paşaya yazdığı bir mektup belgeler arasında yer alıyordu. (39)

(38) a.g.g. Tef. no:30

(39) Dr. Fuat'ın bu mektubu için bakınız belgeler bölümü belge no: 10

Bu duruşma da idam ile sonuçlandı.

Bu iki idam kararı da mahkemenin verdiği ilk idam kararlarıdır.

16 Nisan 1925'de Şeyh Said’in ve etrafının yakalandığı haberi Mahkemeye ulaşmıştır.

Bu haberin ulaştığı gün, yani 16 Nisan 1925 Perşembe günü yapılan yargılamalarda mahkeme heyeti Şark Milletvekillerinden bazılarını yargılamak gereğini duymuşlardı. Durum şifreli bir telgraf ile Başbakan İsmet İnönü'ye bildirildi. (40) İki gün sonra da Başbakanlıktan cevap verildi. (41) Bu konu mahkeme heyetleri arasında bir karışıklık meydana getirmişti. Bu karışıklığın bir başka çeşiti daha sonra tekrarlanacaktı.

22 Nisan 1925 Çarşamba günü Diyarbakır mebusu Fevzi Beyin fabrika bekçisi Hasan Efendi yargılanıyordu. Hasan Efendi'nin suçu, Diyarbakır'daki cephane deposunun yerini isyancılara haber vermek olarak belirtiliyordu. Hasan Efendi de bu suçun sabit görülmesiyle darağacına çıktı.

Ancak, Hasan Efendi'nin idamı halk arasında derin bir etki yaptı. Bir takım aşiretler silah bırakıp teslim olma durumunda akibetlerinin ne olacaklarını soruyorlardı. Bu durumda böylelerinin yargılanmadan bırakılmalarının mümkün olmayacağını bildiren bir emir Başbakanlık tarafından mahkemeye ulaştırıldı. (42)

Mahkeme Savcısı Süreyya Bey de teslim olmak isteyen Silvanlı Şeyh Şemseddin konusunda görüşünü bildirmişti. Bu görüşün Ankara'ya ulaşmasından sonra Başbakanlığın kararı İstiklal mahkemesine ulaştı. (43) Bütün bunlar olurken, İstanbul'da bulunan Seyyid Abdülkadir, Oğlu Seyyid

(40) Meclisteki milletvekillerini sindirmeyi düşünen Mahkeme Heyetinin bu konudaki telgrafı için bakınız belgeler bölümü belge no: 1 l/a

(41) Telgrafa gelen cevap için bkz. Belge no: 1 l/b

(42) Bu emir için bkz. Belgeler bölümü belge no:12

(43) Bu konuda bkz. Belgeler bölümü belge no: 13

Mehmed ve kör lakabıyla tanınan Sadi Efendi, Diyarbakır'a getirilmişlerdi. Seyyid Abdülkadir, Ormanlı Devleti Şura üyeliğinde bulunmuş Şemdinanlı Seyyid Abdülkadir efendinin oğluydu. Seyyid Abdülkadir'le Şeyh Said'in oğlu Alirıza Efendi de harekat öncesi İstanbul'da görüşme yapmışlardı.

30 Nisan 1925 Perşembe günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası katiplerinden Fethi Bey yargılanıyordu. Tam bir suç unsuru bulunmadığından Fethi Bey 5 sene hapis cezası ile Samsun cezaevine yollandı.

MAHKEME İHTİLAFI

3 Mayıs 1925 tarihinde yargılamalarla ilgili olarak Mahkeme heyeti arasında bir yetki ihtilafı ortaya çıkmıştı. Üyelerden Lütfi Müfit ve Ali Saib, Kemal Feyzi'nin idam edilmesini Ahmet Süreyya'nın önlediğini belirtiyorlardı. Meydana gelen tartışmalardan sonra Savcı Ahmet Süreyya: *"Eğer fikirlerinizde sabit iseniz ben yarın durumu Ankara'ya bildiririm yazacağım şifreyi de isterseniz size gösteririm"* diyordu. Bunun üzerine Lütfi Müfit: *"Bizim muayyen bir amacımız var. Bu amaç için gerekirse kanunun da üzerine çıkarız* demişti. Savcı Ahmet Süreyya, durum hakkında Başbakanlığa bir şifreli telgraf çekti (44)

Diyarbakır ile Ankara arasında süren yazışmalardan sonra mahkeme ihtilafı çözümlenmişti.(45)

Ali Saip Beyin yakın arkadaşlarından birisi de Ankara'da bulunan meşhur Kılıç Ali idi. Mahkeme ihtilafı yüzünden Kılıç Ali'den gelebilecek

tavırlar konusunda Savcı Ahmet Süreyya, Kılıç Ali'ye şu şifreli telgrafı çekti.

(44) Bkz. Belge no:14

(45) Bkz. Belge no:15-16

ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİ BAŞKANLIĞINA

"Kılıç Ali Beye mahsustur"

Saible benim arasıra nöbetimiz gelir geçer. Fakat ne onun ne benim huysuzluğumuz uzun sürmez?!! Sizleri orada belki heyecan ve endişeye düşüren istihbarat olmuştur. Lâkin nabehemaldir. Müşterek ve pek mukaddes milli gaye uğrunda ölmek lazım gelse benimle Saip yanyana görülürüz. Hürmet ve Hasretle cümlenizin gözlerinizden öperiz. Saip arasıra size havadis verdiği için ben yazmıyorum. Zira vaktim de yoktur. Tekrar gözlerinizden bütün arkadaşlar öperiz kardeşim.

3 Haziran 1341

Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Süreyya (46)

10 Mayıs.1925 tarihinde Pazar günü Şeyh Sait ve 38 arkadaşına ait dosya ve evraklar 3. Ordu Müfettişliğinden savcılığa ulaştı. Bu tarihten sonra önemli bir duruşma vardı. Mahkemeye 29 Nisan 1341 tarihinde İstanbul Valiliği'nden bir yazı ulaştı. Yazı şöyleydi. (47)

ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ

Müddei Umumiliği Makamı Alisine

No: 1146

Kürdistan Harekatı isyanıyesiyle alakadar görülmelerinden dolayı Dahiliye vekaletinin emriyle 13/14 Nisan 1341 gecesi derdest edilerek ihtilattan menedilmek suretiyle evrakı tahkiyeleri tanzim kılınan Kürt rüesasından mefsuh Kürdistan Teali Cemiyeti reisi Seyyid Abdülkadir ile Mahdumu Seyyid Mehmed ve Erbilli Husnev aşireti rüesasından Nafiz ve Palulu olup, Kürt Teali Cemiyeti azasından Abdullah Sa-

(46) Şeyh Said İsyanı Ahmet Süreyya Dünya Gazetesi 1957 Tef. no:40

(47) a.g.e. Tef. ıo:44

di nam eşhasın polis müdiriyeti birinci şube başmemurların-dan Ziya Hey vedaatıyla izam ve ol babtaki melfuf pusulasında muharrer evrak ve vesaikleri de maen takdim kılınmıştır, efendim.

21 Nisan 1341 İstanbul Valisi Süleyman

İhtilafın giderilmesinin ardından İstanbul'dan gelen şahısların sorgusuna geçen mahkeme ilk olarak Seyyid Abdul-kadir Efendi'yi yargılamaya başladı.

Seyyid Abdülkadir Efendi duruşmaya yeşil bir takke üzerine sarılmış beyaz bir sarık ve cübbesiyle çıktı.

SEYYİD ABDÜLKADİR'İN SORGUSU

- Adınız nedir?

- Abdülkadir.

- Babanızın adı?

- Abdullah

- Kaç yaşındasınız? Nerelisiniz? Nerede oturuyorsunuz?

- Yaşım yetmişbeş, Van'lıyım, İstanbul'da ikamet ediyorum.

- Ne iş yaparsınız?

- Şurayı Devlet reisliğinden emekliyim.

Başkan diğer sanığa döndü.

- Sizin adınız babanızın adı ve yaşınız.

- Seyyit Mehmet bin Seyyit Abdülkadir. Tevellüdüm dok-sanbeş.

- Nerelisiniz, nerede oturuyorsunuz?

- Van'lıyım, İstanbul'da ikamet ediyorum.

Başkan üçüncü sanığa döndü

- Sen söyle

- Adım Nafiz baba adım İsmail üçyüzon tevelüdüm. Muşluyum. İstanbul'da oturuyorum.

- Ya sen?

- Adım Sadi, babam Sait, Palu'luyum, üçyüzonaltı doğumluyum. İstanbul'da otururum.

Ardından iddianame okundu:

"Kürt isyan ve ihtilali ile ilgili ve asilerin kışkırtıcılarından olmakla sanık mefsuh Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyyit Abdülkadir ve oğlu Seyyid Mehmet ve Erbilli Hoş-nev aşireti reislerinden Nafiz ve Palu'lu olup çeşitli Kürt cemiyetlerinde üye bulunan Abdullah Sadi'nin iddia edilen suçu işledikleri bağlı dava evrakı arasındaki zabıtlar, ilk ifadeler, mektuplar, belgeler ve diğer bütün kağıtların metinlerinden ve deliller ve karine ile sabit olacaktır. Suçlarının mahiyetine göre cezalarının tayini dava ve sanıkların işledikleri iddia olunan suçun mahiyetine göre haklarında tevkif kararı verilmesini talep ederim. "

Değilmi ki Seyyit Abdülkadir son zamanlarda İstanbul'daki evinden dışarı çok nadir çıkıyor ve değilmi ki Şeyh Said'in oğlu Alirıza Seyyit Abdülkadir'le görüşüyor, bütün bunlar yeterliydi. Ancak elle tutulur gözle görülür delil yine hükümetçe hazırdı. Bu delil Palu'lu Abdullah Sadi (Kör Sadi) Efendi'nin İstanbul emniyet Müdürü Başkomiserlerinden Nizamettin ile yaptığı görüşmelerin gizli tutanaklarıydı. Polis Nizamettin Mr. Templeton takma adıyla Sadi Efendi ile görüşüp bir rapor tutmuştu. Böylece Şeyh Said hareketinin İngilizlerle işbirliği yapılarak planlandığı varsayılabilecekti. Sözün burasında dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün yıllar sonra hatıralarında söylediği şu sözleri hatırlatmak gerekiyor:

...." *Şeyh Sait isyanı'nındoğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır. "*[1]

Evrak ve raporların okunmasının ardından sorguya de vam edildi:

-Seyyid Abdülkadir Efendi ayağa kalkın? İstanbul'da nerede ikamet ediyordun.

-Şimdi İstanbul'da Suadiye'de oturuyorum efendim.

-Bir maaşınız var mıdır?

-Ayan meclisi kaldırılalı beri maaşım yoktur.

-Siyasi hayatınız hakkında malumat verir misiniz?

-Sayın başkan ben hukukumu muhafaza edeceğim. Savcılık beni fena halde teşhir etti.

-Efendi, sorduklarıma cevap verin.

-Bendeniz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce Mısır'a yollanmıştım.

-Siyasi hayatınızı sormuştum. Evvela şunu söyleyin bakalım, İttihat ve Terakki kabinesinde görev aldınız mı?

-Evet, ayan azası oldum efendim.

-Pekâlâ ya Ferid Paşa kabinesinde?

-Evet Danıştay başkanı oldum.

-Ferid Paşa kabinesine neden girdin?

-Arzedeyim efendim, Mütarekeden sonra Şark vilayetlerinde bir Ermenistan yapmak istiyorlardı. Biz buna muhalefet ettik o zaman bir Kürt Teali Cemiyeti vardı. Ben Musul'dan gelmezden evvel teşekkül etmişti. Beni ona zorla reis yaptılar. Birinci reis vekili Mustafa Zihni Paşa, ikinci reis vekili de Bedirhani Emin Avni beydi. Maksadımız Ermenistan kurulmasına mani olmaktı. İzmir'in işgalinden sonra ben istifa ettim.

-Oralara geçmeyelim. Daha anlamak istediğimiz cihetler var, Ferid Paşa şark vilayetlerinden bir Ermenistan yapacağım dediği zaman neden istifa etmediniz.

-Arzedeyim efendim. Ferid Paşa bunu söylediği zaman kendisiyle boğaz boğaza geldim. Bunu cümle alem bilir. Ben kabinede arkadaşların ısrarı üzerine kaldım. İçeriden daha iyi karşı koyuyordum.. Maksadımız Ermenistan’ın teşekkülüne mani olmaktı.

-Hem Ermenistan'ın teşekkülüne mani oldum diyorsunuz hem de buna taraftar bir Ferit Paşa kabinesinde İzmir'in işgaline kadar kalıyorsunuz? Bu nasıl telif edilebilir? Peki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin reisiydiniz. Bundan başka bir Kürt Cemiyeti var mıydı?

-Hayır bilmiyorum. Herhalde ben dahil değilim.

-Pekâlâ evrakınız arasında ocak ayında imzalanmış siyasi bir mukavele çıktı bu mukavele hakkında ne diyorsunuz?

-Nasıl mukavele? Hürriyet ve İtilafla mı?

-Evet.

-Evet haberim vardır. İnkâr etmem. Hürriyet ve İtilafla mukavele yapıp Ferid Paşanın Ermenistan düşüncesini kırmak istedik. Bu mukavele icabınca Kürdistan'a bir muhtariyet verecektik. Ancak Ormanlı hükümetiyle İslam halifeliğinden ayrılmadık.

-Bu imza sahipleri kim?

-Bizim taraftan Molla Sait vardı. Bedirhanilerden Mehmet Ali vardı, bir de bendeniz vardım. Hürriyet ve İtilaftan Vasfı, Zeynelabidin ve Sabri hocalar vardı.

-Bu mukaveleye imza koydunuz. Olduğu gibi kabul ediyorsunuz değil mi?

-Evet kabul ediyorum. İmza da koydum. Fakat o tarihte bir Osmanlı Hükümeti vardı.. Biz hilafet makamına bağlı bir muhtariyet murad ettik. Maksadımız Ermenilere mukavemetti.

-Şeyh Said'in oğlu Alirızayı tanır mısınız?

-Allah şahit. Şeyh Said'i tanımam. Oğlunu da yeni tanıdım. Ben evimden sık sık çıkmazdım. Yalnız bazen Abdülhamit namında bir tüccara gider mağazasında çay içerdim. Bir-gün yine gittim birisi vardı, oturuyorlardı. O

adamın Şeyh Said'in oğlu olduğunu söylediler. O vakit Alirıza kalktı elimi öptü bir çay içip eve döndüm.

-Sonra yine görüştünüz mü?

-Evet, ertesi gün bendehaneye geldi. Ziyaret için geldiğini söyledi. Bir iki saat oturdu gitti.

-Sonra bir daha gelmedi mi?

-İki gün sonra bir daha geldi gece kaldı, ertesi gün sabahleyin gitti.

-Son görüştüğünde yanında kim vardı?.

-İlk geldiğinde Nafiz vardı. İkinci gelişinde bir adamıyla geldi.

-Bu mülakattan sonra Alirıza'nın dönüşünden üç veya dört gün sonra ihtilal başladı bundan haberin var mı?

-Dinimle size temin ederim ki bu ihtilalden haberim yok ve olsaydı hükümete söylerdim.

-Cumhuriyet idaresi hakkında görüşünü anlat bakalım.

-Ben bir İslam Cumhuriyeti taraftarıyım. Cumhurbaşkanlığı babadan oğula geçmez. Her meclis değişiminde hükümet başkanı değişmez. Cumhurbaşkanlığı ya istifa ya hâl veya ölümle son bulur. Müddetle bağlı olmaz. Şer'an da böyledir ve hem de kanaatim bu merkezdedir. Ben bu cumhuriyet tarafıyım. İşte arzettim. (48)

Seyyid Abdülkadir'in sorgusundan sonra Palu'lu Abdullah Sadi'nin (Kör Sadi) sorgusuna geçilmişti. Sorgulamaların ardından mahkeme kararı

açıkladı.

1. Seyyid Abdülkadir, Oğlu Seyyit Mehmet, Kemal Feyzi, Palu'lu Abdullah Sadi, Hoca Askeri ve avukat Hacı Ahdi idama mahkum oldular.

2. Cemil paşazade Ahmet, İlyas ve Nafiz beraat...

3. Nakip Bekir Sıtkı davasının Şeyh Sait'le birleştirilmesine.

İdamların infazı 27 Mayıs 1925 çarşamba günü sabahleyin Diyarbakır Ulucami önünde yapıldı. Sıra ile Kemal Feyzi, avukat Hacı Ahdi, Seyyit Abdülkadir, Seyyit Mehmet, Kör Sadi ve hoca Askeri idam edildiler. İnfaz sırasında Kemal Feyzi "Suçsuzuz hakkınızı helal edin" diyordu. Seyyit Abdülkadir "Siz beni asmakla bizleri gayretlendiriyorsunuz" demiş, Oğlu Seyyid Mehmet Efendi "Peygamber sülalesine mensup olanlar ölmezler" demişti. Böylece sıra Şeyh Sait ve cemaatına gelmişti. (49)

(48) Şeyh Said İsyanı Behçet Cemal, Sel Yay. İst, 1955 s.88

(49) a.g.e. s.92

ŞEYH SAİD’İN YARGILANMASI

Şeyh Sait, Şeyh Şerif ve 28 kişilik mahiyetleri 5 mayıs 1925 salı günü Diyarbakır’a getirilmişlerdi. Önde bir askeri müfreze, arkada Şeyh Sait, damadı Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, Binbaşı Kasım ve yirmisekiz kişiden oluşan sanıklar ayrı ayrı korumalarla getiriliyorlardı. Hükümet konağı

önünde 3. Ordu Müfettişi General Kazım Orbay, Kolordu Komutanı General Mürsel, Diyarbakır Valisi Mithat, İstiklal mahkemesi başkam Mazhar Müfit Kansu ve diğer mahkeme heyeti vardı.

Hükümet konağı önünde Şeyh Sait'le General Mürsel arasında şu konuşma geçti:

-Hoşgeldin, yolda rahatsız oldun mu? Seyahat nasıl geçti?!!!..

-Sefer zahmettir.

-Hastaydın nasıl oldun?

-İyiyim..

Bu konuşma sırasında fotoğraflar çekiliyordu.

Sanıklar Şark İstiklal Mahkemesine Üçüncü Ordu Müfettişliğinin bir resmi yazısı ile sevk olunmuşlardı.

Şeyh Said'in üçüncü Ordu Adli Müşaviri Korgeneral Münir Kocaçıtak ile birlikte iddia makamınca alınan ilk ifadesinde sorulan sorulara verdiği bazı cevaplar şunlardı.

(21 Mayıs 1925 tarihinde zaptolunan ilk ifadeden)

-Şeyh Abdullah Efendi hangi cephenin kumandanı idi?

-Muş'la Meneşkût arasında Kervahi gediği vardır orada idi. O cephenin kumandanı idi.

-Maiyetinde ne kadar askeriniz vardı?

-Zannederim ki iki yüz, ikiyüz elli kadar.

-Bunu kendisi mi topladı?

-Öz başına toplamıştı. Ben burada idim. Çünkü ben Diyarbakır havalisinde idim.

-Size muhtelif rüesa mektup ve sallerle haber vermezler miydi?

-Kısmî azami verirlerdi. Ancak, Şeyh Abdullah'ın bulunduğu mahal uzaktı.

-Harekâtın umumi idaresi kime aitti. Bu bir şahsa veya heyete mi aitti?

-Keyfemettefak nasıl rast gelirse öyle yapılırdı.

-Kasım Bey size ne vakit katıldı?

-Onu ben bilmem Şeyh Abdullah bilir.

-Siz kendisiyle nerede görüştünüz?

-Ben Darahani'den Meneşküt'e gittim. Orada Şeyh Abdullah'ın yanında idim.

-Kaç gün beraber kaldınız?

-Beş gece birarada kaldık.

-İlk görüşünüzde ne görüştünüz? Ve kimlerle görüştünüz?

-Meneşküt'e gittiğimde Şeyh Abdullah, Kasım Bey, İsmail Ağa, Hatayzade Raşit ve Mehmet vardı.

-Diyarbekirli Şeyh İsmail ve kardeşi Abdüllatif size nerede katıldılar?..

-Dönüşte Kahkik köyünde gelip katıldılar.

-Dönüşten önce nerdeydiler?

-Dönüşten evvel Diyarbakır havalisi hududuna geldiğimde kendileri de bize katıldılar yalnızdılar.

-Kendilerine ne hizmet verdiniz?

-Bazı yerlere teşvikat telkinat için giderlerdi.

-Hani ye ilk defa ne vakit geldiniz?

-Hınıs’tan Çapakçura geldim. Oradan Darahini’ye uğradım vali ile görüştüm. Lice'ye uğradım. Lice'ye uğramaya niyetim yoktu. Mukadderat oraya gönderdi. Serdi'ye geldim. Serdi'den Palu'ya geçmek niyetinde idim. Hani’li Salih beyin 25 atlı ile beni ziyarete geldiğini haber verdiler. Bekledim, görüştüm. Daveti üzerine Haniye gittik. O gece orada kaldım. Sabahı Şeyh Fettahın tekkesinde Salih Beyle amcazade Hamdi beyi barıştırdım. O sırada Piran köyünden 10 atlı geldi. Bunlar da beni Piran'a davet ediyorlardı. Piran köyünde Rus muhaceretinde 3 yıl kaldığım için oralılar beni tanıyorlardı. Onun için Piran köyüne gittim ve bu olay da orada oldu.

İlk sorgular böyle sürüp gidiyordu. Sorgunun devamında

Diyarbakır konusuna gelindi:

-Diyarbakır'ı aldıktan sonra ne yapacak ve nereye gidecektiniz?

-Diyarbakır'ı aldıktan sonra hükümetle haberleşecek ve şeriatı isteyecek ve kabulu halinde raiyyesi olacaktık.

-Bu kadar yerleri zaptetmiştiniz. Neden oralardan haberleşmediniz de Diyarbakır'a intihap ettiniz? Diyarbakır'a fazla ehemmiyet vermenizin sebebi nedir?

-Kader-i İlahi bu tarafa düşürdü.

-Oğlunuz Şeyh Alirıza Efendi İstanbul'da kimlerle görüşmüş?

-Kürtlere misafir olmuş.

-Kimlere?

-Reşit namında amele başı birisine.

-Otelde yatmamış mı?

-Yok hayır söylemedi.

-Seyyid Abdülkadir'e misafir olmamış mı?

-Misafir olmamış, yalnız görüşmüş. Ziyarete gittiğini söyledi.

-Seyyit Abdülkadir oğlunuzun kendisinde misafir olduğunu söylüyor.

-Ben oğlumun bana söylediğini bildiriyorum. O bana yalnız ziyaret ettiğini söyledi.

-Size uyanlar arasında geçen bir laf var: Diyarbakır'ı aldıktan sonra Şeyh Efendi Cizre üzerinde İngilizlerle temas edecek diye. Bu nasıldır?

-Böyle birşeyden haberim yoktur. Bilsem söylerim. Fakat kimseye iftira etmem ve ben yalan söylemem.

Yapılan bu ilk sorgu şu sözlerle kapandı:

-Başka bir diyeceğin var mı?

-Hayır. Benim maksadım bu dine bir hizmet etmekti. Bu çeşit bir niyetim de yoktu. Yüce Allah'ın kaderi beni bu çeşide düşürdü. Muvaffak olamadık ve şimdi anladığıma göre muvaffak olsaydık bu ahali ile bir şey olamazdı. Bu vaziyet idi. Çünkü ahaliden sıtkım sıyrıldı. Şeriata razı olan ahali kalmamıştır. (50)

(50) Şeyh Said İsyanı Ahmet Süreyya Dünya Gazetesi 1957 Tef ao:53

İSTİKLAL MAHKEMESİ KARŞISINDA ŞEYH SAİT

26 Mayıs 1925 tarihinde salı günü Diyarbakır sinema binasında mahkeme başlamıştı. Savcılığın iddianameleri okunduktan sonra Şeyh Said'in sorgusuna geçilmişti.

-Ayağa kalkınız, kaç yaşındasınız, nerede tahsil gördünüz?

-Altmış küsur yaşındayım, medresede okudum. Palu'da amcam Şeyh Hasan yanında, Muş’da Müftü Mehmet Emin Efendi, Malazgirt'te Abdülhalim ve Hınıs'ta Musa Efendiler yanında okudum.

-İsyan hareketini nasıl düşündünüz? Nasıl buldunuz. Sizi teşvik edenler var mı?

-Haşa ilham... İlham vaki olmadı. Kitaplarda gördük. İmam ne vakit şeriatın ahkamını icra etmezse üzerine kıyam vaciptir. Hükümete şeriat meselesini anlatmak istedik. Hiç olmazsa bir kısmının icrasını talep edecektik. Allah'ın kaderi beni bu işe düşürdü. İçine bir düştüm bir daha çıkamadım.

-Bu kıyamın hiç şartlan yok mu? Bunun şartları nedir?

-Şartlarını bilmiyorum, Şer'an vaciptir biliyorum.

-Bu halin imamdan vukuunda bir müslüman kıyam mı eder?

-Benim niyetim böyle değildi. Bilmecburiye oldu.

Hareketin Sebepleri

-Kıyamınızın esbabı nedir onu söyleyiniz?

-Şeriat meselesi. Bir de Sebilürreşat'ın yazdıktan hiddetimizi artırıyordu. Bizi teşvik ediyordu. Ben bu fikri, yazı ile halletmek için gidip münakaşay-ı ilmiye yapayım dedim ve bazı rüfeka bulmak istiyordum. Fakat kader-i ilahi beni Pi-ran'a sürükledi.

-Şeyh Efendi bunları bırak, kıyamın sebeplerini söyle?.

-Kıyamımızın sebebi Piran köyünde bir olay oldu. Çatışma oldu. Taraflardan mecruhlar oldu. Bu da bana atfolundu.

-Piran'a gelmezden evvel de din meselesinden dolayı kıyamı düşünüyordun değil mi?

-Kalbimde tasavvur ediyordum, lâkin muharebe suretiyle değil. Risale yazıp şeriat ahkamını bildirmek için kanunları da şer'a mutabık bir şekilde talep etmek istedik. Meclisi me-busana göndermek istedim.

-Ne için yapmadınız? Böyle bir risale yazmadınız?

-Allah'ın kaderi bırakmadı, Piran olayı çıktı, önünü alamadık.

-Şeriat ahkamı icra edilmiyor diye isyan ettiniz demek?

-İmam, şeriat ahkamını icra etmezse dedim. Bu kıyamın cevazına delildir. Vaktaki vukubuldu, işte şeriatte vaciptir diyor. Hiç olmazsa günahkâr olmayız dedim.

-Şeyh Efendi sen söylüyorsun ki müslümanlar birbirinin kardeşidir.' Müslümanı müslümanın üzerine kıtale sevk etmek caiz midir?

-Evet, yekdiğerinin kardeşidir. İmama kıyam etmek muharebeyi ihtaç etmez mi?, Kitap öyle diyor.

-İslamlar madem ki kardeştiler. Nasıl oldu da siz müslü-manlan birbiri üzerine kıtale sevk ettiniz?

-Ya Hazreti Ali, Muharebe ettikleri adam müslüman değil miydi? Yine kardeş kalır ve bir de heyet-i vekile vardır. Bunlara, dinde gördüğünüz kayıtsızlığı bildirmeden müslü-manlan ne için kıtale şevkettiniz?

-E.. Kıtal'e ben sevk etmek istemedim. Bu zevata da yazamadım. Niyette kaldı. Kader bırakmadı. Kavgaya düştük. İş elimize geçti.

-Bu kıyamınızı vacip görüyorsunuz, küfîâr İslam beldelerini çiğnerken cihat nedir.

-O da cihaddır, Farzdır.

-Yunan bütün memleketi çiğnerken neden Yunan üzerine yürümediniz?

-O zaman yine giderdik. Ancak çok perişan ve muhacirdik.

Kıyam Cihaddır.

Cumhuriyet hükümetinin dinsizliğinden bahseden bir beyanname kasdedilerek başkan Mazhar Müfit Kansu sordu:

-Burada bir beyanname var biliyor musunuz? (Beyanname okundu)

-Bu beyannameden benim haberim yok? Kim yazmış bunu? (....)

-Bunda diyorsunuz ki bazı dindar mebuslar vardır fakat dinsiz mebuslar da vardır. Onlara dinsiz diyebilir misiniz?

-Beyannamede öyle demişler. Ben o fikirde değilim. Fakat bazısı dine çok hizmet eder bazısı az eder. Sarahatle küfrünü kulağımla duysam tekfir ederim.

-Sizden ve benden daha çok mutekit olan müslüman askerine kurşun atılır mı?

-Evet, o da İslam askeridir. Kıyam fikrimizce cihaddır.

-Siz yalnız kendi reyinizle kıyam ediyorsunuz. Lazım gelirdi ki fudala ile müşavere edesiniz. Siz müctehid misiniz?

-Hayır müctehid değilim. Fakat ben böyle anladım. Ahkamı şer'iyemizin hepsi değil, çokları metruktur.

-Mademki müctehid değilsin, 'şeriat yoktur' diye ayaklanmamak idiniz.

-Nihayetin nasıl olacağını düşünmedim. Meclisi Mebusa-nın da kısmı-azamı dindardır. Taleplerimizi kabul ederler, medreseleri açarlar dedik, tabii vakti saadete kadar olmazsa da bir derece iyileşir dedik.

-Düşünmediniz mi ki bu kıyamı Türkiye Cumhuriyeti askerle bastırır, bizi imha ederler diye... Bu cür'eti kim verdi size?

-Delilimiz yoktu.

Başkan Şeyh Sait'e soruyordu:

-Sonra mı anladınız?

-Şimdi anladım.

Bundan sonra üyelerden Ali Saip Ursavaş başkandan söz isteyip sorguya başladı:

-Şeyh Sait Efendi bu isyan planlanmış mıydı, yoksa düşünmeden mi oldu. Bunun esası ne?

-Esasını kime yükleyeyim?

-O Lice'ye yazdığın mektuba nazaran bunu önceden düşündüğün anlaşılıyor.

-O yazı benim değildir. İmza benim. O ifade de zaten benim değildir.

-Piran'a gelinceye kadar fikrinde isyan yoktu. Haniye geldiğim zamanda böyledir' diyorsun. Peki, Mustafa Bey'le Hamdi Bey'i neden barıştırmaya çalıştın?..

-Mustafa Bey'le Hamdi Bey'i din için barıştırdım, müslümanlık namına barıştırdım.

-Bunların arasında senelerden beri kin ve düşmanlık vardı. Eskiden gelmeyip de vak'adan bir kaç gün önce gelmeniz, bunda bir düşünceniz olduğunu isbat etmez mi?

-Öyle tesadüfi oldu. Lice'de de birisini barıştırdım. Bunlar hep tesadüfidir.

-"Muallim Fahri Efendiyi katlettirdim" diyorsun, öyle mi? Sonra, "isyana ben karar verdim" dedin. Vaktiyle düşünülüp konuşulmuş bir şey olmasa nasıl olur da seni bu havalide kimse tanımazken, Diyarbakır’a hücum ettin. Vaktiyle düşünülüp karar verilmiş demek.

-Hayır ben öyle birşey demedim. Muallim Fahri Efendi Piran'lıdır. Asker tarafından vuruldu. O vak'a oldu. Ben de ileri vardım. Allah'ın kaderi oldu, ben de içinde idim. Eğer düşünülüp tertip edilmişse, eğer öyle bir şey vaki ise zaten malûm.

-Şeriat işini on beş sene, yirmi sene evvel niye düşünmedin, niye müracaat etmedin?..

-Evvel de düşündük, fakat Allahü Teala kader etmemiş, vakit ve saati tekmil olmamıştı.

-Kabahati bir taraftan jandarma zabitine yüklüyorsun bir taraftan da 'Allah emretti' diyorsun. Allah sana isyan et mi dedi?

-Ben içindeyim. İşin başına geçtim, kendi aklıma nasihat ve vaaz ederdim esirleri incitmeyiniz' diye.

-Senin medresen var mıydı? Medresede sen mi hocalık ederdin? Medresen kapandı mı?

-Medresem vardı. Müderrisim vardı. Kapandı. Resmen kapattılar.

-İsyan ettiğin zaman askeri, müslüman askeri olarak mı görüyordun. Yoksa kafir askeri mi?

-Hayır, müslüman askeri olarak telakki ettim.

-Şeriat ahkamına göre şahıs menfaatlerini umumi menfaatlere tercih etmek caiz midir?

-Hayır, şahsi menfaatler umumi menfaatlere tercih edilemez. Şeriate muhaliftir.

-Ya sen Şeyh Şerife yazdığın bir mektupta nefsin herşey-den mukaddes olduğunu yazıyorsun.

-Ben o mektubu yazdım. Benim cepheme gelmesini istedim.

-Sen Emirül Mücahidindin emrederdin gelirdi.!!!

-Hayır öyle değil.

-Şeriat ahkamına emir verdiniz demek?

-Dersimliler ile muharebeye gittiler diye duymuştum. Buraya gelmesi için yazdım. O vakit Dersim de idi.

-Sen şeriat ahkamının tatbiki için ayaklandığını söylüyorsun. Sonra da ona muhalif olarak nefsin herşeye mürac-cah ve herşeyden mukaddes olduğunu yazıyorsun?

-Nefisten murad, orayı terkedip buraya gel demek istedim. Umumi menfaat burada idi. Ya müdafa edelim ya gidelim dedim. Biz telef olduktan sonra sizin orada lüzumunuz yoktur demek istedim. Biz reis idik, reisin yok olması, ölümü, umumun menfaatlerine mugayir değil midir?

Bundan sonra tekrar mahkeme başkanı Mazhar Müfit Kansu soruyordu:

-Şeyh Sait Efendi sen elinde top mermisi tutuyor üfliye-rek tayyareyi yere attırıyormuşsun? öyle mi?!!!

-Bunu kim söylemiş ise yalandır.

Sorgu Devam Ediyor

-Asker-i Rumi nedir?

-Biz Kürtler Türk askerine Asker-i Rum deriz. Bu bir tabirdir. Öyle deriz.

-Tesadüfün ve hadiselerin yarattığı bir yerde isyan zuhura geldi ben de karıştım diyorsun halbuki isyandan üç ay önce yollara düşmüşsün. Ne için

bu seyahat?

-Biz çıktık lâkin Divan-ı Harp (Bitlis)'e şahitlik için beni istediler. Şeyh Abdülbakiye yazdım. Benim ifademi burada alsınlar dedim. Müsaade edildiğine dair haber geldi. Hınıs mahkemesinde ifademi aldılar, memleketin kışı uzundur Palu'ya gelip kalmak istedim.

-Dediniz ki Sebilürreşat okuyorsunuz. Demek ki ondan ilham aldınız. Tasavvur ettiniz ve sonra da isyan ettiniz.

-O fikrim de vardı. Patlatmak niyetimiz de yoktu. Fakat patladı.

-Oğlunuz İstanbul'a neden Halep'ten gitti.

-Halebe ticaret için gitmişti. Parasını İstanbul'a poliçe vermişler. İstanbul'a gitti parasını aldı geldi.

-İstanbul'a Halep'ten gitti ve oralarda bazı kimselerle görüştü size söyledi siz de isyana katıldınız, öyle değil mi?

-O geldiğinde ben çıkmıştım. Şusar'da birleştik. Kıyamdan aşağı yukarı kırk gün önce idi.

-Diyarbakır'a hücumunuzun sebebini sorduk, yolumuzun üzerine düştü dediniz böyle midir?

-Diyarbakır yakın vilayet olduğundan cephane çok olduğundan hususiyle cephane almak için buraya girmek istedik.

-Diyarbakır'da sur var kolordu var, neden Dersime gitmediniz de Diyarbakır'a geldiniz?

-Dersime neye gidelim.

Sorgu sürüp gidiyordu. Ancak hazırlık sorgusu ile şimdiki sorgu arasında çelişkiler çıktığından mahkeme başkanı Maz-har Müfit Kansu yeni sorularla Şeyh Sait'i açmaya çalışıyordu.

-Varto'dan Piran'a mı gittiniz?

-Varto’dan Piran'a gitmedim. Piran'dan Varto'ya gittim.

-isyandan önce nerelere gittin?

-Kıyam'dan önce Çapakçur'dan Piran’a geldim.

-Lice'ye ne vakit gittin? Haniye ne vakit gittin?

-Lice'ye Çapakçur'dan geldim. Lice'de iki gece kaldım, Haniye gittim sonra da Piran'a.

-Salih Bey seni yirmibeş atlı ile istikbâle geldiği zaman nerede idin?

-Sergi de idim. Haniye gitmeye niyetim yoktu.

-O havaliden de on atlı ve silahlı kimseler sizi davete geliyorlardı değil mi?

-Silahlarını görmedim. Lâkin kalabalıkta on silahlı adam vardı.

-Seni karşılamaya gelenlerin silahları yok mu idi?

-Bazılarında vardı, çoğunda yoktu.

-Piran ve Varto'ya sen ziyarete gidiyorsun, sen onların köylerine uğramadan, senin geldiğini duyanlar yollarda karşıya çıkıyorlar, seni köylerine davet ediyorlar, bunun sebebi nedir?

-Bilmem... Bazı sebepler var. Bunların bir kısmı da dedemin müridleri idiler.

-Nereye gideceği belli olmayan bir kimseye karşı böyle atlı ve silahlı olarak karşılamaya gelinir mi?

-Bu memlekette gelirler. Piran'a ben, her vakit gittiğimde iki, üçyüz kişi karşılamaya gelirler.

-Salih Beyle eskiden muhabbetiniz var mıydı? Onun için mi geldi?

-Salih Beyle eskiden tanışmam. Zannedersem onun için karşılamaya geldi.

-Hani ye adam göndermeden 'Mustafa Bey, Salih Bey, içeriden Haniyi işgal edin' dediniz, böyle midir?

-Kim işgal et dedi bilmem ben orada değildim.

-Haniyi işgal için başka yerden gelen bir kuvvet var mıdır?

-Hariçten köylüler gelmiş işgal etmişler diye duydum.

-Darahini ne vakit işgal edildi? Siz asker mi gönderdiniz? Siz nerede bulunuyordunuz? Siz orada iken Darahini'nin işgali için emir verdiniz mi?

-Darahini işgalinde Çimetusi'de idim. İşgal emri falan vermedim.

-Diyarbakır'ın Haninin işgali için emir verdiniz mi?

-Ben Şeyh Abdullah'a Şeyh Şerife Şeyh Hasan'a emirler verdim. Darihini'yi ahali işgal etti.

-Hani'yi kim işgal etti?

-Hani'yi de ahali işgal etti.

-Ya ahali bunu düşünmüş ve size haber vermişlerdir veyahut sizden emir alarak işgal ettiler. Böyle de olsa bundan

anlaşılır ki vaka önceden kararlaştırılmıştır.

-Bilmiyorum. Yalnız Piran vakasıyla bu patladı ben de içinde idim. Sonra başına geçtim.

-Ne için bu vak'a Hani'nin Diyarbekir'in işgaline sebep oluyor da mesela Sivas'ta herhangi bir kasabanın işgaline sebep olmuyor?

-Ben Hani için ne emir verdim ne kağıt yazdım hiçbir-şey...

-Demek ki önceden düşünülmüş, hazırlanmış bir harekettir bu.

•Sizin emriniz olmadan Hani işgal edilirse siz ne zannedersiniz?

-Ben yazmadım adam göndermedim ve bilmiyorum.

-Bu hareketiniz bir tertip eseri değil midir? isyan her tarafta birden patlıyor. Bu size bir yakın zan vermez mi?

-Hayır tertip eseri olamaz. (51)

Mahkeme heyeti bütün gücüyle olayın tertip eseri olduğunu ve Şeyh Sait'in planlı bir şekilde bunu gerçekleştirdiğini öne sürüyor fakat Şeyh Sait ifadelerinde bunu belirtmiyordu.

ŞEYH ABDULLAH’IN SORGUSU

Mahkeme Başkanı, Şeyh Abdullah'a sordu:

-Sana Şeyh Sait, Muş ve Varto gibi bir takım memleketlere gidiniz. Müfsitleri cezalandırınız diye bir mektup yazmış.

-Ben de diyorum yazdı.

-Bu mektup üzerine Şeyhin emrini yerine getirdiniz mi?

-İnfaz etmedim. Zaten ben istemezdim. Ben ahaliyi iki kere köylerine soktum. Sonra oğlu aldı gitti. Nahiye müdürleri de şahittir.

-Kayınpederinizle vak'adan önce isyan hakkında fikir alışverişinde bulunmadın mı?

-Piran'a kadar kendinden birşey duymadım.

-Şeyh Sait ile isyan zamanında hiçbir yerde buluşup görüştün mü?

-Kıyam devam ederken görüşmedim. Herkese mektupla emir verirdi. Kendi de itiraf ediyor. Artık bunda gizlenecek birşey yok ki.

-Siz Varto'ya gittiğiniz zaman ne yaptınız. Aşiret reislerinden kimlerle görüştünüz?

-Varto'ya gittim. Birkaç kol vardı. Hüseyin vardı. Alirıza vardı. Daha da vardı.

-Siz Varto'da ahaliye birşeyler söylediniz mi?

-Varto'ya gittiğimde ahaliye dedim ki, vurmayın kırmayın hükümetle başaramazsınız dedim.

-Ahlatlı Halil'in evinde hiç kaldınız mı?

Hayır kalmadım yalnız bir gece Molla Ahmet'in evinde yattım.

-Varto'da kaç gün kaldın?

-Onbir oniki gün kaldım.

-Bu müddet zarfında Halit Beyle Selim beyle tabi görüştünüz.

-Görüştük.

-Neye dair görüştünüz?

-Onlar o vakit iştirak etmemişlerdi. Onlar da Zaza'lardan korkuyorlardı.

-Şeyh Sait bunlara da mektup yazmış mı?.

-Ondan malumatım yok.

-Siz Varto'da bulunduğunuz zaman, Kalçık köylü İsmail ağa ile sandık emini Mehmet Efendiye bir mektup yazmışlar mı?

-Hayır ben yazmadım. O vakit Şeyh Alinza sandık eminini getirtti.

-Bu isyan hareketinden senin tabi olarak haberin vardır bizi aydınlat bakalım.

-Evvelden haberim yoktu. Sonra Piran'da zuhur etti ve her tarafa bulaştı. Ben hatta sarığımı ayaklarına attım gitmeyiniz dedim.

-Varto'yu işgal eden siz değil misiniz?

-Vallah ben Varto'ya sekiz saat sonra girdim.

-Hükümet konağına ve Selim beyin evine bayrak çeken sen değil misin?

-Bayrak da ben çekmedim.

-Şeyh Ali’ye yazılmış bir mektup var senin değil mi bu mektup?

-Benim malumatım yok. Ben okur yazar değilim. Arapça okurum ama yazamam.

-Okumak yazmak bilmiyorsun, bu kocaman sarığı neye taşıyorsun?!!!...

Şeyh Said’in damadı Şeyh Abdullah’ın sorgusu sürerken okunan belgeler arasında Şeyh Sait'in bir mektubu da vardı. Bu mektup 35. Alay komutanı tarafından 12. Fırka kumandanı Osman Paşa ya iletilmiş ve mahkeme dosyasına eklenmişti. (521

Şeyh Abdullah’ın sorgusuna mahkeme üyesi Ali Saip devam etti.

-Bu isyanla alakadır olmadığını söylüyorsun. Halbuki sen bu isyanda Şeyh Sait kadar rol oynamışsın.

-Bunlar iki kere Muş'a gittiler ben çevirdim beyim.

-Kirvas'taki kuvvetin başında kumandan kimdi? Sen Kasım beye mektup yazıyorsun.

-Herkes kendi başına iş yapıyordu.

-Kasım Bey sen söyle kimdi o kumandan?

-Evet Şeyh Abdullah'ın imzasıyla üç dört defa haber geldi. Görüştüğümüzde haber gönderdim' dedi.

-Şeyh Abdullah demek ki sen Kasım Bey iltihak etmediği için onun köylerini işgal ettin.

-Kirvas'tan Kasım Bey'e mektup yazıyorsun niçin inkar ediyorsun.

-Eğer yazılmış ise bu mektubu Kürtler benim namıma yazmışlardır. Geleydin bu felaket zuhur etmezdi dedim. Kumandan diye öyle bir mektup yazmadım. Kürtler yazmıştır.

-Elman aşireti reisi Bedirhan Ağa'yı bilir misin? -Hayır tanımam ömrümde görmedin ve işitmedim.

(52) Bu konuda bkz. Belge no: 19

-Mektubun var bu Bedirhan Ağa ya.. -Ben kendine birşey yazmadım.

-Bu mektubu cinler mi yazdı?!!

-Şeyh Alirıza ile İstanbul'dan geldiğinde görüştünüz. Ne havadis verdi?

-Evet görüştük, ticaret bahsettik.

-Sen o zaman sormadın mı Alirıza Efendi nasıl oldu da nereden çıktı bu diye.

-Varto'ya gidelim kendi başımıza yaparız, hükümetle uğraşırız şeriat ahkamını teşkil etsinler derdi. Fakat Kürt Hükümeti meselesini işitmedim.

-Sen bu isyana kerhen iştirak ettiğini söylüyorsun demek ki senin de kuvvetin varmış.

-Kuvvet değil hatır ederdim. Rica ederdim.

-Şeyh Alirıza ve Şeyh Sait tabi ki sana mektup yazdı. Madem ki sen hükümete sadık idin neden Erzuruma kaçmadın?

-Bir kere Varto'da atımı getirttim kaçmak istedim Kasım Bey bilir.

-İnsan bir gecede kaçabilirdi.

-Nereye gidecektim. Kızılbaşlar beni vururlardı.

-Diyarbakır'ı nasıl vuracaklarını sormadın mı? Topu tüfeği yok, acaba nasıl vuracak diye?

-Ben ne bileyim, yalnız Şeyh Sait Efendi'nin kuvveti olsaydı Diyarbekir'i de vururdu Siverek'i de vururdu.

-Demek ne için hücum ettiğinden senin haberin yok.

-Ben ne bileyim. Onu kendi düşünsün. Bir çocuk da taaccüp eder, uzak görürdü. Herkes de öyle görüyordu. (53)

BİNBAŞI KASIM BEYİN SORGUSU

Şeyh Abdullah'tan sonra Varto'lu emekli binbaşı Kasım Bey'in sorgusuna başlanmıştı.

Mahkeme başkam Mazhar Müfit Kansu soruyordu:

-Şeyh Sait'i ne vakitten beri tanırsın?

(53) Şeyh Said İsyanı Ahmet Süreyya Dünya Gazetesi 1957 Tef. do:66-67

-Çocukluğumdan beri tanırım.

-En son buluşmanız ne zaman oldu. İsyandan evvel kendisiyle buluştunuz mu?

-Kıyamdan önce Şeyh Sait ile buluşmadık.

-İsyandan evvel nerede idiniz?

-Varto'da evimde idim.

-Varto'ya asi kuvvetler geldiler mi?

-Geldiler ve müdafaa ettik döndüler. Sonra ikinci bir defa geldiklerinde işgal ettiler.

-Birinci defa gelen asilerin başında kim vardı?

-Birinci defa gelen asilerin başında Şeyh Abdullah vardı.

-İkinci defa gelenlerin başında kim vardı? Ve bu kuvvetin miktarı ne idi?

-İkinci defa gelenler yediyüze yakındır.

-Şeyh Abdullah bunların kumandanı mıydı?

-Şeyh Abdullah 7-8 saat sonra geldi. Bunlar Şeyh Abdullah'tan emir alıyorlardı bunlarda askerlik falan da yoktu.

-Şeyh Abdullah'ın seni esir ettiğini söylüyorsun. Sen esir miydin?

-Tabii muvafakatimle değildi esir oldum. Çünkü on günlük haberleşmeden sonra katılmaktan imtina etmiştik. Sonra geldiler ve bizi zorla esir aldılar.

-Varto hücumundan önce size hiçbir taraftan mektup geldi mi? Geldiyse kimlerden geldi?

-Şeyh Abdullah ve Şeyh Kasım gönderiyorlardı.

-Bu mektupların mealleri hatırında mı?

-Kısmen.. Şeriat için ayaklandık, bir din emridir diyorlardı.

-Varto'ya gelen Şeyh Sait'in beraberinde bulunan reislerin isimlerini söyleyin Alinza da var mıydı?

-Çoklarını tanımam. Alinza ve Şeyh Abdullah vardı. Amcazadeleri ve biraderleri vardı. Hacı Selim, Halit ve Mustafa, Salahan Mehmet Ağa vardı.

-Şeyh Said Efendi ile nerede yerleştiniz? Siz orada iken mi geli?

-Şeyh Said efendiyi Erik Köyü'nde gördüm. Gece geldi ben uykuda iken.

-Şeyh Said Efendi size ne söyledi?

-Dedi ki, iki bin kadar Türk askeri geldi. Mukavemet imkânı kalmadı. Burada (Varto'da) tutunamayacağını anladı.

-Şeyh Said'in bu isyandan maksadını esbabını ve kimlerle tertibatta bulunduğunu söyler misin?

Hareketin başından beri Hükümetle sıkı diyaloğu olan Binbaşı Kasım Şeyh Sait'in de yakalanmasında rol oynamış, şimdi de mahkeme karşısında mütalaaları ile durumu şekillendiriyordu.

-Esasen Seyyid Abdülkadir’le Bedirhaniler paylaşılama-yan iki kardeş gibi. Kürdistan riyasetini taksim edemiyorlardı. (Abdürrezzak Bedirhani Kürtlüğü telkin için Rusya'ya geçti. Bu efkâr ilerledi. İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti açıldı. Muşda da zannederim, burada da açıldı. Seyyid Abdülkadir riyaset ediyormuş harp seneleri bir durgunluk oldu. Mütarekenin ilk senelerinde artık devri fetret başlayınca fırsat buldular. Cemiyeti yine ihya ettiler. Her tarafta şubeler için yazılmıştı. Bazı yerlerde de şubeler açıldı. Ve 335’de Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin Erzurum Kongresi ne teşriflerinde bendeniz orada idim. Herkesçe bir kanaat vardı ki, hatta avamda bile Kürdistan olacak. Şerif Paşa namında biri Paris'te mümessil olarak çalışıyordu. Biz yazdık bu hiç kimsenin murahhası ve vekili değildir dedik.

İngiliz mümessiline (Vilson) müracaat ettik. 336 senesinde Meclis-i Milli açılınca tebrikler ettik. Umutlanan insanlar benimle alay ettiler. "Sen Kürt iken bu adamlara neden meylediyorsun" dediler. Bendeniz mefkuremi onlara söylemezdim. Bir kere Kürtlerde ezelden ebede kadar ittifak olmayacaktır. Lafız olarak şehadet kelimesinde ancak, ittifak ederler. Sonra lisanları yoktur. Müstakil olsalar bile ya İngiliz ya Farsça veya Arabî konuşacaklardı. Binaenaleyh bir Kürt Hükümeti değil Arap veya İran hükümeti olacaktı. Ben de 600 senedir beraber yaşadığımız bir milletten ayrılmak istemezdim.

-Müftüzade Reşit Bey nerededir?

-Müftüzade Reşit Bey evvelce Malatya Mutasarrıfı idi.

Şimdi nerededir bilmiyorum. 339'da sabık mebus Yusuf Ziya adı geçen Reşit Beyle birlikti. Millet Meclisi'nin feshini müteakip intihap propagandası için Varto'ya gelmişlerdi, gittim görüştüm. Merhabadan sonra Yusuf Ziya, Hacı Îlyas, Sami gavur oldu dediler. Sükut ettim. Yine tekrar etti. Bir risale neşretti gavur oldu. Artık ona rey vermeyin bize verin dedi. Kime verelim dedim. Reşit beyi gösterdi, güldüm.

Kemal Paşa hazretlerine kötü sözler söyledi. Sükuta davet ettim, devam etti. Hükümetin istediği adamları istemeyin dedi. Bu konuşma kendi evimde olduğundan pek mene-demiyordum. Ahali sizin lokmanız değildir dedim. Ertesi günü beni çağırdı, yemin et sana birşey söyleyeceğim dedi. Ben zabit olduğum zaman bir yemin ettim bir daha etmem dedim. Bir sırdır dedi.

Ben söz veririm dedim. Kürdistan İstahlas ve İstiklal Cemiyeti teşekkül etmiş ve siz bu işi deruhte edeceksiniz ve yemin edeceksiniz dedi. Ben bu Cemiyeti istihfaf ediyorum dedim. Yalvardı hatta ısrar etmeye başladı. Çık dışarıya dedim, yine yalvardı. Gezinmeye çıktın neden etmiyorsun dedi. Kürtlerde istiklale istidad yok dedim.!!! Yardım edenler çoktur dedi. Kim diye sordum. Bize para, silah ve cephaneyi hep bir devlet verecek dedi. Hangi devlet dedim söylemedi. Far-zedelim İngiliz versin. İngiliz?! parasıyla müslümanlar öldürülür mü dedim. Akit ve Kerem in cemiyette olduklarını söyledi. Ve bazı reislere de uğrayacağını söyledi. Ben kendini kandırdım ve hayatın tehlikededir dedim. Ondört saatlik mesafeyi bir günde gitti Bitlis'e girdi. Yusuf Ziya'nın hikâyesi budur.

337 senesinde Hacı Musa Bey bir takım mikroplarla birleşmişler ve Mutasarrıf, şube reisi ve jandarma kumandanına bir ültimatom veriyor

aşiretler vekili diye de imza ediyor. Mirzazade Hacı Musa, "çıkın memleketi terk edin" diyor.

Bunlar da Erzurum yoluna çıkıyorlar. Bana geldiler. Şube reisi ile Mutasarrıf idiler, Hacı Musa Bey'in kendilerini tardettiğini söylediler. Buralar onun nüfus mıntıkasıdır dediler. Biz de Erzurum’a gidiyoruz.

Ben nüfus mıntıkası tabirini reddettim. Onları evime götürdüm. Daima hükümet aleyhinde bulunan Hacı Musa ile menfaatleri halale uğrayan birkaç şahısların memurları kovduklarını orduya bildirdim. Ordudan Kazım Karabekir Paşa yazıyordu. Avdet ediniz diyordu. Korktular onbir jandarma ve bir zabit gelip onları mahallerine götürdüler.

Bunun isyan hareketine tesiri cihetine gelince; Bazı Kürt-ler İstanbul'la alakalı idiler. Şeyh Sait Efendi ile de görüşüyorlardı. Bilmem fikirlerini açtı mı açmadı mı? Bu arada Yusuf Ziya da vardı. Hatta biz Yusuf Ziya hakkında zabıt varakası da tuttuk, tevkif ettiler. Sonra propaganda mahiyetinde tevil ettiler beraat ettirdiler. Tekrar tevkif ettiler. Erzurum'da Halit beyin 336'da Erzurum'a gittiği sırada Mithat Bey ve Hoca Raif Efendi ile bir muhalefet grubu vardı. Halit , Bey her tarafın Kürtleriyle temas ettiği için genel efkarı Kürtlüğe çevirdiler. Mustafa Kemal Paşaya da arzetmiştim. tedbirler alınması lüzumunu bildirmiştim.

Tedbirler gecikti ve Şeyh Perşembeyi Çarşambadan önce getirdi?!!! (54)

ŞEYH ABDÜLLATİF'İN SORGUSU

Sanıklardan Hınıslı Kamilbeyzade Abdüllatifin sorgusuna başlandı.

-Abdüllatif Bey bu isyanın çıkmasına sebep nedir sen söyle?

-Bendenizin işittiğime nazaran Piran'da olmuş. Güya şeriat meselesi imiş. Güya hükümet dini kaldırıyormuş. Bilmem ne yapıyormuş. Hükümet dini ne için kaldırsın?

-O halde sen neden asilerle birleştin?

-Korkumdan asilerle beraber oldum.

-Birleştin nerelere gittin?

-Bendeniz merkezde kaldım. Kasım Bey Şeyh Sait'i hükümete teslim etti. Ben asilerle dolaşmadım. Şeyh Sait gece gelmişti. Nuh beyin yanına gitmek için.

-Acaba bu reisler ecnebi bir hükümetten kuvvet almak için vaad almışlar mıdır?

-Duyduğuma nazaran Şeyh Sait Diyarbakır'ı alacak, dört kişiyi İngilizlere gönderecek ve anlaşacak imiş. Bunları da ben Zaza'lardan işittim. Öyle anlaşılıyor. Böyle işittim efendim. Hükümet mi teşkil edeceklermiş ne yapacalarmış bilmiyorum. Muhabere edecekler İngilizler yardımıyla hükümet teşkil edeceklermiş.

-Diyarbakır'da Şeyh Sait'in fikrini güdenler var mıdır?

-İşitmedim efendim.

-Korkudan iştirak ettim diyorsun ne yaptılar sana?

-Kızılbaşlardan korktum efendim, beylere mensup olduğumdan korktum. (55)

ŞEYH ŞERİF'İN SORGUSU

Sorgulama sırası Şeyh Şerif efendiye gelmişti.

-Şeyh Şerif Efendi Şeyh Said'i ne zamandan tanırsın?

-Palulu olduğundan kendisini tanırım.

-Seni asilerin reislerinden diyorlar. Sen hiçbir kuvvetin kumandasını deruhte ettin mi?

-Hayır hiç katiyyen..

-Asilerle işbirliği yapmadın mı?

-Ben çalışma birliği yaptım.

-Palu'ya yalnız mı gittin? Mahiyetinde kaç kişi vardı?

-Maiyetim yoktu. Palu'ya giderken üçyüz köylü ve dört Şeyh vardı. Çan'lı Şeyh Mustafa, Şeyh Celaleddin, Şeyh Ali ve muhtarlar vardı.

-Harput'a kaç kişi gittiniz?

-Palu'ya sonra da Harput'a gittik. Kaç kişi olduğumuzu bilmiyorduk.

-Harput'a girdiğiniz zaman ne kadar kuvvetiniz vardı?

-Benim bir hizmetkârım vardı. Benim aşiretim yok, müridim yok.

-Harput'a giren bu kuvvete kim kumanda ediyordu?

-Harput'u ben işgal etmedim...

-Elazığ'ı aldınız Diyarbakır'ı da aldınız sonra ne olacaktı? Maksadınız neydi?

-Diyarbakır'dan malumatım yok, bilmiyorum.

-Sen nereden emir aldın da Harput'a gittin?

-Şeyh Sait Efendi den emir aldık. Bütün köylere emir verdi.

Bu arada Mahkeme başkanı Mazhar Müfit Kansu Şeyh Said'e sorar:

- "Şeyh Sait Efendi! Elazığ'a giden kuvvetin kumandanı bu değil miydi?

Şeyh Said cevap verir:

-Ben kendisine kağıt yazdım ki Gazik cephesini muhafaza et, dedim. Sonra ileri gitmek için emir verdim mi vermedim mi bilmiyorum?

Mazhar Müfit yeniden Şeyh Şerif'e döner ve sorar:

-Şeyh Şerif ne diyeceksin Şeyh Said'in ifadesine?

-Ben kumandamla bir vilayeti işgal edebilir miyim?

-Şeyh Said Efendi yalan mı söylüyor?

-Yalan söylemiyor yalnız...

-Doğru mu söylüyor?

-Yalan söylemiyor..

-Şeyh Şerif Efendi sen bütün kabahati Şeyh Said Efen-di'ye yükletiyorsun. Halbuki senin bu işlerle yedi sene evvel alakâdar olduğun anlaşılıyor. Kasım Bey de öyle söylüyor.

-O maddi değil manevidir. Yedi sene önce ben harp cephesinde idim. Kasım Bey'le yeni görüştüm.

Mahkeme başkanı Kasım Bey e soruyor:

-Kasım Bey Şeyh Şerif yazdığı mektupta ne diyordu?

-Üçyüzotuzbeşte mektubunu gördüm. İstanbul'da cemiyet

açılmış, her tarafta kulüpler açılmış siz de çalışınız diyordu.

-Şeyh Şerif Efendi! Sen yediseneden beri Kürtlük istiklâli için çalışıyormuşsun. Bak Kasım Bey söylüyor.

-Ben Kasım Bey'i yeni gördüm. Tanımıyorum. Kasım Bey'in sözünü kat'iyyen tanımam.

Burada görüldüğü gibi, Binbaşı Kasım'ın mahkeme boyunca tavrı gayet rahattır. Kurtulacağından emindir. Şeyh Şerifin kendisini tanımıyorum

demesi Binbaşı Kasım'ın bilgiç tutumuyla zaten Şeyh Şerifin aleyhinedir.

Şimdi yeniden Şeyh Şerif Efendi'nin sorgusuna dönelim.

Mahkeme başkanı soruyor:

-Şeyh Şerif, Şeyh Said ile sen de bulunmuşsun. Diyarbakır hücumuna sen de iştirak etmişsin. Öyle iddia olunuyor.

-Avdetinde gördüm. Artık mukavemet edilemez dedim. Herkes bir tarafa dağıldı siz de gidin dedi. Benim gözüm görmez, isterseniz doktor gelsin baksın.

-Geriden idare edebilirsin onun,gözüne tesiri yok.

-Gelsem idare ederdim fakat gelmedim.

Sorgunun ilerleyen zamanında Mahkeme Başkanı ısrarla soruyordu:

-Şeyh Şerif, sen bütün suçu Şeyh Said'e yüklüyorsun, halbuki Darahini'de en büyük kumandan sensin.

-Ben neyin kumandanı idim. Haşa... Ben kumandan değildim.

-Şeyh Said Efendi sen buna ne vazife verdin? -Vazife vermedim, kumandan değildi.

-Hiçbir iş yapmadı mı?

-İş yoktu.

HAREKET VE MATBUAT

Şeyh Şerifin sorgusunun içinde Mahkeme Başkanı Şeyh Said'i hareketlerinde matbuatın tesiri üzerine kimi sorular yöneltiyordu. Böylece Matbuat ile hareket arasında gizli bir bağ ortaya çıkarılmak gayesi güdülüyordu.

-Şeyh Said Efendi sen geçen celsede bu kıyama beni sevk eden iki sebep vardı, dedin ne idi onlar?

-Birisi şeriat kitapları ve akide idi. Ruhumuz çıksa akidemiz çıkmaz. İkincisi de matbuat din bakımından mütemadiyen bizim kinimizi tezyid ediyordu.

-Demek sebep üçtür, birisi ahkamı diniyenin tatbik edilmemesi, İkincisi matbuat, üçüncü sebep de milli meclisteki muhalefet öyle mi?

-Muhalefet vardı fakat o sebep değildi.

-Din ahkamının tatbik edilmediğini matbuatta en fazla hangisi yazıyordu?

-Evet matbuat idi çok müessir oluyordu? Sebilürreşat çok yazıyordu. Şeriate muhalif hareket olunduğundan bahs olunuyordu.

-Demek gazetelerin yazmış olduğu bütün şeyleri hakikat olarak kabul ettin öyle mi?

-Der idik ki eğer yalan olsa yazamaz, cesaret edemez. Hükümet kapatır der idik. Binaenaleyh hakikat sayardık. Sebi-lürreşat daima gazetelere istinat ederdi bunlar bizim kin ve düşmanlığımızı doğurur ve arttırırdı.

-Sebilürreşat kadar sana müessir olan hangi gazete vardı?

-Tevhid-i Efkâr. O da din bahislerinde tesirli olurdu? Gazeteler tâ ecnebiler içine kadar gidiyor bunlar iftira olsa nasıl kabul eder? Hükümet müsaade eder mi derdim.

-Kasım Bey siz "dini bir harekettir bu hareket" dediniz. Bunların gayesi nedir? Din midir?

Kasım Bey:

- Sırf dini olsaydı Şeyh Said Efendi Darahini'yi işgal ettiği zaman hırsızlık eden maiyetinin ellerini kesmesi icap ederdi?!!!

-Dini zümrenin bir adı var mıdır?

-Onlar öyle cemiyet şeklinde değildir. Bu sanıkları bendeniz tefrik ettim. O vakit bildiklerimi söyleseydim mücerred kavilde kalırdı. Bugünkü isyan söylediklerimin hakikat olduğunu isbat etti.

-Bunların başlan nerede idi?

-İstanbul'da.

-Kimdir bunlar?

-Seyyid Abdülkadir hepsinin başında idi.

Mahkeme kısa bir aradan sonra İbrahim ve Hasan Efendilerin sorgusuna geçti. (56)

ŞEYH İBRAHİM EFENDİ'NİN SORGUSU

-Şeyh İbrahim, sen Çapakçur Müftüsü müsün?

-Evet efendim.

-Çapakçur Hükümetini ilk önce işgal eden kim?

-Şeyh Şeriftir efendim.

-Şerifin mahiyetinde ne kadar adam vardı?

-Tahminen seksen-doksan adam vardı. Kasabanın içine girenleri görmedim.

-Şeyh Şerif kasabaya girdiği zaman ne yapmıştır?

-Hükümeti işgal etti. Biz kaymakamla yanına gittik. Siz esirsiniz dediler. Esir etti. Ben erkanı harbim sen benimle konuşamazsın dedi. O gece hükümete gitti. Nöbetçi ikame etti. Ve içeriye kimseyi sokmadı.

-Şeyh İbrahim Efendi, Şeyh Said'le senin karabetin nedir?

-Şeyh Said'in eniştesiyim.

-Şeyh Said ile senin haberleşmen yok mudur?

-Hayır kat'iyyen haberleşmem yoktu. Bu meseleyi bir kere dahi işitmedik. Her sene gelirdi Palu'ya... Ziyarete gider, dedesini ziyaret ederdi.

-Çan Şeyhleriyle senin münasebetin nedir?

-Amcalarım, amcazadelerim vardır.

-Onlar hangi aşirete mensupturlar? Aşiretleri de yok mudur?

-Aşirete mensup değildirler.

-Çan Şeyhleri sizin akrabanız ve hiçbir aşirete mensup değildirler öyle mi? Ne için Şeyh Said gibi kimseler Çan Şeyhlerine çok ehemmiyet veriyorlardı?

-Bilmiyorum efendim. Çan Şeyhlerinde öyle birşey yoktur. Yalnız onlar Rus harbinde çok şöhret kazandılar.

-Bu Çan Şeyhleri denilen adamların isyan hadisesinde ehemmiyetleri var mıdır yok mudur?

-Yoktur kat'iyyen ehemmiyetleri yoktur.

Burada savcı Ahmet Süreyya görüşünü bildiriyordu:

"Şeyh İbrahim de dahil olduğu halde Çan meşayıhı Şeyh Said'in isyan hareketinin mukaffiyelle neticelenmesi için çok çalışmışlar ve haberleşmelerinde ağırlık merkezini teşkil etmişlerdir. Dava dosyalarının tetkikinde de görüldüğü gibi bu Çan Şeyhlerinin kıyama katılmaları için

ısrarlı çalışmalar olmuştur. Şeyh İbrahim'in bu husustaki ifadesi vesikalar muvacehesinde malûldur."

Şeyh İbrahim'in sorgusundan sonra Şeyh Ali ve Şeyh Hasan ile Darahini'li Fakih Hasan Fehmi Efendi'nin sorguları yapılmıştı. (57)

BİR RESMİ ŞAHİTLİK

Şeyh Said hareketiyle ilgili mahkeme dosyalarında toplanan belgeler arasında Genç ili Asliye Mahkeme Reisi Bur-sa'lı İsmail Hakkı'nın savcılığa gönderdiği görüşler resmi bir kalemin çizdiği tablo açısından önem taşımaktadır (58). Bu şahitlikte şunlar vardı:

Şark İstiklâl Mahkemesi Müddei Umumiliği Canibi
Alisine

Hulâsa: Şeyh Said ve Modanlı Fakih Hasan ve rufekasının ef'âl ve harekâtı şakaveratkeranelerine dairdir isyanın başlangıcı olan Piran vakası'ndan önce 1341 Kanunusani ayında Şeyh Said Genç vilayeti içinde dolaştı. Bu sırada Çapakçur Kazası'na da uğradı. Damadı Muş ve Varto cephe kumandanı olan Şeyh Abdullah'ın köyü Melikan'a ve oradan da birçok Şeyhlerin bulunduğu Çan köyüne gitti. O civarda onbeş gün kaldı. Ve yine bugünlerde Genç vilayeti merkezi Darahini ve köylerinden bazı ağaları ve Şeyhleri de çağırıp görüştü.

Modanlı Hasan Fakih ile Valir'li Hacı Sadık Bey de bunlar arasında bulunuyorlardı. Sonra bir kısmı silahlı olan yüzden fazla avanesiyle Darahini ye geldi.

O zamanlarda Bitlis'te İdare-i örfiye (Bitlis Divanı Harbi Örfisi) vardı ve Şeyh Said'in ifadesi alınmak isteniyordu. Şeyh Said'in kayınbiraderi Halit Bey ve diğer şahıslar orada mevkuftular. Birçok maznunlarda firarda bulunuyorlardı.

Böyle kış ortasında Şeyhin seyahatinin sebebi ve fikrinin ne olduğunun anlaşılması için Müddeiumumi ve şube reisi ile birlikte diğer bazı memurlar Şeyhin misafir olduğu firari şekavet erbabından ve ihtilâlcilerden Hacı İsmail Ağaoğlu, Yusuf Ağanın evine gitmişlerdi.

Şeyh Said'in bu seyahat sebebi kendisinden sorulduğunda, cevaben Palu'da medfun dedesi Şeyh Ali'nin kabrini ziyaret için yola çıktığını bildirmişti. Konuşma sırasında şeriat ahkamına riayet etmenin lüzumundan bahs eden Şeyh Said, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın menimüskirat vesaire hakkındaki maddeyi de okuyarak bunun şeriat ahkamına uygun olduğunu da söylemiştir. Ziyaretçiler döndükten sonra Şeyh Said vilayete gelerek vali ile de görüştü ve ertesi gün yine köyden köye uğrayarak büyük bir kafile ile birlikte Lice ve Piran taraflarına gittikleri öğrenildi.

Piran'da patlayan isyan silahından sonra 13/14 şubat cumartesi gecesi zevali saat bir sırasında Darahini'li, Yusuf Ağanın emir ve kumandasında etraf köylerden toplanmış bir takım silahlı şahısların hapishane ve tevkifhaneyi basarak mahpus ve tutukluları çıkarmak, jandarma dairesiyle ahzıasker şube dairelerini zapt ve işgal etmek üzere silah kullanmaya başladıkları görüldü. Ancak jandarmaların mukabelesi üzerine muvaffak olamıyarak savuşup gittiler.

Darahini'de silah kullanan asiler: Yusuf Ağa, Topal Mustafa, kasap Arif, Hamşinin zevcesi Ahmo, ve kardeşi Fazıl, Darahini'li Mahmut Enkan, Mehmet Ağa hizmetkârı Abbas oğlu Kerim, Aziz Molla Ali oğlu Hüseyin ve Dilistanlı Necip ve kardeşi Arif, Rotcanlı Topal Mustafa, kardeşi Halit,

Çeminli derviş Ağaoğlu Kör Haydar, Yoldaşan'lı Ömer'in adamları ve Fakih Hasan'ın köylerinden Sağan ve Mo-dan'lılardan toplanmış yüzlerce insanlardır.

Genç ili Asliye Mahkeme Reisi İsmail Hakkı hareketin panoramasını çizdikten sonra Şeyh Said'le Darahini'de hükümet erkanının görüşmesinden söz ederek şunları bildiriyordu:

Gece saat ikide Şeyh Said avanesiyle Darahini'ye geldi. Ertesi gün 15 şubat 1341 Pazar sabahı Şeyh Said'in memurlarla görüşmek istediğini haber verdiler. O gece Vali İsmail Bey ve jandarma Tabur Komutanı Mustafa Bey, diğer bazı vilayet memurlarıyla birlikte Şeyh Said'in yanına gittiler. "Şeyh Said söze başlayarak Peygamberimizin sahabeden Ebubekir ve Ömer Efendilerimizle istişare ettiğini ve fakat;

hüküm ve iradede kendi hüküm ve reyinde müstakil olduğunu ve Osmanlı Hükümeti zamanında padişahların yanlarında Şeyhülislam bulundurduklarını ve ulema ve meşayıh ve evkafa riayet olunduğunu ve medreselere bakıldığını ve meşrutiyetten sonra şeriat ahkamına riayet yavaş yavaş zevale uğrayıp Cumhuriyet idaresinde ise mesturiyet (örtünme)'in kaldırıldığı, dans yapıldığı, hilafet ve meşiatın yok edildiği ve hülasa şeriata riayet olunmadığı ve meni müskiratında kaldırıldığı ve bu hallere karşı seyirci kalmanın ise caiz olmadığı için LAİK, LADİNİ hükümete karşı kıyamla bu uğurda kanının son damlasına kadar çalışacağını söyledikten sonra bu kendi emelinin Diyarbakır, Konya vesair mahallerde ve hatta Ankara'da bile terviş eden ve iştirak eyli yenleri de bulunduğunu bildirdi."

Genç Vilayeti Mahkemesi Asliye Reisi Bursalı
İSMAİL HAKKI

ŞEYH ŞEMSEDDİN EFENDİ'NİN SORGUSU

Şeyh Şemseddin Efendi 1925 Mayısı'nın ortalarında yakalanmış ve tutuklanmıştı. Sorgusuna başlanırken üyelerden Ali Saip şunları soruyordu.

Üye Ali Saip:

-Adın Şeyh Şemseddin midir?

-Evet.

-Baban kimdir adı nedir?

-Şeyh Yusuf'tur.

-Hangi tarikattensin?

-Nakşibendi tarikatı Şeyhlerindenim.

-Evli misin ve kaç karın var?

-Üç karım var.

-Kaç tane tekken var senin?

-İki tekkem var. Biri Umraniye'de diğeri Kamışlı'da. -Müridlerin ne kadar?

-Herbirinin onbeşer, yirmibeşer müridi var tekkelerimin..

-Evvelce altıyüz erkek ikiyüz kadın var demiştin? -Şaşırmışım.

-Hayvanlardan müridiniz var mı?!!

-Yoktur.

-Tekkede ne yaparsınız?

-Zikir ederiz, Allah diye zikrederiz.

-Müridlerin zikir ederken çakal, kurt, köpek sesleriyle bağrışıp uluşurlar mı?!!!

-Hayır...

Daha sonra üye Ali Saip Ursavaş şunlan söylüyordu:

-Din ve şeriat kisvesine bürünerek Şeyhlerin neler yaptığını ne fena adamlar olduğunu bütün millet işitiyor. Şeyhler müritlerini tilkiler köpekler gibi bağırtıyorlar?!!! Tekke dediğiniz fesat ocaklarında halkı böyle mi irşat edersiniz? (59)

Sorgular bitmişti.

Mahkeme, iddianame ve müdafanameler için 27 Haziran 1925 cumartesi gününe bırakıldı. 27 Haziran 1925 tarihinde Mahkeme başladığında sanıklar son konuşmalarını yapıyorlardı.

ŞEYH SAİD'İN SAVUNMASI.

Heyet-i Aliye-i Adliye-i İstiklâliyemize son maruzatımdır:

Havalimiz ahalisi ilim fen ve yeniliklerinden habersiz olduklarından din akideleri, fıkıh ve hadisten başkasını bilmez. Medreselerin, meşihatın, din mahkemelerinin, içki yasağı kanununun kaldırılması, nikahta boşama hükümlerinin değiştirileceğine dair şaiyalar çıkması bura halkının kalbinde teessürler uyandırmıştı.

Sebilürreşat gibi gazeteler de böyle havadislerle ammenin fikirlerini bozuyorlardı.

Piran hadisesi çıkınca her taraftan Kürtler galeyana, heyecana geldiler, önünü alamadım. Hadisenin gidişine, olduktan sonra tabi oldum. Civarımızdaki bazı Şeyhlere beylere muhtarlara mektup yazdımsa da sonra kanaat ettim ki kağıtlarımın zerre kadar tesiri olmadı. Herkes kendi keyfine göre tek başına hareket ediyordu. Çünki kağıt gönderdiğim şahıslardan bazısı itaat etmiyordu. Haber vermediğim aşiretler koşa koşa gelip iştirak ettiler.

Ben bu hareketin ne önündeyim ne de arkasındayım. Herkes gibi içindeyim. Binnefis kumanda etmedim. Harbi ne uzaklan ne yakından görmedim. Aşiretler kendi akıllarıyla hareket ediyorlardı. Kimse kimsenin sözüyle hareket etmiyordu. Benim hizmetim ahaliye zulmetmemek, esirlere iyi muamele etmek, vaaz ve nasihatte bulunmaktı. İyi ahlâklılar zulmetmiyorlardı. Geriye kalanlar da zaten sözümü dinlemiyorlardı. Bizim hadiseye katılmaktan maksadımız din hükümlerinin tatbikini rica yolu ile hükümete arz etmekti. Zannımız buydu. İnşallah kabul buyrulur. Zira onlar da bizim gibi hatta daha fazla müslümandırlar. Din ehlidirler. Hatta

teşkilatı esasiye kanununun içerisinde Türkiye Cumhuriyetinin dini İslamdır diye yazılıdır. Din hükümlerinin yerine getirilmesi de yazılıdır. Maksadımız da ancak buydu. Elhamdülillah Türkiyenin ricali dindardır."

Şark İstiklal Mahkemesi 27 Haziran 1925 günü Şeyh Said davasının son celsesini yapmıştı. Binbaşı Kasım savunmasında Cumhuriyete olan bağlılığını bildiriyordu. Ayrıca Şeyh Said'i yakalayanlar için vadedilen mükafatı ve akrabalarının da beraatini istiyordu. (60)

KARAR

Dava dosya ve evraklarının incelenmesinden sonra 28 Haziran 1925 ve 1925/69 numaralı İstiklal Mahkemesi kararı sanıklara okundu;

"Yapılan mahkemelerden ve tetkiklerden tekke ve zaviyelerin birer kötülük ve fesat ocağı oldukları ve bu tekkelerle zaviyelerde Şeyhlerin kendilerine Allah süsü vererek (?!!!) halkı kendilerine taptırmak gibi dinin kabul edemeyeceği fiiller işledikleri, mahkeme huzurundaki ifadelerinden anlaşılması dolayısıyla Şark İstiklal Mahkemesi yargı bölgesi içindeki bütün tekkelerle zaviyelerin kapatılmasına, kaldırılmasına karar verilmiştir.

Şeyh Said'in vukua getirdiği müsellah isyan ve ihtilal hareketlerine muhtelif şekil ve suretlerde karışıp katılarak isyanın devam ettiği haftalar ve aylar boyunca birçok şehir kasaba ve köyleri devlet ve hükümet zabıta ve askeri kuvvetleriyle kanlı bir harp halinde çarpışmak suretiyle zapt ve işgal eden ve ihtilal bölgesindeki en mühim vilayet ve merkezlerinden Diyarbakır şehrini dahi muhasaraya alan ve orada dahi inat ve ısrarla harp ve kıtalden çekinmeyen ve nihayet uğradıkları acz ve mahrumiyetten sonra tutuldukları günlere kadar birçok asker zabit ve vatandaşları cerh, şehit esir eden sirkatler, gaspler, yağmalar yapan ve yaptıran şahıslardan oldukları iddiasıyla mahkemeleri icra edilmiş olan seksenbir sanıktan;

Asilerin reisi Şeyh Said,

Varto ve Muş cephesi kumandanı Melikanlı Şeyh Abdullah,

Varto'ya hücum edenlerden aşiret reisi Tokliyanlı Halit oğlu Kamil Bey, kardeşi Baba Bey,

Elazığ cephesi kumandanı eski Milis Kaymakamı Şeyh Şerif,

Darahini inzibat kumandanı ve geri hizmetleri amiri Fakih Hasan Fehmi,

Genç mıntıkasındaki bütün isyan hareketlerinde bulunan reislerden Valir'li Hacı Sadık Bey,

Palu, Elazığ, Çapakçur cephelerinde çalışan ve asiler namına Çapakçur'da idareyi ele alan reislerden Çan'lı Şeyh İbrahim,

Harput cephesinde savaşan ve asiler üzerinde müessir olan Şeyhlerden Şeyh Ali ve Şeyh Celal,

Ve yine Usat üzerinde müessir olan Şeyh Hasan,

Diyarbakır ve Lice müsaderelerinde müfreze kumandanı olan Garip'li İzzet Bey, oğlu Mehmet Bey,

Müsademe ile tutulan reislerden Hanili Mustafa Bey ve Hanili Salih Bey,

Nezip Dağları'nda tutulan Çanlı Şeyh Abdullah ve Şeyh Ömer,

Tekkesinde isyan hazırlıkları için toplantılar yapan Hani'li Şeyh Adem,

Maden şehri inzibat kumandanı Maden 'li Kadir Bey,

Asiler mümessili olarak çalışan ve Maden'e o sıfatla gelen Piranlı Molla Mahmut,

Müritlerine kendini Mabut gibi gösteren?!! Silvanlı Şeyh Şemseddin,

İsyan propagandacılarından olup harekata katılan Ter-mil köylü Şeyh İsmail,

Şeyh Abdüllatif'in müridi olan Varto baskıncılarından Bakilanlı Molla Emih,

Çapakçur boğazında Noda, Faris gibi şerirlerle birlikte son harbe iştirak eden Ali nam diğeri Arap Abdi,

Varto'ya yüz atlısı ile hücum eden Kargapazarlı Halil oğlu Mehmet.

Şeyh Şerifin katibi ve mesai arkadaşı Şinik'li Jandarma Hasan oğlu Süleyman,

Palu ve Elazığ muhacirlerinden köy muallimi Musyan'lı Molla Cemil,

Aşiretiyle isyana katılan Az Aşireti Reisi Demirci Ömer oğlu Süleyman,

Kığı harbine katılan Şerif oğlu Süleyman,

Fakih Hasan'ın katibi Tahir,

Babasıyla beraber silahlı olarak isyana katılan Hani'li Salih Bey oğlu Hasan,

Asiler rüesasından Hanili Mustafa Bey oğlu Mahmut Bey,

Varto'da Şeyh Abdullah ile birlikte çalışan Şeyh Musa oğlu Şeyh Ali,

Varto asilerinden beylik bir katırla Hasenanlı Halit Bey'e kaçarken yakalanan Bakilanlı Hacı Halit,

Varto işgalcilerinden Diyadin'li Timur Ağa,

Şeyh Abdullah'ın savaş *arkadaşı Hınıslı Kamil Bey oğlu Abdüllatif,*

Varto işgalcilerinden Muşlu Mehmet, Süleyman ve Bahri beyler,

Usat Şeyhlerinden Zorabatlı Şeyh Cemil,

Çapakçur boğazı müsademesinde bulunanlardan Çapak-çur'lu Süleyman oğlu Yusuf,

Çapakçur müsademesinde bulunanlardan ve asi rüesa-sından Yamaç Aşiretli Ali Badan..

Şeyh Abdullah'la birlikte savaşan Kargapazarlı Halit,

Harput cephesinde savaşan Şeyh Ali'nin arkadaşlarından Nadir oğlu Halit,

Müsademelerle yaralanan Mehmet oğlu Tahir,

İsyanı tertip ve tahrik edenlerden Nahiye Müdürü Tayyip Ali,

Çapakçur kaymakamı Hüseyin Hilmi,

Efendisiyle beraber harekata katılan Şeyh Said'in hizmetçisi Yusuf oğlu Çerkez Jandarma Hamit ve Salih oğlu Hasan,

İsyanın asli faillerinden olarak idam cezasına mahkûm edilmelerine,

Bu sanıklardan Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Beyin cezası 15 sene kürek cezasına Salih Bey oğlu Hasanın cezası henüz 15 yaşını bitirmediğinden 10 sene hapise çevrilmesine,

İsyan suçuna "feran zimethal" olduklarına kanaat hasıl olan Cemil Paşazade Ekrem, Malazgirt Savcısı Abdülmecit, Jandarma Mülazımı Mehmet Mühri, Jandarma Yüzbaşısı Ali Avni, Hanili Mustafa Bey hafidi, örfi, haklarında örfi suçun işlendiği tarihte henüz onüç yaşını doldurmamış olduğu için onun islah için üç sene müddetle ve diğerlerinin de onar sene müddetle küreğe konulmalarına, vazifesinde kayıtsızlık ve ihmal gösterdiği sabit olan Genç Valisi İsmail Hakkı Bey'in bir sene müddetle hapsine, Çapakçur Hakimi Alirıza'nın Milli hudut haricine çıkarılmasına diğer maznunu aleyhim Bazıkem'li Reşi, Çapakçur'lu Hüseyin Reşit ve Süleyman Bey, İsmail oğlu Mehmet Varto'lu Ali, Varto'lu Cen-di, Darahini Müftüsü Hacı İlyas Efendi, Karkurot'lu İsmail Bey, müteakit Binbaşı Kasım Bey, Halk Fırkası Reisi Rüştü Efendi, Molla Abdülhamit, Ratçanlı Nimet ve Ahmet ve Maksud ve İbrahim Beylerin beraatlerine,

Nakip Bekir Bey, Cemilpaşazade Ömer, Kadri, Cevdet, Memduh ve Muhiddin beylerin de haklarındaki ihbaratın kanuni mesuliyeti müsteizim fiillerinden olmadığı anlaşıldığından onların ademi mesuliyetlerine karar verilmiştir. (61)

Mesuliyetsizlik ve beraat kararı verilenlerin tutukluğu kaldırıldı. Hapis cezası alanlar da mahalli hapishanelere yollanmışlardı. Verilen karar hükümleri arasında Şark İstiklal

Mahkemesi'nin bölgesi içinde bulunan bütün tekke ve zaviyelerin kapatılması hükmü de yer aldığından bu konuya dair hüküm ve karar da ondört il ve iki ilçede bulunan yetkili makamlarca derhal yerine getirildi.

İdam mahkumları hakkındaki karar Şark İstiklâl Mah-kemesi'nden çıkan bütün diğer idam kararları gibi Diyarbakır Adliye Savcılığı vasıtasıyla yerine getirilecekti.

Karar okunduktan sonra Başkan Mazhar Müfit Kansu şunları söylemişti:

"Kiminiz hasis şahsi menfaatlerinize bir zümreyi alet, kiminiz ecnebi kışkırtmasını ve siyasi hırslarınızı rehber ederek hepiniz bir noktaya yani müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz umumi isyanı ve ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet hükümetinin azimli ve kat'i hareketi, Cumhuriyet ordusunun öldürücü darbeleri ile isyanınız, irticanız ve ayaklanmanız derhal yok edildi. Ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız.

Herkes bilmelidir ki Cumhuriyet hükümeti fesat ve irtica-ya her türlü lanetli faaliyetlere kat'i surette göz yummayacağı gibi eşkiya hareketlerine yer vermeyecektir. Senelerden beri şeyhlerin, ağaların, beylerin baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen, mal, can ve ırzları şeyhlerin ağaların keyfine kurban edilen bu bölgenin zavallı halkı artık sizin fesadınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak Cumhuriyet'imizin feyizli ilerleme ve saadet vaadeden yollarında yürüyerek refah ve saadet içerisinde yaşayacaktır. Siz de döktüğünüz kanların söndürdüğünüz ocakların cezasını adalet

sehbasında hayatınızla ödeyerek hesap vereceksiniz. İşte Cumhuriyetin sert fakat adil kanunlarının hükmü budur. Mahkûmları götürünüz. "

4. Bölüm İDAMIN SABAHI

İDAMIN SABAHI

Şeyh Sait Efendi hücresinde hapishane müdürü Osman ile görüştü. Vasiyetnamesini yazdı.

-Bu paralan evlatlarıma teslim ediniz.

-Kaç evladınız var?

-On. Beş kız, beş oğlan.

Merkez Hastahanesi Hekimi Yüzbaşı Cemil de koğuştaki mahkûmları muayene ettiğine dair tutanağı yazdı.

Saat onikiye gelirken Muhafız Bölüğü Komutanı Nazif in sesi duyuldu.

-Hadi bakalım birer birer çıkın.

Kapının önünde Muhafız Bölüğü sıralanmıştı. İdamlıkla-nn hepsi birbirlerine bağlanmış olarak götürülüyorlardı. En önde Fakih Hasan ardında Şeyh Sait geliyordu. Hanili Salih Efendi metin olmalarını tavsiye ediyordu.

Mahkeme üyelerinden Ali Saip Ursavaş Şeyh Said'e şöyle bağırıyordu:

-Cezanı çekeceksin.

Şeyh Said Efendi gülümsüyor ve yürüyordu. Siverek ka-pısı'ndan çıkıldığında hazırlanan kırkyedi sehpa göründü. Kolordu Komutanı General Mürsel, Vali Mithat, İstiklal Mahkemesi üyesi Müfit Özdeş, Diyarbakır milletvekillerinden Cavit ve Şeref bekleşiyorlardı.

Şeyh Sait Efendi durdu. Ali Saip Ursavaş'a seslendi:

-Seni severim ama Mahşer Günü seninle muhâkeme olacağız.

Üyelerden Müfit Özdeş de şöyle dedi:

-Beni mi seversin Saibi mi?

Şeyh Said gülümseyerek:

-Saib Beyi, sonra seni dedi. Reisten de Allah hoşnut olsun en sevdiğim Ahmet Süreyya Beydi. Beni zorlar dururdu.

O sırada Vali Mithat Bey bağırdı:

-Mahşer Günü'nde yargıçlarımızla değil ocaklarını söndürdüğün masumlarla muhâkeme edileceksin.

Şeyh Said bunun üzerine şunları söyledi:

-Boynuzsuz keçinin ahını boynuzludan alırlar. (62)

Daha sonra gömleğini giydirdiler sessizce yürüdü ve yine sessizce asıldı.

İdamından önce uzatılan bir deftere şunu yazmıştı:

"Benim ölümüm Allah ve Din için ise darağacında asılmama perva etmem"

Böylece Şeyh Said Efendi’nin 13 şubat 1925 tarihinde Piran köyünde başlattığı yürüyüş 29 haziran 1925 tarihinde Diyarbakır'da darağacında son buluyordu.

(62) Şeyh Sait İsyanı Behçet Cemal, Sel Yay. İst. 1955 s. 117

5. Bölüm BELGELER

ŞEYH ŞERİF EFENDİ YE

(PİRAN ZİYARETİ ÖNCESİ)

Hulâfayi Sebtiyye-i Halidiyye-i Nakşibendiyye'den reşadetlü Şeyh Mustafa Efendi'nin mahdumu aliyel kaderleri reşadetlü Şeyh Şerif Efendi'ye

Reşadetlü Şeyh Efendi Hazretleri;

Mahsusen selam ve dualar eylerem. Sıhhat ve afiyetinizin iş'arıyla memnun ve mesruren müteşekkir oldum. Yarın bikavlihi ve meşiyyetihi teal (Sibsur'a) (Abunur'a) Analu'ya ve andan (Zeyneb'e) geleceğim. İnşaallah Zeyneb'de zatınızla mülakât hasıl olur. Meh-maemken sükünet ve

itminan matlubumdur. Bakalım takdir-i Cenab-ı Rabbü'l Azze ve Celle Celalehü neler zuhur eyler ve biz de bemehal Allah Teala'nın zuhuratına tabi olacağız. Hüseyin Efendi gayrın kısrağı olan hayvanı sahibine teslim eylesinler ve paralarını Ha-nikli'den alsınlar ve bir miktar emanetlerin Kiği'dedir serian celbettirmek lazımdır vesselamu Aleyküm ve âlâ Menittebeâl Hüda.

17 Kanunu Saniyyü'l Mer'i 1341 Nakşibendi Mehmet Sait Palevi

BİR EMİRNAME

İsimleri:

Rütbesi:

Binbaşı

Yüzbaşı

Mülazımıevvel

Fakih Hasan Efendi Ali Avni Efendi Mehmet Mihri Efendi

17 Şubat 1341 tarihinden itibaren balâda esamisi muharrer zevai vazifelerine mübaşeretleri için yedle-rine işbu buyuruldu ifâ kılındı

16/17 Şubat 1341 Emirülmücahidiyn Mehmed Said Nakşibendi

Belge no: 3

BİRADERİM ŞEYH ABDÜRRAHİM EFENDİ'YE

Bozlan'da Emiran'lı bir kürtle Diyarbekir efendilerinden birisinin karışık ağnamı varmış. Kendisine yemin ettirilip itimadımı haiz olan Zülfi'ye kanaat hasıl oldukta efendinin ağnamını mücahidinin iaşesine tahsis ediniz.

28 Şaban 1341

Emirülmücahidin Mehmed Said El Nakşibendi

HARPUT CEPHESİ KUMANDANI ŞEYH ŞERİF EFENDİ'YE

Darahini'li Mehmed oğlu Ali ve Diyabük'lü Süveyş oğlu Hasan nam kimseler Harput'tan gelecekler. Bir kimse tarafından silahlarına ilişik edilmeye vesselam.

16 Şubat 1341 Emirülmücahidin Mehmed Said El Nakşibendi

Belge no: 5

Palu Mevki Kumandanlığından Elaziz Cephesi Kumandanlığına

No:3

ELAZİZ CEPHESİ **KUMANDANLIĞINA**

Bismillahirrahmanirrahim

1. Elaziz hududuna kadar telgraf hattını tamir etmek üzere telgraf çavuşları yola çıkarılmıştır. Zatıali-leri de icabedecek mahalle kadar hattın tamirine emirler buyurunuz. Telgraf olmayınca malumat almak müşküldür.

2. Beş günden beri harp raporunuza nail olamadığımızdan ziyadesiyle mahzunuz.

3. Çapakçur hattı da elyevm tamir edilmektedir.

4. Palu ahalisi halen bir rah-ı istikamete vazoluna-madılar.

5. Dün gelen teyyare tarafından yapılan bombardımandan hiçbir semere ve tesir hasıl olamamıştır.

6. Şeyh Mustafa Efendi nihayet derecede keyifsizdir. Emirülmücahidin Şeyh Said Efendi'nin postası el-yevm tarafıalinize geldiği haber alınmıştır.

7. Hattı hareketimizin üç postanızla iş'ar buyurul-ması. Derviş Efendi'nin burada lüzumu vardır. Orada lüzum görülmediği takdirde izam kılınacağı tabiidir.

Baki Hüda muininiz olsun efendim.

26 Şubat 1341

Palu Mevki Kumandanı

Namına Hasan

Belge no: 6

Bittevfîkihi Süphane ve Teala

HARPUT CEPHE KUMANDAN

ŞEYH ŞERİF EFENDİ'YE

Rifatlu Efendim Hazretleri

Elyevm Biavnihi Süphane ve Teala Şeyh Abdullah Melekâni'ye emir verdim. Muş'a veyahut Varto'ya hareket edecektir. Ve size de emir verdim ki, Dikvan'a ve Gökdere'den Palu'ya hareket edesiniz.

Ve Şeyh Hüseyin biraderiniz de Silvanlıları beraberce götürsünlar. Ve biz de Lice tarafına hareket edeceğiz. Gökdere ve Dikvan'a bu hususda umumi bir mektup yazdım.

Biiznillahi Teala şayet Peygamberi'den ve şayet Ev liyai Kiram'dan muzaffer ve mensur oluruz.

16 Şubat 1341 Emirülmücahidin Mehmed Said El Nakşibendi

PEDERİM EMİRÜL MÜCAHİDİN HAZRETLERİNE

Faziletlü Efendim Hazretleri'

Bilhassa ellerinizden öperim ve temadil ömür ve muvaffakiyetinize dua olunur. Şimdiye kadar zatıali-nizden aldığım malumat böyledir ki; Şeyh Abdürra-him Maden'i zaptetmiş ve Şeyh Şerif Palu'yu almıştır. Ve zatınız Kari'e kadar teşrif buyurmuşsunuz.

Çan Şeyhleri şimdilik Kiği'yi zaptetmemişlerdir.

Şeyh Abdullah Efendi 500 tüfekle Soldar'a mürur etmiştir.

Kaç gündür ki Hınıs'tan çıkmışım iznülhamd cümlesi afiyettedirler. Haneyi çıkarmak mümkün olmadı. Benim niyetim vardı ki Hasnan içine gideyim velakin Beygudi beni iğfal edip şu taraflara götürdü. Hayırlısı Cenabı Haktandır.

Kamil Bey kuvvetiyle beraber Varto'nun üzerine gittilerse Mel'un Kasım ve İsmail ve Hormek'liler mani oldular.

Bunlar Aşairler arasında fesat çıkarmak için geriye avdet ettiler. Artık Muş veyahud Diyarbekir sükût ederse kolay olacaktır. Olmazsa şu mel'unların tezvi-ratıyla müşkül olur. Bakalım Mevİa ne eyler.

Kamil Bey'in metaneti son derece kavidir. Hısnan'lı Halit Bey'e ve Kerem Efendiye emirlerinizi tebliğ ettim. Sofi Mehmet Sersani Ahmed Ağa'nın yanına ve Seyyid Molla Ali'nin oğlunu Belekân ve Arbuyan içine gönderdim.

Halid Bey ve Kerem Efendi demişlerdir ki Şeyh Efendinin emrine muti ve münkadız demişlerdir.

Şubat 1341 Alirıza

Ve Kamil ve Baba Bey ve Mehmed Ağa ellerinizden öperler.

BEYANNAME

Türk Cumhuriyeti'nin İslamiyet'e mugayir ahvâl ve harekâtı ve bilhassa muhibbi İslamiyet olan Kürt eşraf ve hanedanına reva görmekte olduğu mezalim ve hakaret ve kin ve nefret birkaç senedenberi gazete ve evrakı Tesmiyelerinde okunuyor. Ve bunlar Ermenile-re yaptığı muameleyi Kürt müteneffizanına da bir muamele yapmak fikrinde oldukları ve hatta geçen sene içtima eden Meclis-i Mebusanda bu hususu müzakere kılındığı ve karar verildiği de mevsuk menabiden istihbar kılınmış ve buna dair da birçok alaim mesbuk ve mevcud olmuştur.

Sâlabeti İslamiye ve Asabiyet-i Kürdiyesi galayane gelen birçok zevat bir Cemiyet-i İslamiye teşkil ederek Müstakil bir İslam Hükümeti vücuda getirmek fikrindedirler. Allah Muvaffakiyet versin amin.

İşte İslamiyetten fersah fersah ırak olan, adedi kadim putperestlik dini ihya ve ayini metrukelerini icraya hatve atan bu Türk Laik Hükümeti'nin izmihlaline çalışanlara an samiülkalp muaveneti maddiye ve be-deniyede bulunacağımızı ve bu uğurda icapeden her türlü fedakarlığı ifada tereddüt ve rehavet göstermeyeceğimizi ve emin olduğumuz her ferdi her zatı bu hususa tahrik ve teşvik edeceğimizi taahhüt eylediğimizden işbu taahhütnamenin zirini bitavveriza imza ve tehmir eyleriz.

Abdullah Ağazade, Mustafa ibni Zülfü oğlu Meh-med, Mehmed ağazade Bahri, Fahri, Abdürrahim, Zül-fi Perzid Ağazade, Molla İmranzade, Büyük Hacıağa-zade Hasan, Kürdiyanzade, Diranlı Sofu Ömerzade, Molla Bekir, Mustafa Zülfi Ağazade, Melamiyanzade Ahmed, Hacıali Ağazade, Hacıbekir Ağazade Mehmed.

ÇAPAKÇURDA MINTIKA KUMANDANI

İBRAHİM EFENDİ'YE

Bundan dört gün evvel Hani'den bir nahiye müdürü bir telgraf müdürü ve bir takım zabiti esir edilerek buraya getirilmiştir. Aldığımız malumata göre Hani boğazında harbe başlanmıştır.

Dört top, altı mitralyöz, yetmiş kalem kadana, Kül-liyatlı cephane ve birçok ganaim alınmıştır.

Askerimiz tarafından Türk askerden yedi maktul vardır. Mezkur top ve mitralyöz henüz gelmemiştir. Geldiğinde malumat verilir.

Hizan Şeyhi Vak'aya 3000 kişi ile Lice'de iştirak etmiştir.

Bihürmeti Seyyidül Mürseliyn 22 Şubat 1341

Darahini'de Emirül Mücahidin Fakıh Hasan

Dr. Fuat’ın Ferid Paşa'ya Mektubu

Diyarbakır 21 Şubat 1341

Muhterem Efendim hazretleri,

Şubat aylığını takdim ettiğimde telgrafla afiyeti seniyelerinin sık sık istibşarı ihtiyacı olduğumu arzetmiştim. Bu telgrafa fevkalmemul velmutad cevap alamayınca endişeye düşmüş idim. Tadili endişe maksadıyla Memduh Bey'e bahis buyurduğunuz, telgrafı verdim. Geçende efendimizden de tebşir-i afiyetlerinizi mutazammın bir telgraf aldım. Bu mev'ud mektuba intizar ettim. Bugün yalnız Muzaffer'den üç kart aldım’. Efendimizin hattı destlerine destresolamadım. Muzaffer'in istiklal listesine verildiğini semaan işit-miştim. Bu babta tafsilat almak istedim. Mamafih bendeniz herşeyden evvel afiyeti mün'imanelerinin hiç olmazsa onbeşte bir istibşariyle begam olmak istediğimden bu maksadı asliye vüsul için mektup tafsilatının delalet ve vasıtalığına müracaata muztar kaldık. Tekrar rica ederim arzumun sadedi is'afında lütfu muta-deleri deriğ buyurulmasın.

Cümlemiz afiyetteyiz. Mebus Kamil Bey'in füc'aten vefatı, Hacı Niyazi Bey'in Dersaadete teşrifleri Arif Bey'le Cizreli Aziz Efendi'nin ikbalin ademi teveccühle kuşei uzleti ihtiyar etmeleri ne seherinden ne şe-binden hayır umulmayan günlerin ıztırabını veriyor.

Havadisi mahalliyesi aylardan beri ciddiyetle faaliyete geçen Bağdat ve Musul'daki Kürt İstiklal Komitelerinin emir ve işaretiyle Hınıs Şeyhi Şeyh Said Efendi ref'i Livayı İsyanla Hani, Lice'ye kadar geldi. Şimdi vilayetin sekiz dokuz saatlik şimalinde harp oluyor. Allah emcamını hayretsin. Halep'teki Kürt Cemiyeti de aynı maksatla hattın cenubunaki efradı ayaklandırmak üzeredir. Muş o havalinin aşairi eline düştü. Elhasıl şimdiye kadar istihfaf olunan Kürdistan fikri hükümeti ciddi düşündürmeye başlamıştır. Bakalım ne olacak? Bendeniz de gördüğüm ve geçirdiğim eyyamı derbederiden iktifafı tecarip ve teyakkuzla intizar devresi geçirmekteyim.

Bundan başkası efendimizi alakadar etmiyeceğin-den tafsilat vermiyorum. Şayet birgün bizzarur tegay-yup edersem bittabi efendimize

malumat verilir. Suri-yeden davet ediliyorsam da orada icrayı sanat edeceğimi pek de memul etmiyorum. Bu sebeple kaydı ihtiyatla cevap verdim.

Buradaki vaziyetten memnunum . Bu cihetle meçhul maceralara atılmaya pek lüzum görmüyorum. Baki; temenni afiyetle teveccühat-ı seniyyelerinin bekasını hürrmetle ellerinizden öperek istirham ederim.

Fuad

Belge no: İlla

16 Nisan 1341

No: 8

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne

Şimdiye kadar yapılan tetkikatımız neticesinde son hadise-i isyanın tekevvününde şark vilayeti mebuslarından bazı zevatın alakadar oldukları zan ve kanaat halinde tebellür etmekdedir. Bilhassa(...) ve (...) beylerle (...) ve (...) mebusu (...) beylerin bazen müsbet ve bazen menfi etvar ve efalleri 'isyanın zuhurunda kuvvetli birer amil vaziyetinde, tezahür ettiği gibi (...) beye ah birçok köylerin isyana bilfiil iştirakleri de bir emri

vakidir. Bu hususun daha iyi tezahürü için indeliktiza kendilerinin isticvabı zati meseleyi tamamen tevzih edecekse de masuniyeti teşriyeleri mevcut oldukça bu babta heyetimizce birşey yapmak mümkün olamıyacağı gibi, Meclisin de tatilinin takarrübü hasebiyle evrakı tahkikiyenin Meclise irsali ile Heyeti Umumiye'den bir karar ahzi de müstâhlil bulunmaktadır.

Binaenaleyh hadisei isyaniye ile alakadar olan mebusların maznunen isticvapları ve tahtı muhakemeye alınmaları için Mahkememize selahiyet itası zımmında hükümetçe Meclise teklif halinde heyet-i umumiye-nin tasvip edeceğine kanaata buyurulursa teşkilatı esasiye kanununa zeyl olunarak bir maddei muvakkate teklif ettirilmesini vatan ve milletin menafîi aliyesi namına zaruri addeder ve bu hususta emri cevabilerine muntazır olduğumuzu arzeyleriz efendim.

Lütfi Müfit, Avni, Ali Saip,

Ahmet Süreyya,

Mazhar Müfit

Belge no: 11/b

DİYARBEKİR’DE İSTİKLÂL MAHKEMESİ
MÜDDEİUMUMİSİ SÜREYYA BEYE Gayet Müstaceldir,

Adet/2/19

Şifreli telgrafnameniz Reisicumhur Hazretleri'nin tahtı riyasetinde içtima eden Heyeti Vekile'de tetkik olundu. İsticvap ve istizahlarına lüzum görülecek mebuslar hakkında Meclise ref'i masuniyet teklifinden başka tarikikanuni olmadığı ve teşkilatı esasiye kanununun tadili teklifine imkan bulunmadığı mütalaa olunmuştur.

İstiklâl Mahkemesi tetkikat ve muhakemat esnasında bazı mabuslara temas ederse delaili tafiye ile meclise arzı tabiidir. Meclis hali inkadde bulunmadığı zaman mahkemenin bir teklifi varid olursa Meclisin içtimasına intizar veya derakap Meclisi içtimaa davet meselenin ehemmiyetine göre derpiş edilmesi münasip görülmüştür.

Bervechi bâla Heyeti Vekile kararını arzederim efendim.

Başvekil İsmet

Belge no: 12

DİYARBEKİR İSTİKLÂL MAHKEMESİ

MÜDDEİUMUMİSİ SÜREYYA BEYEFENDİ YE

(Makina başında)

Silvan civarında kalan Şeyh Şemseddin ve bazı rü-esa affolunmak şartıyla dehalet teklifini tekrar etmektedirler. Müfettiş Paşa hazretleriyle derhal görüşerek fikrinizi makina başında bildirmenizi rica ederim.

Benim mütalaam Şeyh Şemseddin gibi rüesanın affı, isyanın tekerrürünü teşci etmek demektir. Binaenaleyh mevkufların istiklal mahkemesinden geçmelerinden feraget etmek zararlıdır. Kendilerine söyleyebileceğimiz eğer bilakaydüşart dehalet ederlerse bu hareketlerinin mahkemece esbabı muhaffein addolunması varid olduğu fakat muhakemelerinden vazgaç-mek mümkün olmadığı zemindedir.

Şüphe yoktur ki kan ve zaman sarfetmeksizin isyana iştirak etmiş olan köylüleri teskin ve isticlap etmekte fayda vardır. Bütün bu ahval ve oradaki müşa-hedat ve intihamıza göre mütalanızı bildirmenizi rica ederim.

29 Nisan 1341 Saat 4. Sonraya kadar cevabınızı alabilirsem Heyeti Vekile'de Mütaala edeceğiz. Kararımızı tebliğ edeceğiz efendim.

28 Nisan 1341 İsmet

Belge no: 13

ANKARA'DA BAŞVEKİL

İSMET PAŞA HAZRETLERİ NE

Makina Başında bizzat;

No: 18

Müfettiş Paşa, Naci Paşa ile taşraya gitmiştir. Fakat bu hususta evvelce görüşmüştük. İsyan, Müstakil bir Kürdistan teşkili maksadıyla vukua gelmiştir. Birçok seneler hep bu gaye için çalışılmış olduğu muhakkaktır. Bu ruhun ölmesi ve öldürülmesi en mukaddes bir farizaı milliyedir. Bunun için de Kürdistan da baş olabilecek bütün eşhası muzirrenin kat'iyyen affedilmemesi elzemdir.

Kanaat-i Devletinize büyük ve kat-i bir imanla tamamen iştirak etmekteyim. Müfettiş Paşaya da evvelce aynı fikir ve kanaati söylemiştim. Kendileri de doğ-

ru bulmuşlardı. Müfit, Saip, Avni Beyler arkadaşlarım da aynı kanaati söylemişlerdi.

Şeyh Şemseddinin affedilmemek ve herhalde muhakeme olunmak şartıyla dehaleti kabul olunmalıdır. Hürmetle ellerinizden öperim Paşam.

Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumisi Ahmed Süreyya

C. 28 Nisan 1341 Şifreye

29.4.1341

DİYARBAKIR İSTİKLÂL MAHKEMESİ
MÜDDEİUMUMİLİĞİ'NE

Müstaceldir

Makina Başında

1- Heyeti Vekile 29 Nisan 1341 tarihli içtimasında Şeyh Şemseddin ile bazı rüesasının affolunmak şartıyla Silvan'daki kumandanımıza dehalet tekliflerini mütalaa ve tetkik ve erkanıharbiyeyi umumiyenin talimatı esasiyesini tasvip eylemiştir. İttihaz olunan karar aynen ikinci maddededir.

2- Şeyh Şemseddin ve emsali rüesayı usatın İstiklal Mahkemesinde muhakemelerinden sarfınazır etmek mümkün değildir. Esasen rüesayı usatın bu müracaatlarında dahi hüsnü niyetten eser yoktur. Merkumlar bütün isyan mıntıkasında en ziyade olarak devlete zarar vermeye çalıştıktan sonra Kırkbirinci Fırka kumandanımızın dört gün zarfında bütün mağsubatı iade etmek suretinde verdiği cevabi emre dahi riayet et-miyerek bilakis hareketi askeriyemizi yedi gün tehir etmişler ve hükümet ile doğrudan doğruya temasta bulunmak lazımgelin köylüleri kurtaracak bir vaziyet takınmışlardır ve şüphe yoktur ki kendilerini madda-ten ve manen takviyeye çalışmışlardır. Hükümet rüe-sayı usattan dehalet etmek fikrinde olanları bilakay-düşart teslimi nefse davet eder İstiklal Mahkemesinde muhakemeleri tabiidir.

Harekatı askeriyeye bilateahhur yeniden başlanarak isyanda temerrüd edeceklerin kamilen, kat'iyyen ve seiran kahır ve tenkil edilmeleri matluptur. Harekatı tedibiyenin bilhassa en büyük sür'atle hitama

erdirilmesi devletin dahili ve harici menafîi aliyesinin icabatı mübremesindendir.

3-İşbu kararname müdafai Milliye. Dahiliye vekalet ve Erkanı Harbiyeyi Umumiye Riyaseti Celilerine ve Şark İstiklal Mahkemesi Riyaset ve Müddeiumumiliğine tebliğ olunmuştur.

29.4.1341 Başvekil İsmet

Belge no: 14

ANKARA'DA MÜDAFAİ MİLLİYE VEKİLİ

RECEP BEYEFENDİ YE

NO: 21

Bugün Ali Saip Bey kardeşimiz Ankara Mahkeme-si'nin kanunu cezanın her maddesiyle hükümler vermekte olduğunu, bizim neden İstiklâl Muhakimi kanunuyla mukayyet bulunduğumuzu Mazhar Müfit ve Müfit Beyler huzurunda bendenizden sordu. Meseleyi izah ettim ve

mahkememizin kanun haricine çıkmadan milli ve vatani gayenin tahsiline muktedir olacağım ve nitekim bu ana kadar hiç böyle bir ihtyaç ve zaruretle karşılaşmadığımızı ilave ettim. "Biz bütün kanunu ceza ve askeri ceza kanununun herhangi bir maddesiyle hüküm verirsek itiraz edermisiniz? dedi. Tabii makamı iddianın salahiyeti itiraziyesini istimal etmek mümkün olduğunu söyledim. "Öyle ise ben böyle çalışmam istifa ederim ve Reis Bey yazınız ben müddeiumumi ile ihtilafı efkar sebebiyle istifa edeceğim" gibi sözler de söyledi. Kendini tatmin ve iknaa çalıştım. Bilmem ki muvaffak oldum mu. Müfit Bey (Kırşehir'de) "Saip Bey'e iştirak ederim" buyurdular. Ve ilave ettiler: "Biz idari kararlar da verebilmeliyiz. Mütalaasını müştereken sarfettiler.

Recep beyefendi bu bittabi ne caizdir ve ne de müfittir. Filhakika dairei kazamızdaki bütün işlerin mühimlerini bile muhakeme etmeğe vaktimizin kifayet etmiyeceği bir zamanda bu kabil şahsi arzu ve mülahazalarda ne fayda vardır anlayamıyorum. Biz Varto'da, Bitlis'te, Elaziz'de, Van'daki müthiş hain ve canileri bırakalım da üç ay hapis, beş ay hapis gibi işlerle mi uğraşalım?!!.

İstiklal Mahkemesi, ahkamı kanuniyeye göre ancak, bervechi ati mevaddı rüyet eder. Bu mevaddin haricindeki işler selahiyet ve vazifemizin haricinde kalır.

İşbu hususi ve şahsi maruzat ve mütalatımm büyük münci Gazi Paşa Hazretleriyle İsmet Paşa Hazretlerine hususi olarak azrıyla hepimize arasıra irşadat-ta bulunmanızı, müthiş ve müzmin vatan tehlikesi karşısında büyük bir hissi ali vatanperi ile gözlerinizden öperek çok istirham ederim kardeşim.

4.5.1341

Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumisi Ahmed Süreyya

İSTİKLAL MAHKEMESİ MÜDDEİUMUMİSİ

\

SÜREYYA BEYEFENDİYE

Müstaceldir.

Kalemi Mahsus (790) No.lıdır.

1-Mevcut suitefehhümden fevkalade müteassirim. Bu teessürün hududunu büyütmemek için bahis buyurulan ihtilafı Reisicumhur hazretleriyle Başvekil Hazretlerine arzetmedim. Meselenin işbu iş'arımla tamamen halledilmiş olacağına kani olduğum için bu tariki hareketi münasif gördüm.

2-Mahiyeti mesele şudur:

İstiklal Mahkemeleri buyurduğunuz gibi kanunu mahsusla kendilerine mevdu selahiyetin hududu dahilinde bulunan ceraimi rüyet ederler. Ancak, bu de-faki İstiklal Mahkemeleri malumu alileri olduğu üzere mezkur kanunda muhayyer ceraimden başka diğer cürümlerle dahi iştigal etmek selahiyetini tamamen haizdirler. Çünkü takrir-i sükün kanununda ayrıca bir takım ef'al ve ceraimden bahsedilmekte ve hükümetin mezkur ceraim erbabını İstiklal Mahkemelerine verebileceği zikrolunmaktadır. Mütealisi alileri veçhile vazifeniz yalnız İstiklal Mehakimi kanunundaki ce-raime maksur olsa hükümetin mezkur kanunun şümu-lu haricindeki şeyleri mahkemeye tevdi edememesi lazım gelirdi. Halbuki Takriri Sükûn Kanunu

bunu makusu bi vaziyet ihdas eylemiştir. Nitekim Ankara Mahkemesi de bu şekilde çalışmaktadır.

3-Bu esasa nazaran rüfeka arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Saip ve Müfit Beyler ve diğer rüfeka ile bir

esas dairesinde görüşerek ihtilafın tam teminini yoktan yere ehemmiyetsiz bir suitefehhüm yüzünden bütün memlekette aksi tesiri müşahede edebilecek bir manzarai iftirak ihdas edilmemesini buradan hareketinizden evvel de görüştüğümüz veçhile nikatı esasiye de aranızda kat'i vahdeti muhafaza etmenin ehemmiyeti memleket meselesi olduğunun daima derpiş edilmesini pek ziyade rica ederim.

4- Güzide arkadaşlarımızın muvakkat ihtilafından hiçbir eser kalmadığı hakkında sebkedecek müstacel iş'arınızla ancak müsterih olabileceğim. Bütün rüfeka ile beraber sizin de gözlerinizden öperim.

Müdafai Milliye Vekili

RECEP

Belge no: 16

MÜDAFAİ MİLLİYE VEKİLİ RECEP BEYEFENDİYE

Zata Mahsusdur.

No: 30 Şifre

Diyarbakır 7/5/1341 C:(790) No.lı Şifreye

Mütekaddem şifreme merbut cetvelle takriri sükun kanunu da musarrahtır. Bu kabil dakaik-i melekiye-nin nazarımdan kaçmıyacağma emin olduğunuzu zannederim. Mesele bunların dahi haricindeki hususta müteferri idi. Mamafih benden otuzbeş yaşında

bir genç azim ve imanı ve seksen yaşında bir ihtiyar sükünei ve dûr endişesi ile hareketi intizar buyurunuz.

Esasen zatı maslahatı müteessir edecek mesele yoktur. İş'arım sırf şahsi ve kardeşçe bir hasbihâldi. Müsterih olunuz çok temiz kalbli mert kardeşim.

Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumisi Ahmed Süreyya

İSTİKLAL MAHKEMESİ MÜDDEİUMUMİSİ

SÜREYYA BEYEFENDİCE

"Zatı alileriyle mahkeme azayı kiramı arasında bazı suitefehhümler hadis olduğuna Recep Beyefendi vesayetiyle tesadüfen muttali oldum. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nin hem ahenk mesaisi bir vatan ve devlet meselesi olduğundan bütün arkadaşlarımızın daima ve samimen imtizaç için sarfı mahasal etmelerine intizar olunur.

Hale ve bahusus istikbale ait çetin bir meselei mil-liyeyi halletmek üzere ve haklarında bir itimat ve intihap olunan arkadaşlarımızın gayret ve muvaffakiyetlerini ne kadar alaka ile takip ettiğimizi takdir buyuracaklarına eminim"

Bilvesile gözlerinizden öperim efendim.

9.5.1341

Başvekil İsmet

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne Zata Mahsustur No: 34 C.9/5/1341
Şifreye

İrşat ve teveccühünüze ansamim teşekkür ederim. Recep Beyefendi'ye cevaben yazdığım ikinci şifrenin de mütalaasını istirham ediyorum.

Bütün bir vatan ve millet meselesi olarak telakki ettiğim Kürt isyan ve ihtilali karşısında şahsiyetimin en gayri kabili terk hukuk ve hususiyetlerini de yok farzederek çalıştığımı ve bu tevazuu mutlak içinde çalışmaya vicdanen borçlu olduğumu arz ederim.

Hürmetle ellerinizi ve gözlerinizi öperim Paşam,

Karesi

Ahmed Süreyya

Belge no: 17

Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumiliğine Üçüncü Ordu Mftş.liği
Mehakim Şubesi Adet: 374 Diyarbekir 10/5/41

I-Harekat-ı isyaniyenin tertip ve idaresinden amil olmakla maznunu aleyhim Şeyh Said ve diğer meşayih ve rüesa ile bunlar meyanında derdest veya fiileleri itibariyle müşareketleri görülerek sevkedilen ve el'an Diyarbekir'de tevkifhanei örfide mevkuf bulunan otuzdokuz şahsa ait evrakı tahkikiye ve vesaik merbut cetvelde gösterildiği üzere dokuz kıt'a

mazrut halinde ve herbirinin mevcudiyetini irad eden melfufat puslalarıyla birlikte takdim kılınmıştır.

2-Bu otuzdokuz şahıstan yirmibiri hakkında (Varto) istintat dairesince ısdar olunan gayri muvakkat tevkif müzekkereleri mevcut olup evrakı tahkikiye meyanındadır.

Mütebaki ondokuzu hakkında tevkif müzekkereleri mevcut değildir efendim".

Üçüncü Ordu Müfettişi

Ferik

imza

Belge no: 18

Şeyh Şerif Efendi'ye

"Selam ve dualar eylerim. Fişeklerin noksan ve yokluğundan cepheyi (Belkini) dağına aldım. Bu tarafta askeri rum ziyadedir. Eğer helakimizi mucip bir mani yok ise (Karacöl) den geri çekilesiniz. Ve bir miktar kafi kuvveti bize gönderesiniz. Ve Şeyh Hüseyin ile beraber güzelce (Munbasut) olarak yazasınız.

Dersim ne haldedir. Lehimize veya aleyhimizedir? Bugün bizim hayatımızı düşün. Kimsenin hayat ve malını düşünme. Biz mahvolduktan

sonra gayrın hayat ve malı bize ne fayda verir. Nefis gayrin üzerine mukaddemdir.

Cümle harp arkadaşlarımıza selam ve dualar eylerim.

7 ramazan 1341 Hadimül Mücahidin Muhammed Sait El Nakşibendi

19 Mart 1341

Reşadetlü Efendim (Şeyh Abdullah'a)

Tarihten on iki gece evvel Diyarbekir'i ihatâ ve gecenin saat sekizinde hücum ettik. Hücum saatinin yanlış anlaşılması ve şehrin de fevkelmemûl fazlaca tahkim edilmiş bulunması ve biraz da askerimizin tamahkarlığı yüzünden fetih müesser olamadı.

Ferdası günü zaruri olarak sekiz saat geri çekildik. Kuvveti toplayıp üç gün önce tekrar şehir üzerine geldim. Üç tarafı ihata edilmişse de (Mardin) kapısı henüz açıktır. Ve şehir hariçle muhabere ve muvassa-lasını oradan temin etmektedir, evvelki gün Kadı köyünde biraderim Şeyh Abdürrahim koliyle ve Üçkuyu kariyesinde de diğer bir kolumuzla öğleden sonra düşman harbe başladı. Bir şehit ve iki mecruhumuz oldu. Düşmandan altmış küsur esir aldık. Onüç telefatı vardır. iki top ve üç mitralyözünü tahrip ettik.

Siverek eşraf ve ayanından bir cemiyet Karabah-çe'de mülakat ve ittifaka beni davet ettiler. Niyetlerinde ne derecede sadık oldukları henüz malum değildir.

Bugün üçyüzkişilik bir kuvvetle oraya gideceğim. İnşaallah Varto'yu işgal ettiğinizi işittim doğru mudur? Erzurum veya Muş üzerine yürümek takdirinize tabidir. Maiyetinizdeki meşayıh, reisler ağa ve beyler ve aşair efradının cümlesine selam ve dualar eder dualarınızı niyaz eylerim.

Şunu muhakkak biliniz ki; rehavet muzırdır. Madem ki bu işe teşebbüs etmişizdir Allah etmeye muvaffakiyet hasıl olmazsa Halidi'lerin kökünü keseceklerdir. Ben yaptım, yapmadım gibi müdafaalar mesmu olamaz. Binaenaleyh, düşmana vakit kazandırmaksı-zın faaliyet ve gayret göstermek vaciptir.

Sizden çok muvaffakiyetler umut ederim.

Ey Nur-u Aynım;

Harbin bütün ağırlığı bu havali halkına mı yüklenecek? Muhammed Ümmeti burada, malını ibzal, kanını isâr ederken bir kısım çoğunun çubuğunu yakıp keyf çatması caiz midir?

İhtilâlin dairesi genişledikçe hükümetin kuvveti parça parça olur ve zayıflar. Bu sebeple de mücahitlerden kaviler muvaffak olur, zayıflar da kavileşir.

Hınıs'ın işgalinden sonra Alirıza'nın Beyazıd cihetlerine gitmesi şimdilik muvafık olmasa gerektir. Oraların vaziyet ve ahvali tamamen malum değilse de fikrime göre Alirıza Mescitli Boğazı'ndan Kornuz Cephe-si'ne kadar mühim mevkilerde müdafaa hatları tesis etsin. Erzurum'dan gelebilecek düşman kuvvetlerine karşı dursun. Siz de bütün kuvvetlerinizle Muş üzeri-pe ve oradan Bitlis'e yürüyünüz. Fakat; daima ihtiyat ve basiretle hareket ediniz.

6. Bölüm FOTOĞRAFLAR

ŞEYH SAİTİN EL YAZISIYLA BİR MEKTUBU

افندی غیرک قطعاتی ملاسر حیوانی صاحبنه تسلیم ایلسونلر و ایا

Şeyh Sait (Mahkemeye çıkarılmadan önce)

Şeyh Abdurrahlm (Şeyh Sait'in Kardeşi)

Şeyh Sait (ortada önde oturan beyaz sakallı), sağında Şeyh Şerif, arkada kalpaklı Binbaşı Kasım, onun sol yanında siyah sakallı Melikanlı Şeyh Abdullah

Dr. Fuat

Seyyid Abdülkadir

İDAM EDİLENLERDEN BAZILARI

Şeyh Şemseddin

Şeyh Şerif Fakih Hasan Fehmi

Şeyh Abdüllatif

Fabrika Bekçisi Haşan Seyh Tabir in Yardımcısı

Hüseyin Oğlu Mehmet

1

(Bakınız İsmet İnönü Hatıralar 2. kitap bilgi yay. Ankara 1987 s. 202)